

Általános és indoeurópai nyelvészeti kongresszus Innsbruckban

A második világháború szétzilálta az „Indogermanische Gesellschaft” sorait is. Majd egy évtized kellett ahhoz, hogy ez a nagy hagyományokra visszatekintő tudományos társaság tevékenységét újból felvehesse. Elnöke M. Leumann zürichi professzor lett, kinek vezetésével az „Indogermanische Gesellschaft” összegyűjtötte tagjait és megindította folyóiratát, majd nemzetközi kongresszusokon az előadói emelvényhez szólította az általános nyelvészet és az indoeurópai összehasonlító nyelvészet képviselőit.

Váratlanul napfényes őszi időben gyűlt össze a „II. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft” másfélszázfőnyi nemzetközi gárdája Innsbruckban 1961. okt. 10—14-én. A résztvevők tizennégy országból sereglettek össze — Angliától Indiáig húzódik ezen országok földje — a meghirdetett 22 előadás meghallgatására. Európában ugyanekkor a világpolitikai feszültség légköre honolt, de a megnyitón felszólalók (az egyetem rektora: ENGELBERT GUTWENGER és az Osztrák Tudományos Akadémia elnöke: RICHARD MEISTER, a békés megértés eszközeként méltatták az emberi nyelvet, és a világ békeóhaját hangoztatták.

A kongresszus munkája valamelyest a strukturalizmus és a hagyományos nyelvészet bajvívásának képét mutatta. A kimondatlanul is felvetett kérdés az volt: lehetséges-e a strukturalizmus módszerével az összehasonlító és a történeti nyelvtudomány évszázados eredményeit megőrizni s továbbfejleszteni. A strukturalizmus teljes értéktelenségét, terminológiájának üres és zavaros voltát gúnyosan rántotta sárba az első előadó, ALFONS NEHRING (Würzburg) „Strukturalismus und Sprachgeschichte” c. előadásában. NEHRING a strukturalizmus helytelen filozófiai alapját, szűk látókörét, módszerének tartalmatlan formálisságát kárhoztatta; rámutatott arra, hogy a strukturalizmusból éppen a strukturális gondolat hiányzik, értelmetlenségig atomizált nyelvdarabkákkal próbálkozik dolgozni.

De a strukturalizmusnak is akadtak szóban és előadási tetteben védői, akik megkívánták, hogy ne csak az amerikai strukturalizmus szélsőségesen szemantikaellenes képviselőit idézgessek. Így pl. FRANCISCO R. ADRADOS (Madrid) utalt arra a kezdődő kompromisszumra, amely az európai strukturalisták módszerében megnyilvánul. ANDRÉ DE VINCENZ (Heidelberg) MARTINET alaktani és CH. ULLMANN szemantikai munkájára utalt. WILHELM APPEL (Bécs) — TRUBETZKOY tanítványa — is az amerikai strukturalistákétól eltérő módszer hasznosságára, megtermékenyítő erejére célzott, viszont A. SCHERER (az „Indogermanische Gesellschaft” új elnöke) némely fiatal nyelvész agresszív magatartását kifogásolta. GEORG HINCHA (Köln) bemutatta,

hogy a glottochronologikus módszer csődöt mond az iráni nyelvekre történt alkalmazásakor. Az előadásokon mind a két irányzat képviselői felvonultak, és bebizonyosodott, hogy mindkét módszer emberei tudnak tudomány-szakukban újat mondani.

Az általános nyelvészet körébe vágó előadások a következők voltak: NEHRING említett előadása, „Strukturalismus und Sprachgeschichte”, FRIEDRICH SCHOLZ (Hamburg) „Zur Entwicklung der Kategorien Genus, genre animé und Person im Russischen”, PETER HARTMANN (Münster i. W.) „Zur Erforschung von Sprachtypen: Methode und Anwendungen”, MAURICE LEROY (Bruxelles) „Le renouveau de la sémantique”, ERDŐDI JÓZSEF „Zur Typologie der Onomatopoeia”, GEORG HINCHA (Köln) „Die glottochronologische Methode”, HANSJAKOB SEILER (Köln) „Zum Verhältnis von Wort und Satz in indogermanischen Sprachen”, LOUIS DERUY (Liège) „A propos de la structure fonctionnelle de la famille indoeuropéenne: les noms de la 'fille' et de la 'belle-soeur'”, és OSWALD SZÉMERÉNYI (London) „The term 'etymology' — Some basic problems”.

Az indoeurópai nyelvészet körébe vágtak az alább felsorolandó előadások: JERZY KURYŁOWICZ (Kraków) „Probleme der indogermanischen Lautlehre”, HERBERT SCHELESNIKER (Graz) „Slav. *toje, tojě* — altind. *tasyām, tasyāh*”, JÜRGEN UNTERMANN (Tübingen) „Personennamen als Sprachquelle im vorrömischen Hispanien”, G. REDARD „Vom iranischen Sprachatlas”, JACQUES DUCHESNE-GUILLEMEN (Liège) „Zum altiranischen Wörterbuch”, BERNFRIED SCHLERATH (Frankfurt a. M.) „Zu den Merseburger Zaubersprüchen”, FR. R. ADRADOS (Madrid) „Hethitisch und Indogermanisch” és GÜNTER NEUMANN (Göttingen) „Beobachtungen zu Morphologie und Syntax des Hethitischen”.

Az előadásokat 10—20 perces élénk vita követte, amelynek sorában átlagosan 8—8 hozzászóló egészítette ki, bírálta meg a hallottakat. Feltűnő volt a vita szókimondó, köntörfalazást nélkülöző, sőt néha heves jellege. A viták még tovább folytak a napi előadásokat lezáró fogadásokon, amelyeket az egyetem, ill. a tiroli tartományi kormányzó és az innsbrucki polgármester rendezett, valamint az „Arany Sas” vendégfogadóban (ahol egykor Goethe szállt meg). Jólesett hallani a külföldi nyelvészek érdeklődését magyar kollégáik (Harmatta, Kniezsa, Moór E., Tegedy, Fónagy) munkássága iránt. Feltűnt: hányan kérdezősködtek az általános nyelvtudomány marxista módszeréről, a magyarországi nyelvészeti munka szervezéséről és a budapesti általános nyelvészeti tanszék tevékenységéről.

ERDŐDI JÓZSEF

A IX. Nemzetközi Nyelvész-Kongresszus előtt

Trends in European and American Linguistics. 1930—1960.

Edited... by CHRISTINE MOHRMANN, ALF SOMMERFELT and JOSHUA WHATMOUGH. Utrecht, 1961. 299. l.

1961. január 10-én kelt a IX. Kongresszust előkészítő első körlevél, melyet néhány héttel később itthon is megkaptunk. E körlevélből a technikai részleteken kívül kiderül a Kongresszus várható tematikája; e dokumentum ugyanis egy oldalnyi röviden — legfeljebb 250—250 szóban — megválaszolandó kérdés-rendszert is tartalmaz. A plenáris üléseken eszerint megvitatásra kerülne a morfológiai tényezőknek a hangrendszerre történő hatása, a változó s a változatlan elemek viszonya az egyes nyelvi strukturákban,

valamint a nyelvelmélet modern formális-logikai alapjai. A 16 téma köré csoportosított szekció-ülések napirendjén (a kérdőív felsorolása szerint sorrendben) ott találjuk a matematikai nyelvészetnek és a fordításnak, az általános rendszer-elmélet és nyelvészeti viszonyának, az amerikai indián nyelvészetnek, a nyelvátasz-készítésnek, a lexikostatistikának, a mondattannak, a rendszeres szemantikának, a stilisztikának, az indo-európai nyelvészetnek, egyéb történeti és összehasonlító nyelvészetnek, az alkalmazott nyelvészetnek, a deskriptív nyelvészetnek, a fonetikának, a fonológiának, az onomasztikának és végül a nyelvészet és a pszichológia viszonyának a kérdéseit.

Ugyanennek a körlevélnek egyik melléklete adta hírül az itt ismertetendő munka megjelenését. Ez a cikkgyűjtemény néhány hónappal később valóban meg is jelent. Mint a szerkesztők írják rövid előszavukban: a Nemzetközi Állandó Bizottság azért határozta el e könyv kiadását, hogy benne össze lehessen foglalni — még jóval a IX. Kongresszus megnyitása előtt — az utóbbi évtizedek eredményeit, főleg az egyes kutatási irányokat, illetőleg az egyes iskolákat (és nem az egyes országokat) véve alapul. Ez a kötet — az összeállítók sajnálkozására — nem tartalmaz anyagot a prágai iskolára vonatkozóan, de egy remélhető második kötetben ezt és egyéb hiányokat pótolni igyekeznek.

Az egyes tanulmányokat (melyeknek nyelve kevés kivétellel az angol) a továbbiakban az eredeti sorrendben említim; a szerző neve után elhelyezett lapszám-jelölés nemcsak a könnyebb megtalálhatóságot, hanem — főleg — az arányok érzékeltetését kívánta szolgálni.

M. JOOS — mint ő maga mondja — az olvasó által nyilván elvárt bevezető, program-adó cikk helyett bizonyos általános szempontokat kíván nyújtani az egyesült államokbeli nyelvészet utóbbi évtizedeinek eredményeiről és legközelebbi perspektíváiról (11—20). Mivel véleménye szerint a tipikusan amerikai fejlődést az jellemezte, hogy majdnem mindig a gyakorlati feladatok megoldása adott lökést az elmélet mozgásának, először az alkalmazott ágakat, illetve közülük a nyelvtanítás problémáját érinti. Úgy látszik — minden eredeti különbség ellenére — e téren sok nálunk is aktuális kérdés vetődik fel az Egyesült Államokban. Egy 1958-as szövetségi kormányi rendelet értelmében valamennyi államban szigorítani kell a természettudományok, a matematika és a nyelvek tanítását. Az eddiginél sokkal hatásosabb oktatásnak akadályozza az, hogy a gyakorló nyelvtanárok többsége nem ért a modern lingvisztikához, és féltékeny haraggal nézi, ha a nyelvész az ő dolgába bele kíván szólni. Már sajátosan amerikai problémát érint JOOS, amikor rámutat arra, hogy miért nehezebb az idegen nyelvek tanítása az Egyesült Államokban: a bevándorlók tömege igyekezett minél hamarabb elfelejteni anyanyelvét, hogy minél hamarabb „teljes értékű amerikai” legyen; az Egyesült Államok viszonylag teljesen el van szigetelve egyéb nyelvterületektől stb. — Az elméleti kérdések közül egyedül a transzformációs nyelvtant (vagy újabb elnevezéssel: konstruktív nyelvtant — *Generativ Gr.*) érinti részletesebben, a szerzőt mint neosaussurianiánus tradicionálistát (! — *neo-Saussurean traditionalist*), a módszer egyes következményei kissé megriasztják.

W. PLATH (21—57) a matematikai nyelvészet kérdéseit négy fejezetre bontva tárgyalja: rövid bevezetés után (1.) a nyelv statisztikái (2.) és strukturális (3.) modellálásának problémáit, majd az alkalmazásokat (4.) taglalja. Rendkívül világos felépítésű, tömör értekezése, melyet gazdag bibliográfia tesz teljessé, igen jó áttekintést nyújt a nyelvtudományunk erről az ágáról. Így a 2. pont alatt érinti a makrolingvisztikai modelleket ZIFFTől kezdve MANDELBROTON át a legújabb kísérletekig; a stílus- és szerző-megállapítás érdekében folytatott vizsgálatokat YULETől HERDANIG és FUCHSIG; CHERRY, FUCHS és mások tevékenységét, mely információ-elméleti statisztikai modellek felállítására irányul. Ugyanitt, egészen CZEKANOWSKIIG (1927) visszanyúlva utal a kvantitatív módszereknek a történeti és összehasonlító stúdiumok során történt közvetlen alkalmazására. A 3. ponton belül a nyelv halmazelméleti modelljeit és a szintaktikai elemzésre javasolt modelleket érinti; az előzőn belül különösen CHOMSKYRA és HARRISRE hivatkozik — ismét a transzformációs elemzés kapcsán —, és éppen csak futólag említi KULAGINA ide vonatkozó fő munkáját (1958). Ezzel az aránnyal nyilván a szerző maga sem lehet megelégedve (alkalmasint nem jutott hozzá a szovjet anyagok jelentős részéhez). A halmazelméleti modellek terén szovjet kollégáinknak úttörő érdemei vannak, éppúgy, mint ezek alkalmazása terén a gépi fordításban, melyre PATH utalást sem tesz a 4. pont alatt. (Megjegyzendő: ugyanitt egyetértően és elismerően hivatkozik a prágai SGALL egy jelentős tanulmányára [1959], jóllehet összesen nem egészen két oldal áll rendelkezésére, hogy az alkalmazás egész problematikáját érintse.)

Az egyesült államokbeli összehasonlító és történeti nyelvészetet WHATMOUGH (58—81) egy fiatalabb munkatársával közösen úgy ismerteti, hogy néhány oldalnyi bevezetés után az 1930—1959 között megjelent munkák bibliográfiáját adja, nyelvszaládok szerint csoportosítva. Amilyen rövid azonban a bevezetés, annyira friss és érdekes.

WHATMOUGH, aki nálunk különösen mint a modern nyelvészet egyik élharcosa ismeretes (a szovjet nyelvészeti vitából még arról, hogy — helytelenül — a természettudományokhoz tartozónak vélte a nyelvtudományt) itt — társszerzőjével egyetértésben — kijelenti, hogy az általa ismertetendő stúdium az Egyesült Államokban az érintendő időhatárok között — igen sajnálatos módon — kissé háttérbe szorult. Sajnálkozását fejezi ki amiatt is, hogy a fiatalabb amerikai nyelvész-generációhoz tartozó kutatók — mint mondja: saját kárukra s a nyelvtudomány kárára egyaránt — alig járatosak a történeti és összehasonlító módszerben. Fájjalja azt is, hogy az irodalom vizsgálata elszakadt a nyelvtől. Szerinte a filológusnak egyaránt járatosnak kell lennie az irodalomban, a tanulmányozott nyelv deskriptív-strukturális, matematikai elemzésében és természetesen annak történeti-összehasonlító vonatkozásaiban. Véleménye szerint a nyelv deskriptív, összehasonlító, történeti és matematikai-statisztikai vizsgálatai eredményeikben konvergálnak. Megállapítja azt is, hogy külön „egyesült államokbeli” komparatvizitikáról — bizonyos természetesen tematikai sajátosságokon és azon kívül, hogy kísérletek történtek benne a strukturalista technika alkalmazására — nem beszélhetünk. A bibliográfiában egyébként a finnugor és az urál-altaji címszók alatt mindössze 6 munkát látunk felsorolva.

A modern elméleti nyelvtudomány lényegéből fakad, hogy a bevezető cikkén kívül egy külön tanulmány foglalkozik az egyesült államokbeli idegen nyelvi oktatással 1940—1960 között (MOULTON, 82—109). A szerző megállapítja, hogy a második világháború előtti időszakban kevés ember és csupán kevés számú nyelvet tanulhatott, azt is — ahogy itthon mondanánk — a „grammatizáló” módszerrel. A második világháború kitörése gyökeresen megváltoztatta ezt a nyelvi izoláltságot: egyszeriben fontos lett számos nyelvnek, mégpedig élő nyelvnek és nem „grammatizáló” módszerrel történő tanítása; az erre irányuló munkákat a kormány a központi alapokból, a hadsereg a maga eszközeivel támogatta. A katonáknak külön gyorsított tanfolyamokat rendeztek, e tanfolyamok részére külön tankönyv-sorozat készült, ezen belül néhány olyan kelet-ázsiai-polinéz nyelvről, melyeket addig a tudomány is alig ismert, illetve melyek nyelvtanait korábban — úgy látszik — nem volt „business” kiadni (ebben a sorozatban jelent meg SEBŐK T. finn és magyar nyelvtana is). Rendkívül érdekesek azok a — koruk jelzavai szerint felsorolt — alapelvek, melyek a háborús nyelvtanítást vezérelték: „A nyelv beszéd és nem írás”, „A nyelv szokások halmaza”, „A nyelvet tanítsd, ne a nyelvről taníts”, „A nyelv az, amit az anyanyelvű mond, nem az, amit valaki elképzelése szerint mondania kellene” stb. E jelszavak jó része máig sem s nálunk sem vesztett jelentőségéből. — Tanulmányának végén MOULTON a transzformációs analízis módszeréről emlékezik meg, mint az elmúlt évtized legkiemelkedőbb elméleti eseményéről, melynek a nyelvoktatás gyakorlata is nagy hasznát láthatja.

H. HOLJER tanulmányának címe „Anthropological Linguistics” (110—127). Az „antropológiai nyelvészet” fogalmát a szerző így határozza meg: „a nyelvészeti kutatásoknak az az ága, amely főleg olyan diakrónikus vagy szinkrónikus vizsgálatoknak van szentelve, melyek írásbeliség nélküli népek nyelveire irányulnak” (110). Röviden ismerteti a két Amerika bennszülött indián nyelveivel kapcsolatos deskriptív és történeti-összehasonlító kutatásokat. Külön pontot szentel a glottokronológia módszerének, majd érinti a nyelvészeti tipológiának és az ún. „etnolingvisztikának” a kérdését (ez utóbbin valamely nyelv és az azt környező kultúra kapcsolatának vizsgálatát érti). Érdekes, hogy a módszert ért sok jogos bírálat után HOLJER (mint egyébként a fentebb idézett PATH is) viszonylag elismerően nyilatkozik a glottokronológiáról, mint a legtöbbet ígérő történeti-összehasonlító módszerről az antropológiai nyelvészetben.

H. SPANG-HANSEN „Glossematics” c. cikkében (128—64) — eltérően a cím keltezte várakozástól — nem annyira a glosszematika történetét vagy fő tételeit foglalja össze (ez utóbbira HJELMSLEV alapvető munkájának megjelenése után nincs is nagyon szükség), hanem inkább polemikusan válaszol a tudományos sajtóban az utóbbi évek során felvetődött bírálatokra, magyarázza HJELMSLEV egyes tételeit. Elsőként értékeli annak a lépésnek a szükségességét, melynek eredményeképpen ez az irányzat — éppen egy negyed százada, 1936-ban — a külön „glosszematika” elnevezést kapta, röviden áttekinti a glosszematikára vonatkozó irodalmat általában, majd a glosszematika és a nyelvészet viszonyát vizsgálja. Megállapítja, hogy a glosszematika néven ismeretes irányzat a nyelv lehetséges immanens algebrai közül az az egyedi elmélet, mely a legnagyobb mértékben megfelel az ún. empirikus elvnek.¹ A továbbiakban azután mestere

¹ Vö.: L. HJELMSLEV, Prolegomena to a Theory of Language. Memoir 7 of IJAL. Baltimore 1953, 11. Legújában orosz fordításban is: ЛУИ ЕЛЬМСЛЕВ, Прологомены к теории языка. (Перевод с английского Ю. К. ЛЕКОМЦЕВА). — Новое в лингвистике Вып. 1 Москва 1960 271—2 l.

egyes tételeit kommentálja, így a kifejezés és tartalom, a forma és szubsztancia viszonyára, a jelre és az izomorfizmusra vonatkozót stb. Kitér a „tartalmi elemzés” sokat vitatott kérdésére, a beszélt nyelv — írott nyelv problémájára HJELMSLEV axiomatikájában, majd a glosszematika további perspektíváit vázolja (itt hivatkozik — egyebek mellett — arra, hogy a glosszematika a gépi fordítás során is felhasználható lesz V. V. IVANOV véleménye szerint).

E. P. HAMP csikágói professzor, aki a Вопросы языкознания hasábjain nemrég (1960, 1 : 74—77. l.) érdekes cikket közölt a magyar magánhangzók hosszúságának fonológiai értékeléséről, ezúttal az egyesült államokbeli általános nyelvészet ötvenes éveiben észlelt állapotáról ír (165—95). Megtudjuk, hogy az elmúlt évtized alatt két új, általános nyelvészeti jellegű folyóirat indult az Egyesült Államokban (General Linguistics 1955, Anthropological L. 1959). Számos adatot közöl HAMP a matematikai nyelvészet fejlődéséről ZIPF-től kezdődően, az amerikai fonetikai és fonológiai kutatásokról, a morfofonológiáról, a morfológia és a szintaxis területén végzett munkálatokról. Annak ellenére, hogy — mint maga is írja — az amerikai nyelvészetnek az a rossz híre szokott lenni, hogy nem foglalkozik a szemantikával, a felhozható bibliográfiai adatok ennek ellenkezőjéről tanúskodnak. Ugyanígy folytak kutatások a nyelvészet és az irodalomtudomány határterületein is. Nem hiányoztak az eredmények az olyan hagyományos kutatási területeken sem, mint a bilingvizmus, a dialektológia, a gyermeknyelv stb. Ugyanakkor a nyelvtudomány további fejlődése szempontjából ő is elsőrendű fontosságúnak tartja a transzformációs analízisnek az évtized vége felé feltűnt módszerét. A szöveges rész végén tér ki HAMP az alkalmazott nyelvtudomány kérdéseire, melyek közül a nyelvoktatás (anyanyelv- és idegen nyelvoktatás) problémáit tárgyalja részletesebben, ezen kívül utal a gépi fordításra. Csodálkozva vehetjük tudomásul az amerikai nyelvészet e vezető egyéniségének kijelentését, amely szerint az elmúlt évtized alatt nemcsak mennyiségileg nőtt az általános nyelvészeti publikációk száma, nemcsak témakörük szélesedett, hanem a nyelvészet végre önálló tudománynak kezd számítani, s nem függvénye többé a filológiának vagy az antropológiának: „Az általános nyelvészet nagykorú lett” (has come of age) (180)...

CH. C. FRIES a BLOOMFIELD-„iskolá”-ról ír (196—224). Sorai mögül eddig nem tapasztalt elevenséggel lépnek elő nemcsak a nagy amerikai tudós elméletének alap-tételei, hanem emberi vonásai is: BLOOMFIELD — mondja FRIES — nagyon szomorú lenne, ha ennek a cikknek a címét meglátná, mert elítélt mindenféle „iskolát”: a tudománynak véleménye szerint kumulatív és személytelen jellegűnek kell lennie. Alig volt közvetlen tanítványa, recenziói, cikkei, monográfiái révén hatott, ilyen irányú hatása alól viszont szinte senki sem vonhatta ki magát; ő maga, elismertetése tetőfokán is változatlanul nagylelkű, szerény, csendes volt. — FRIES cikkének alapvető részét persze nem az emberi jellemzés, hanem BLOOMFIELD fő tételeinek ismertetése foglalja el, így a hangváltozás „szabályosságáról”, a pszichológia „kizárásáról”, a jelentés felhasználásáról szóló nézetei stb.

A. SCHERER heidelbergi professzor (német nyelvű) tanulmányában az indogermanisztika állásáról tájékoztat (225—39). Míg e téren sikeres részletkutatások folynak, lényegében azon a módon, ahogy az BRUGMANN Grundriß-ében nyert kodifikálást, magának az indogermanisztikának az alapjait — mondja SCHERER — támadják egyrészt a strukturalisták — nem ismerve fel szinkrón beállítottságuk egyoldalúságát —, másrészt egyes, a szerző véleménye szerint „konzervatív beállítottságú” indogermanisták, akik a rekonstruált formákat csak a gyakorlat követelte szimbólumoknak tekintik, és nem látnak bennük történelmi realitást. Ez utóbbiakkal rokon álláspontot foglalnak el azok, akik tagadják egy egységes indoeurópai ősnyelv egykori meglétét, és — mint PISANI — feltételezik, hogy eredetileg csupán egy nagyszámú dialektus-csoport állt fenn, melynek tagjai sok közös vonást mutattak fel. SCHERER véleménye szerint sem lehet természetesen leegyszerűsítve feltételezni az egységes indoeurópai ősnyelv létezését; inkább úgy kell elképzelnünk a dolgot, hogy számos különféle néptörzs különféle módon átvette az általunk történelmileg már meg nem fogható, „ősindoeurópai” nyelven beszélő nép nyelvét (vö. 228). Egy — a balti-szláv egységre vonatkozó — részmejegyzéséből derül ki, hogy a szerző — WEISGERBERREL egyetértésben — egységes, közös nyelven egy egységes „modust” lát a világ kategóriákba öntésére vonatkozóan („eine gemeinsame ... Sprache...”, d. h. ein ... einheitlicher Modus, die Welt in Kategorien zu erfassen” 230). Ennek a weisgerberi gondolatnak, mely különben az etnolingvistikánál is fellelhető,² a tudományos

² A fentebb (l. l. sz. lábjegyzet) idézett szovjet gyűjteményben megtalálhatók az etnolingvisztika alapvető munkái, ezek egy amerikai és egy szovjet bírálata (az utóbbi a kötetet szerkesztő V. A. ZVEGINCEV tollából): i. m., 111—212 l.

tarthatatlansága éppen úgy, mint közvetlen idealista filozófiai alapja, ma már nálunk talán nem szorul bizonyításra sem.

C. BATTISTI (olasz nyelvű) tanulmányában az olaszországi nyelvtudomány utóbbi harminc évét ismerteti (240—82). Bevezetőül vázolja a kiinduló helyzetet (igen szellemesen az 1929-es ASCOLI-émlékkönyv cikkeit véve „statisztika” alá: megjelent ebben két újgrammatikus cikk, két lingvogeográfiai, nyolc romanisztikai stb.), majd ismerteti az általános nyelvészet, a nem indoeurópai nyelvek, az indoeurópai nyelvek, a görög és az antik itáliai nyelvek, valamint az olasz és a román nyelvek vizsgálata terén elért eredményeket. Cikkét igen alapos — közel hetedfélszáz címet tartalmazó — bibliográfia egészíti ki.

A SOMMERFELT a „francia iskola” tevékenységét ismerteti, melyet kivált M. GRAMMONT és A. MEILLET neve fémjelzett (283—93). Különösen azokkal a gondolatokkal kíván foglalkozni, melyek a strukturalizmusnak az előhírnökei, bár — mint mondja — a strukturalizmus tényleges inspirálói SAUSSURE és — a prágai iskolán keresztül — BAUDOUIN DE COURTENAY voltak. Felemlíti ezzel kapcsolatosan GRAMMONTnak a mássalhangzók disszimilációjára vonatkozó munkáját (1895), mint amelyben választ kapunk azokra a változásokra, melyeket az újgrammatikusok nem tudnak megmagyarázni, — és ez a válasz a nyelv rendszer-jellegének hangsúlyozására épül. Utal a szemantikai változások terén végzett kutatásaikra, MEILLET arra vonatkozó gondolatára, hogy kapcsolatnak kell lennie a civilizáció jellegzetességei és annak a nyelvnek a típusa között, mely ennek a civilizációnak szerves részét képezi. Előremutatónak tartja a francia iskolának a nyelvi változás korszerű meghatározására vonatkozó elképzeléseit, hiszen — mint írja — a nyelvi struktúrák tanulmányozása terén nyert tapasztalatokat ideje lenne a nyelvi változások tanulmányozása során felhasználni.

A kötet befejező, legrövidebb cikke — R. GODEL tollából (francia nyelven) — a saussurei iskoláról szól (294—99). Ezen az iskolán ezúttal magát a genfi iskolát kell érteni, SAUSSURE halála óta. GODEL legutóbb a nagy mester előadásairól készült jegyzetek kiadásával tette ismertté nevét. Elgondolkozatóan kevés az, amit mint a genfi iskola közvetlen termékét fel tud sorakoztatni. A Cahiers F. de Saussure-ön kívül találunk itt ugyan olyan kiemelkedő munkát, mint BALLY *Linguistique générale et linguistique française* — ezen kívül egy török, egy orosz nyelvtant, egy Villon szókincsére vonatkozó kutatást és még néhány kisebb munkát. Mindez aránytalanul csekély ahhoz az egész nyelvész-világot átforgató, forradalmi hatáshoz képest, amelyet maga SAUSSURE jelentett. Úgy látszik, nemcsak életében különbözött egymástól a modern lingvisztika három fentebb említett úttörője, hanem halála utáni „életében” is. GODEL cikke inkább arról győzi meg az olvasót, hogy ma már — bár SAUSSURE szelleme egy kicsit mindenütt ott van — saussureiánusok nincsenek.

Mire ezek a sorok megjelennek, minden bizonnyal igen közel lesz az a nap, amikor — 1962. augusztus 27-én — WHATMOUGH professzor, az Egyesült Államok legrégibb, fennállásának 325. évfordulóját ünneplő egyetemének, a Harvard egyetemnek professzora elfoglalja elnöki helyét a IX. Kongresszus emelvényén. Ha a nagy távolság miatt még oly szerény létszámú küldöttség sem tudna ott hazánkából megjelenni, mint amilyen Oslóban járt, mégis bizonyos meglepéssel gondolhatunk arra, hogy legalább gondolatainkban — ott vagyunk, hogy a szorosan vett itthon, hazai problémák megoldásuk során ugyanabba a fő sodrásba kapcsolódnak bele, mint amilyen fő áramlás az előkészítő anyagból következtetve a kongresszuson is tapasztalható lesz.

PAPP FERENC

Beke Ödön: Mari szövegek

III. kötet. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó. 515 l.

IV. kötet. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó. 540 l.

Rövid néhány hónap alatt két értékes kötettel gyarapodott finnugor irodalmunk. Elsősorban BEKE ÖDÖNnek köszönhetjük, hogy a mari nyelv egyike lett azoknak a finnugor nyelveknek, amelyekből a legbővebb nyelvi anyag áll rendelkezésünkre. BEKE ÖDÖN szövegkiadványainak értékét az is növeli, hogy nyugatról elindulva egészen a legkeletibb baskiriai településekig a mari nyelvjárások rendkívül gazdag skáláját foglalják magukba. Tekintve, hogy a szövegek túlnyomó többsége néprajzi jellegű, így a mari hitvilág, népköltészet stb. kutatói számára is rendkívül becsesek.

A Mari szövegek III. kötete a mari nyelvterület urzsumi nyelvjárásához tartozó Jädäkläk (Szrednyij Jadikbiljak),¹ Süksö (Nyizsnyaja Sziksza), Sašä-jal (Szabujal), Pet šan-Po tšingä (Petrusin)² falvakból származó szövegeket tartalmaz. Az urzsumi nyelvjárásból Y. WICHMANN is tekintélyes mennyiségű szöveget gyűjtött. Az ő szövegei Šer-nur (Szernur) templomos községből valók. (Ma a Mari Autonóm SzSzK Szernuri kerületének székhelye, Joskar-Olától kb. 40 km-re észak-keletre terül el. Ha WICHMANN Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen (SUSToim. LIX) c. kötete urzsumi szövegeit és BEKE Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen (SUSToim. LXXVI) egészében urzsumi gyűjtését, valamint a most megjelent Mari szövegek III. kötetét számbavesszük, megállapíthatjuk, hogy egyetlen mari nyelvjárásból sem rendelkezőnk — még megközelítőleg sem — annyi anyaggal mint az urzsumiból (különösen, ha ezt a sort még megtoldjuk a Mari szövegek rövidesen megjelenő II. kötetével, amely szintén urzsumi szövegeket tartalmaz).

A III. kötet anyagának csaknem kétharmada Jädäkläk nyelvjárásából való. Jädäkläk Šer-nurtól kb. 7—8 km-re van délnyugati irányban. WICHMANN és BEKE feljegyzései között elég lényeges eltéréseket találunk, ami aligha lehetséges egy nyelvjáráson belül néhány kilométernyi távolságra. WICHMANN a palatális magánhangzó vagy mássalhangzó után következő redukált hangokat mindig palatálisnak veszi pl.: *tè-läm* 'im winter', *kenè-zäm* 'im sommer' (SUSToim. LIX, 12), *o-n dšätš* 'voran' (uo. 142); BEKÉNél: *tè-läm* 'telen', *kenè-zäm* 'nyáron' (108), *o-n dšätš* 'előtt' (35). Tudjuk, hogy WICHMANN a nyugati mari nyelvjárások tanulmányozása után ment Šer-nurba, és úgy látszik, itteni lejegyzéseit is befolyásolta a nyugati nyelvjárásokban meglévő palato-veláris illeszkedés. Alkalmam volt személyesen meggyőződni (sőt magnetofonfelvételt is készítettem), hogy Šer-nurban nincs ilyen illeszkedés, és a palatális magán- és mássalhangzók után egyaránt *ä* áll (úgy mint BEKE Jädäkläk-i szövegeiben). Meg kívánom még jegyezni, hogy a szövegi hangszúlytalan -e, -ö, -o-t, amit WICHMANN mindig -š, -š-vel ír, sem hallottam egészen redukáltnak, legalábbis nem annyira, hogy hangszínüket elveszítsék.

BEKE Jädäkläk-i szövegeiben a többtagú szavak szóvégi -e, -ö, -o-ja mindig teljes hang, hasonlóan az innen délebbre beszélt joskar-olai nyelvjárásokhoz. A gyűjtő azonban a kötet nyomdába adásakor nem volt bizonyos ezekben a szavakban a hangsúly helyével, ezért jelöletlenül hagyta. 1961 szeptemberében találkoztam a Tartui Egyetemen finnugor aspirantúrába felvételiző I. Ivanov fiatal mari nyelvessel, aki abból a faluszövjetből való, amelybe Jädäkläk is tartozik. Segítségével sikerült tisztáznom, hogy a Jädäkläk-i szóvégi -e, -ö, -o hangok ugyanúgy hangsúlytalanok, mint a joskar-olai nyelvjárásokban.

A következő nyelvjárás a Süksö falubeli. Az innen származó anyag terjedelme alig haladja meg a 20 oldalt. Ennek a falunak a nyelve már több vonásában közeledik a szomszédos keletre fekvő malmizsi nyelvjáráshoz. A mezei nyelvjárások *š* (< s, š) hangjának itt több esetben *š* felel meg, a z-nek pedig *ž*. Az első szótagban is *š* helyett gyakran *i-t*, *ž-t* találunk, ami jellegzetes malmizsi sajátosság. Ugyancsak a malmizsi felé mutat a többszám -lak jele is (*šämätš* helyett).

A két másik falunak Sašä-jalnak és Pet šan-Po tšingának a nyelve alig tér el egymástól. Több sajátosság folytán még közelebb állnak a malmizsi nyelvjáráshoz, mint a süksö-i szövegek. Az első szótagban a mezei nyelvjárások *š*-je helyett minden esetben *i* áll; a mezei *š* (< s, š)-nek számos esetben s, š felel meg, a z-nek viszont *ž*, a többszél itt is -lak.

Pet šan-Po tšingä nyelvéből már eddig is jelentős anyagunk volt. BEKE Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen c. kötete egészében egyetlen pet šan-po tšingai adatközlőtől származik.

A IV. kötet anyagának elrendezésében BEKE ÖDÖN továbbra is követi eddigi nagyon szerencsésnek bizonyult módszerét, hogy ti. az egyes nyelvjárások úgy következnek egymás után nyugatról kelet felé haladva, ahogyan egyik nyelvjárás kapcsolódik a másikhoz. A III. kötet második fele az urzsumi és a malmizsi közötti átmeneti nyelvjárásokat tartalmazza, a IV. kötet első harmadát pedig a malmizsi nyelvjárások teszik. Ez BEKE ÖDÖN mari szövegeinek nyelvtörténeti szempontból kétségkívül legértékesebb része, mivel a malmizsi a legarchaikusabb mari nyelvjárás. Ebből a nyelvjárásból eddig csak WICHMANN gyűjtéséből állt rendelkezésünkre mintegy 15 oldalnyi szöveg. A fentebb már említett malmizsi sajátosságokon kívül a két első malmizsi falu, Tošto-jal (Sztarinonenger) és I-žü-Ma-lmž (Mamakova) nyelvében megvan a *tš* (*dž*) is a *tš* (*dž*) mellett.

¹ A falvak orosz neve van zárójelbe téve.

² Az orosz helynevek magyar átírása a kötetben több helyen következetlen, itt helyesbített alakban állnak.

amit eddig csak a birszki nyelvjárásból ismertünk. WICHMANN malmizsi szövegei a harmadik falu, Morta'l (Karmankino) nyelvjáráásával mutatnak leginkább hasonlóságot. BEKE ÖDÖN szövegeivel most jelentősen kibővült malmizsi anyagunk, azonban még így sem elegendő, feltétlenül további gyűjtésre lenne szükség. BEKE ÖDÖN is ennek a nyelvjárásnak a további tanulmányozását tartja a legfontosabbnak (a még ismeretlen nyelvjáráásokon kívül) (vö. IV, 3).

A IV. kötet második fele a legkeletebbre élő birszki és permi marik nyelvjárását mutatja be. Sajnos a kevésbé ismert permi nyelvjárásból származó szöveg igen csekély terjedelmű, csak mintegy 15 oldalnyi. A BEKE ÖDÖN által tanulmányozott birszki nyelvjárás a WICHMANN mari szöveggyűjteménye függelékeként megjelent G. KARMAZIN birszki népdalszövegeivel mutat több tekintetben hasonlóságot, de eléggé eltér a PAASONEN gyűjtötte anyagtól (SUSTOIM. LXXVIII). BEKE ÖDÖN szövegeiben sokkal nagyobb fokú a magánhangzóilleszkedés mint PAASONENNÉL, bár itt kétségtelenül azt is figyelembe kell vennünk, hogy PAASONEN anyaga halála után került kiadásra és az anyagot sajtó alá rendező SIRONAK több helyen egyszerűsíténi kellett a szövegek átírását.

BEKE ÖDÖN mari szövegei mind a lejegyzés, mind a fordítás tekintetében lelkiismeretes és alapos filológiai pontosságról tanúskodnak. Ami kifogásolni valót találunk szövegeiben, azt elsősorban nem neki róhatjuk fel, hanem a gyűjtési körülményeknek (l. a IV. kötet előszavát), továbbá annak, hogy az anyag több évtizeden keresztül várt kiadásra, és közben a háborús hányattatások közepette egy s más el is kallódott az értékes feljegyzésekből. A számos sajtóhibáért pedig — melyek közül igen sok nem értelemzavaró — nem utolsó sorban a nyomdát is felelősség terheli.

Először a mari és magyar szöveggel kapcsolatban szeretnék néhány megjegyzést tenni. A 70. lap 5. sorában *jumäšto* 'égen' helyett nyilván *kornäšto* 'útközben' van az eredeti kéziratban, amint az a magyar fordításból és a mondat értelméből is kiténik. A 90. lap magyar fordításának 13. sorában: Ha a macska... mikor megellik, stb. mondatban különösen hangzik a *megellik* szó, hiszen a macskáról mindenütt azt mondják, hogy *fiadzik*. A 96. lap 9. sorában a mari *kä.tšä-marin imhäže* kifejezés magyar fordítása: a vőlegény lova[i]; a 160. lap 7. sorában levő *imhäže kudaleš möngäžö* fordítása: a lovai [sg.] haza szaladnak [sg.]. Helyesen mindkét helyen csak 'lova' egyszámban, mint a mari szövegben, mert a mariknál, de az összes környező népeknél is, általában egy lovat fognak a kocsai elé. Ha többet, akkor azt feltétlenül jelzik. A mariban a két lóra a *par imhä*, a háromra pedig az orosz *trojka* szó használatos.³

A 231. lap 6. sorában levő *Mötörpan Ka.tšärvžäm* magyar fordítása 'Mötörpa Katarináját' helyett 'Mötörpan Katarináját'. A Mötörpan az orosz Mitrofan megfelelője a mariban és a mezei mariknál az apa neve minden esetrag nélkül áll a keresztnév előtt, pl. *Sapan Jäpan* 'Szyepan fia Iván'.

A 373. lap 2. sorában levő *Oš-βitš[ä]* kifejezést BEKE ÖDÖN Bjelajának fordítja, pedig ezen a vidéken — amint erről 1959 nyarán tett gyűjtőutam során magam is meggyőződtem — a Vjatkát hívják így, a birszki, permi marik viszont valóban a Bjelaját. Tehát a III. kötetben és a IV. kötet malmizsi szövegeiben mindenütt Vjatkának fordítandó a szó, amint azt a III. kötet 502. lapján a magyar fordítás 5. sorában így is találjuk, igaz itt is ott van zárójelben megkérdőjelezve a Bjelaja.

A 394. lap 1. sorában levő *iste'r šir tšälmä* kifejezés fordítása a kapca gyöngy-díszítése. Az *iste'r* magyarul helyesen nem kapca, hanem fekete posztóból készült, a nőknél színes himzésű, gyöngyökkel díszített lábszártekerics. Magyar fül számára különben is hihetetlenül hangzik, hogy kapcát gyönggyel díszítsenek.

A legtöbb sajtóhiba a III. kötetben az affrikáták előtt vagy után a jel helytelen használatából adódik, ami sok esetben nem értelemzavaró pl. 84. lap 4. sor: *pütš kedēn*, 86. lap 12. sor: *titš mä ššäm*, uo. 14. sor: *notš ko*. Gyakran hiányzik az *i*-ről a pont, ami nyilván a nyomda hibája, úgyszintén a hangsúlyjelölések lecsúszása is.

A mari és a megfelelő magyar szöveg központozásában sokszor indokolatlan eltéréseket találunk, pl.: a 220. lapon a 49. sz. dal magyar fordításában a 3. sor után vessző, a 4. sor után pont, az 5., 7., 9. sor után vessző van, a mari szövegben mindez hiányzik.

Az összetett szavak írása is többször ingadozik. Ugyanazt a kifejezést néha kötőjellel, néha kötőjel nélkül találjuk pl.: 139. lap 3. sor: *kürñö-βoštär*, 140. lap 3. és 7. sor: *kürñö βoštär*; 406. lap 5. sor: *ših.dža: βüt šä*, 408. lap 9. sor: *ših.dža-βüt*.

A IV. kötetben lényegesen kevesebb sajtóhibát találtam mint az előzőben. Ami azonban itt szembeötlő, az az egyes szavak írásának gyakori ingadozása és a hangsúlyjelölése vagy nem jelölése ugyanabban a szóban egy nyelvjáráson belül. Nem tudhatjuk

³ A forrásjelzés nélküli mari szavak, kifejezések saját gyűjtésemből valók.

mennyi része van ebben az előszóban említett körülményeknek, hogy tudniillik a különböző vidékekről származó, de huzamosabb ideig együtt élő nyelvmesterek hathattak egymásra, mi ebből az illető nyelvjárásban belül esetleg meglevő ingadozás és mi tulajdonítható annak, hogy a gyűjtőnek nem volt módjában feljegyzéseit újból ellenőrizni.

Néhány példán szeretném a legjellemzőbb eseteket bemutatni: 208. lap 3. sor: *tu:doβálak*, 218. lap. 4. sor: *tu:doβálak*; 59. lap 1. sor: *βüdü'm*, 83. lap 8. sor: *βü:dü'm*, 82. lap 10. sor: *βüdü'm*; 202. lap 13. sor: *βodo* és *βodo* is: uo. 12. sor: *βò:ðän* és *βòðän*.

Végül a mari és magyar szöveggel kapcsolatban szeretnék még néhány apróbb megjegyzést tenni. A 23. lapon előforduló *Oβdeke-i* női nevet a magyar fordításban Evdokia (Eudoxia) formában találjuk, a 165. lapon pedig Ovdokia (Eudoxia) áll. (Az irodalmi orosz alak Jevdokija.)

A 31. lap utolsó előtti mari mondatának a magyar fordítása hiányzik, az utolsó mondat magyar fordításában pedig a 'vízfolyással szemben' helyett a 'vízfolyás irányában' kell.

A 190. lap magyar szövegének 10. sorában található 'a fűzfa mellett elterülve' rész nincs meg a mari szövegben.

A 260. lap 8. sorában levő *múzeka'n šokte'n* mari kifejezés helyes fordítása nem 'zeneszóval', hanem 'harmónikaszóval'.

A 367. lap 7. sorában az *šskot* szó után zárójelben kérdőjel áll. A mari szó az orosz *cxod* 'összejövetel, gyűlés' jelentésű szó átvétele.

A 408. lap 1. sorában levő mari *tomareš* szó fordítása nem 'kunyhóban', hanem 'otthon'.

Ezek a megjegyzések az ezer oldalt is meghaladó két kötetnek csak egy kis részét érintik és nagy részük jóvá tehető egy, a következő kötethez csatolt hibajegyzékkel. Talán idővel arra is lehetőség nyílik, hogy a kétes adatokat a helyszínen lehessen tisztázni.

BEKE ÖDÖN mari szövegei új távlatokat nyitnak meg a mari nyelv kutatásában. Hogy csak a jegjelentősebbet említsük, bőséges anyagot szolgáltatnak egy időszereivé vált mari nyelvtan megírásához. Lexikológiai szempontból BEKE ÖDÖN többértédes munkával maga dolgozta fel mari szövegeit rövidesen sajtó alá kerülő hatalmas mari nyelvjárási szótárában, amelynek megjelenése az egész finnugor nyelvtudomány jelentős eseménye lesz.

BERECZKI GÁBOR

Wolfgang Schlachter: Studien zum Possessivsuffix des Syrjänischen

Berlin, 1960. Akademie-Verlag. Finnisch-ugrische Studien III. 243 l.

A birtokos személyragok használata az uráli (és hozzátehetjük: az urál-altaji) nyelvek egyik legjellemzőbb sajátága. Minthogy azonban determináló szerepük is nagyon el van terjedve (erre vonatkozólag l. legutóbb NYK. LXII, 232 kk.), egyesek (pl. FARKAS: UAJb. XXVI, 37—60) ezt az utóbbi (azaz determináló) szerepüket tekintették elsődlegesnek. Ezért is, de — ettől függetlenül is — mindenképpen, a nyelvrokonság szempontjából is, fontosnak mutatkozott annak a kérdésnek a tisztázása, vajon a birtokos személyragok eredetileg is a birtokviszonynak, illetőleg a birtokos személyének a jelölésére szolgáltak-e, vajon kétféle használatuk nem valami kiterjedt parallel nyelvi fejlődésnek az eredménye-e, és főleg, vajon nem a determinálás volt-e eredeti funkciójuk és nem ebből fejlődött-e a birtokost jelölő szerepük.

Ezt a kérdést vizsgálja SCHLACHTER ebben a munkájában zürjén nyelvi anyagon. SCHLACHTER mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy a birtokos személyragok possesszív funkciója valamennyi uráli nyelvben általános, míg determináló funkciójuk több finnugor nyelvben vagy nem, vagy csak alig jelentkezik. Ez a tény már eleve amellest szól, hogy a birtokost jelölő (posszesszív) szerepük az eredetibb, vagyis nem tehetjük fel, hogy a birtokos személyragoknak éppen ez a szerepe volna a másodlagos, vagy hogy ez a possesszív szerep akár egy valamennyi uráli nyelvre kiterjedő parallel nyelvi fejlődésnek volna az eredménye. Különösen fontos természetesen az is, hogy ez az uráli nyelvekben általános possesszív használat etimológiailag is a s z e m é l y e s névmásokkal való szoros kapcsolaton alapszik (13). A kérdés eldöntésében: a két szerep egymáshoz való viszonyának vizsgálatában alkalmasan abból indulhatunk ki, hogy a birtokos személyragok alapfunkciója mindkét árnyalatot ölelte fel, úgy azonban,

hogy túlsúlyban volt a birtokost jelölő szerep. („Wir tun wohl deshalb am besten, von einer beide Schattierungen umfassenden Grundfunktion auszugehen, jedoch so, daß die possessivische überwog” [13—4].)

Tudjuk, hogy a determináló szerep elsőbbségére mindenekelőtt a 3. személy birtokos személyragjával kapcsolatban gondoltak (l. pl. BUDENZ, *Ugrische Sprachstudien* II.). Ennek főoka az volt, hogy ez a rag más személlyel kapcsolatos birtok esetén is használatos (vö. pl. zürjén *menam nylis* 'az én leányom' [tkp. 'az én leánya'], *tejad pjtšesis* 'a te belsőd' [tkp. 'a te belseje']; l. NyK. i. h.). Persze ez a szerep levezethető abból is, hogy a 3. személy birtokos személyragja a 3. személy személyes névmására megy vissza, ez pedig eredetileg mutató névmás szerepű (is) volt.

SCHLACHTER hangsúlyozza, hogy ebben a kérdésben (az elsőbbség kérdésében) is csak a nyelvi anyag beható elemzése vezethet célhoz. A bevezetésben ezzel a kérdéssel kapcsolatban először az (eddig többször tárgyalt) o s z t j á k nyelvhasználatot tekinti át. A 2. és 1. személy birtokos személyragjának az osztjákban jelentkező determináló szerepére vonatkozólag elfogadja azt a magyarázatot, hogy ennek a használatnak az alapja annak a szubjektív, érzelmi kapcsolatnak a kifejeződése, érzékeltetése, hogy a szóban forgó személy vagy tárgy már bizonyos közelebbi kapcsolatba került vagy a beszélővel, vagy a megszólítottal, vagy a szereplő személlyel. Figyelemre méltó azonban, hogy ez az obi-ugor használat elsősorban énekekben, dalokban jelentkezik, vagyis olyan környezetben, melyben — a műfaj jellegénél fogva — jobban jut érvényre az énekmondó szubjektivitása, ahol elevebb, valóságosabb az énekmondó és a hallgató, illetőleg az énekmondó és a hős közelebbi, érzelmi kapcsolata. Ez a kapcsolat nemcsak elevebb, de a műfaj kötött szövege következtében állandóbb is volt. Az alakoknak ilyen állandósága és ennek folytán megmerevedése könnyen vezethetett azután a funkciók, a birtokviszony kifejezésének elmosódására, lemorzsolódására, „levetésére” („Funktionsentleerung” 15. l.). Ezeknek a 2. és 1. személyű birtokos személyragoknak a determináló szerepe ezek szerint könnyen érthető, de másodlagos. (A többszám birtokos személyragjai általában kevésbé voltak alkalmasak az előadó személyes kapcsolatának az érzékeltetésére és az ebből fakadó determináló szerepre.) Ami pedig a 3. személy birtokos személyragját illeti, ez az osztják énekeknek a nyelvben determináló szerepben jóval kevesebbszer fordul elő, mint az 1. és 2. személy birtokos személyragja; determináló szerepe az obi-ugor nyelvekben elsősorban prózai szövegekben figyelhető meg, amelyekben — érthető módon — kevésbé személyes, tehát tárgyilagosabb, kevésbé „meleg” (18) az elbeszélő viszonyulása a szóban levő személyhez vagy tárgyhöz. Így az 1. és 2. személy ragjának determináló (és eredeti funkcióját elvesztő) használatával szemben a 3. személy ragját „csékélyebb szemléleti tartalma következtében kevésbé érte az átértékelés” (15), jobban megőrizte eredeti szerepét.

SCHLACHTER szerint úgy kell a dolgot felfognunk, hogy a mai nyelvállapot „az eredetileg átfogóbb funkciójú” birtokos személyragok differenciálódásának az eredménye; így ma egymás mellett él egy világosan possesszív és egy szubjektívizáló árnyalat, mely utóbbinak feltétele az elbeszélőnek a tárgyhöz kapcsolódó érzelme (18).

Mármost megvizsgálandónak tartja a szerző, vajon fenti megállapításai a z ü r j é n re is érvényesek-e. De már előre jelzi e vizsgálódásainak néhány eredményét (19—21).

Eszerint a zürjénben is a birtokos személyragoknak mindkét funkciója (a birtokos és a determináló) jelentkezik, itt is az elevebb, közvetlenebb, szubjektív kapcsolat, az elbeszélő elevebb érdekelttsége jut kifejezésre a 2. személy birtokos személyragjának determináló használatában; a determináló szerep azonban általában nem vált grammatikai kategóriává, nem vált általánossá; a determináló-szubjektív használat stilisztikai jellegű mellékfunkció, stb.

A bevezetést (9—21) követi a munka tulajdonképpeni része: a zürjén birtokos személyragok igen beható tárgyalása.

Ez a rész, mely több fejezetre oszlik, igen részletesen tárgyalja a birtokos személyragok használatát, nevezetesen a possesszív funkciót (az 1., 2. és 3. személy ragjával kapcsolatban; 22—77), valamint a nem-possesszív funkciót (78—167), továbbá a birtokos személyragok alkalmazását stilisztikai eszközként (168—179), végül a birtokos személyragok használatát névutókban és határozószókbán (180—224).

A munkának ezt a főrészét az adatok tömegének részletes és finom grammatikai és stilisztikai érzékkel végzett elemzése jellemzi. SCHLACHTER nem elégszik meg az egyébként is jól megválasztott példák felsorolásával, hanem állandóan nagy körültekintéssel elemzi azt a helyzetet is, melyben az idézett adat szerepel, magyarázza, hogy miért indokolt az adott helyzetben éppen az ott mutatkozó birtokos személyrag és nem egy más személyre utaló személyrag, vagy kifejti, hogy miért van abban a példában egyáltalán, vagy adott esetben miért nem szerepel ott ilyen rag.

A munkát a „Visszapillantás” című összefoglalás (224—243) fejezi be.

Azok közül az eredmények közül, melyeket SCHLACHTER a zürjén anyag alapján nyert és ebben az utolsó fejezetben összefoglal, a következőket emeljük ki:

A birtokos személyrag determináló variánsa nem szerves fejlődés útján keletkezett a birtokost jelző (posszesszív) szerepből (226). A birtokos személyrag-funkció már kezdetől fogva a posszesszív alkatrész mellett személyi vonatkozásút is tartalmazott — ez a birtokos személyragoknak a személyes névmásokkal való kapcsolata által volt megadva —, és ezenkívül *m u t a t ó* szerepű elemet (alkatrészt) is tartalmazott — ez utóbbi a posszesszív viszonyoknak „névmási”, helyettesítő, identifikáló jellege által volt posztulálva. Így a 2. és 3. személy birtokos személyragjainál — szemben az 1. személy birtokos személyragjával, amelynél a posszesszív elem változatlan maradt — a posszesszív elem valamennyire háttérbe szorulhatott (239). A determinálás nem arra utal, hogy a szóban forgó képzet már ismeretes vagy meg van határozva, hanem szubjektív színezetet jelez: az elbeszélő élményszerűvé teszi általa az előadást (227). Végeredményben tehát a birtokos személyragok determináló szerepe későbbi eredetű, másodlagos; a determináló funkcióvariáns minden részében feltételezi a birtokost jelző (posszesszív) szerepet, és teljesen eltérő struktúrája s alkalmazása nyilvánvalóan a szellemi fejlődésnek egy újabb rétegébe tartozik (242).

Reméljük, hogy SCHLACHTER elmemozdító monográfiája követőkre fog találni, a többi finnugor nyelv területén végzendő hasonló kutatásokra fog ösztönözni.

FOKOS DÁVID

Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов

СЫКТЫВКАР, 1961. Коми Филиал Академии Наук СССР, 491 l.

A címűl írt tájszótár az új zürjén szótáriradalomnak egyik igen jelentős terméke. Az eddigi szótárak is kisebb-nagyobb teret biztosítottak ugyan a legelterjedtebb és irodalmi nyelvvé vált közép-vicegdai (Sziktivkar-vidéki) nyelvjárás mellett a különféle nyelvjárások szókinésének, de tudjuk, hogy a komi-zürjén nyelvterület nagy részének nyelve így is igen kevésbé volt feltárva. Erről nemcsak minden gyűjtő győződhetett meg; rávilágított erre V. I. LITKINnek rövid és mégis sok addig ismeretlen nyelvjárási adatot tartalmazó chresztomátiája is (Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам. I. Москва, 1955). Így bizonyosak voltunk abban, hogy az új tájszótár sok új, eddig ismeretlen anyagot fog tartalmazni, és ezért nagy érdeklődéssel és várakozással tekintünk megjelenése elé.

A szótár összeállítását csak több gyűjtőnek közös munkája tette lehetővé. Már САНОВ is, aki 1924-ben megjelent komi-orosz szótárában számos adatot közölt több komi nyelvjárásból, több (számszerint 23) zürjén társának segítségét vette igénybe a nyelvjárási anyag gyűjtésében; rendszeressé azonban ez a gyűjtés csak 1928-ban vált. 1928 és 1930 között zürjén kutatók számos tanulmányutat tettek különféle zürjén területekre, és az általuk összegyűjtött anyagot V. I. LITKIN és az azóta elhunyt A. SZ. SZORVACEVA, N. N. SZEJKOV, N. A. KOLEGOVA, M. A. SZAHAROVA, D. A. TIMUSEV és JE. SZ. GULYAJEV voltak. Az ő gyűjtésük eredményét szerkesztette szótárrá 1954—5-ben SZORVACEVA, SZAHAROVA és ZSILINA, míg végül 1956—60-ban SZORVACEVA az egész kéziratit anyagot átdolgozta és egyúttal újabb anyaggal egészítette ki.

A zürjén kutatók azonban érezték kötelességüket: a megsemmisült anyagot pótolni kell, a megkezdett munkát be kell fejezni, 1941-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának sziktivkari zürjén fiókkintézete vette kezébe az újjászervezést ezen a téren is. Gyűjtőútra indult egy egész nyelvészgárda; tagjai A. SZ. SZIDOROV, T. I. ZSILINA, V. A. SZORVACEVA, N. N. SZEJKOV, N. A. KOLEGOVA, M. A. SZAHAROVA, D. A. TIMUSEV és JE. SZ. GULYAJEV voltak. Az ő gyűjtésük eredményét szerkesztette szótárrá 1954—5-ben SZORVACEVA, SZAHAROVA és ZSILINA, míg végül 1956—60-ban SZORVACEVA az egész kéziratit anyagot átdolgozta és egyúttal újabb anyaggal egészítette ki.

A szótár, mely vagy 25 000 zürjén szót mutat be, a következő részekre oszlik: rövid előszó (egyúttal bevezetés), utána (a 9. laptól a 455. lapig) az orosz nyelvű értelmezéseket adó tulajdonképpeni komi-zürjén szótár, végül egy rövid, de igen fontos és hasznos nyelvtani tájékoztató (справочник) (456—489).

A szótár (a komi-permják és a komi-jažvai nyelvjárások kikapcsolásával) a következő tizenegy komi-zürjén nyelvjárást mutatja be: a Sziktivkar-vidéki, felsővicegdai, alsóvicegdai, felsősizszolai, középsizszolai, izsmai, vimi, luzai, letkai, peccorai és udorai

nyelvjárást. Az egyes nyelvjárási területeknél meg vannak nevezve a kutatási pontok (tanulmányozott helységek) is. (Sajnálattal jegyezzük meg, hogy a szótárhoz csatolt két térképen — amelyek közül az elsón a nyelvjárasterületek vannak megjelölve, a másik meg az *l ~ v* hangváltozás térképét mutatja be — a helymeghatározás szempontjából fontos folyók, valamint a megvizsgált helységek többségének a neve nincs feltüntetve.)

A szótár főleg SAHOV és V. I. LITKIN chresztomátiájának a példáját és módszerét követi. A címszó ábécé-sorrendben egy zürjén szó, mégpedig ha az illető szó a sziktivkari (V) (= viasegdai) nyelvjárásban használatos, akkor ebben az alakjában szerepel címszóul; utána megjelölik, hogy mely nyelvjárásokban használatos ez az alak, ezt követően a tárgyalt szónak az egyéb nyelvjárásokban jelentkező alakváltozatait tüntetik fel, majd a címszó *j e l e n t é s e* alapján a címszóval azonos jelentésű egyéb nyelvjárási szavak következnek; a szócikk végére kerül a bemutatott szavak közös orosz jelentése, végül az illető szóval kapcsolatos szólások, frazeológia.

Azt hiszem, hogy ez a megoldás SAHOV és LITKIN chresztomátiájának szójegyzékeiben jogosultabb lehetett, mint egy nagy szótárban.

Vegyünk egy példát:

„*kaž* I. FV., FSz., Lu., Le., Pecs., V. (= Sziktivk.), KSz., *džidž* I., *kaga* Ud., *tut* AV. — 'птичка, птица'; *viž kaž* FSz., V., *vež kaga* Ud. 'желтая тряпкозка'; *voj tev kaž* V., *voj tel kaž* Pecs., KSz., *voj tev tut* AV., *voj tō džidž* I. 'зяблик'..." (145. l.)

Mármost *džidž* alatt (100) utalás van ugyan *kaž*-ra, éppígy *kaga* alatt (144) és *tut* alatt is (393), de mind a három helyen már jelentés megadása nélkül. Ez a módszer természetesen jelentős helymegtakarítással jár, de ilyen elrendezésnek talán inkább egy rokonértelmű szavak szótárában (vagy elsősorban tárgyi ismereteket közvetítő lexikonban) lehetne helye, vagy pedig a mi esetünkben egy orosz-zürjén szótárban, melyben az orosz címszó fordítását, zürjén megfelelőit keressük.¹ Ez a módszer egyébként még azzal a hátránnyal is jár, hogy a különféle alakokról — minthogy a szótárban etimológiai adatok vagy utalások egyáltalán nem szerepelnek — nem tudjuk meg, hogy alakváltozatoknak, etimológiailag azonosnak tekintsük-e őket, vagy hasonló hangzásuk ellenére is különálló szavakkal van-e dolgunk. Így például a 327. lapon a Lu. Le. sa, Ud. *si*, Ud. *si* 'же' jelentésű partikulával kapcsolatban semmi utalást nem találunk e szócskának egymáshoz való viszonyára vonatkozólag.

A szótár bizonyára azért is alkalmazhatja ezt az eljárást, mert elsősorban zürjéneknek szól, akik természetesen úgy használhatják ezt a szótárt, mintha — mint előbb jeleztük — orosz-zürjén szótárban keresnék az illető szónak nyelvjárási megfelelőit.

Persze — tisztán szótárszerkesztési szempontból is — maga az a tény, hogy egy közös szócikkben csupán a jelentésük, és nem az alakjuk alapján odatartozó szavak vannak egyesítve, azt a veszélyt rejti magában, hogy egy-egy nyelvjárási szó kimaradhat (utalással együtt) a megfelelő ábécé-rendből. Így pl. csakugyan az 55. lapon *vož* 'ág, elágazás...' címszó alatt ezt olvassuk: „3. V *vož*, Ud *vos* 'зуб, ответвление (у вила)', V *hol voža*, Ud (Glot.) *hol voska*, Ud. (Vend.) *hol vasta* 'с четырьмя зубьями', de a 60. lapon csak *vost* címszó alatt hivatkoznak *vož*-ra, és sem a fenti *vos*, sem ez a *vosta* vagy *voska* nem szerepel ott. (Hasonlót mondhatnánk például a 117. lapon levő *džš* szócikkkel kapcsolatban is.)

A helykímélésre irányuló törekvés természetesen helyes, de néha hátrányosnak is mutakozhatik. Így például többek között a következő esetben is: A 11. lapon *aň* alatt azt olvassuk, hogy az izsmai nyelvjárásban *ši aň* 'az istálló szellemét' (суседка, домовый в хлебу) jelenti. Ha mármost ennek a *ši* szónak a pontos jelentését kívánjuk megtudni, akkor a 439. lapon megtaláljuk ugyan ezt a *ši* szót, de jelentése itt nincs megadva, csak utalást találunk: „1. I. *gid*; 2. I. *karta*". Az utalás alapján a 79. lapon valóban megtudjuk, hogy az izsmai *ši* más nyelvjárások *gid* szavának felel meg és jelentése 'kisebb meleg istálló', a *karta* szó alatt (149) szintén azt látjuk, hogy ennek a szónak I. *ši* felel meg és jelentése 'istálló'. A szótár használója bizonyára szívesebben venné, ha mindjárt a *ši* szó mellett a szó jelentését is megtalálná.

Utalások természetesen hasznosak, sőt sokszor egyenesen szükségesek, de talán inkább olyan formában, hogy a jelentés után, illetőleg az egyes szavak tárgyalásának a végén utaljanak az illető szó jelölte fogalom egyéb elnevezéseire (szinonimáira).

Ha ilyen eljárás sok helyet venne igénybe és helyet kell nyerni, ezt könnyen el lehetne érni például ragos alakoknak az alapszó alatt való tárgyalásával, vagy ezeknek

¹ Olyan eset ez, mintha pl. a Magyar Tájjszótár a *kukorica* címszó alatt sorolná fel a *török-búza* elnevezés különféle alakváltozatait.

az alakoknak egy közös cikkben való egyesítésével, amikor ti. nem alkotnának új és külön szócikkeket az olyan szavak, mint pl. *asnid*, *asnim*, *asnis* és a rájuk utaló *atnid*, *atnim*, *atnis* (a 15. lapon).

Talán kívánatosabb volna más eljárás követése a szorosabb (állandóbb) összetételt alkotó szavakkal, nevezetesen az ilyen szavak második tagjával kapcsolatban is; ezt (a második tagot) ti. gyakran hiába keressük a maga külön helyén — összetételében vagy összetételeiben is bemutatva, pedig jelentésének és használatának teljes jellemzéséhez hozzátartozik az összetételekben való szerepe is. Így például *pon* (illetőleg *pom*) 'vég' alá (291—2) odakíváncozna a 14. lapon közölt *aspon*, *aspom* szó is ('свой, собственный') (pl. *aspon nah*, *aspom nah* 'свой лед'); ez segítene megérteni a 292. lapon *pom* alatt idézett szólást is: *voľz mužik pom pi* 'сын от первого мужика' (tkr. 'az előbbi férjtől való fiú') (vö. WICHM.—UOT. 212: *pon*, *pot* 'vég' alatt: Ud. *as-pom* 'eigene Arbeit, selbstgemacht', V., Ud. *bat-pom* 'isän-, isänpuoleinen', V. *ki-pom udž* 'Handarbeit'; nálam: Ud. *aj-pom* 'väterlicherseits, Ud. *aj-pom-pi* 'Waisenkind väterlicherseits'). Ugyanígy pl. *nira* 'makaacs, csökönyös' alatt (248) kívánatos volna utalás a hasonló jelentésű *asnira* szóra (14).

Észrevételeink a szótárnak szerkezetére, nem pedig kitérő anyagára vonatkoznak. Ugyanígy a szótár szerkezetére vonatkoznak következő megjegyzéseink is.

Nagyon sajnáljuk, hogy a változó tövű főneveknél és igéknél nincsen külön utalás a szó változó tövére, hogy mely nyelvjárásokban mutatkozik a teljesebb vagy a bővített tö. Igaz ugyan, hogy a nyelvtanban (460—2) egy hasznos jegyzéket kapunk több változó tövű szóról és több szócikkben a felsorolt példák és szólások mutatják a szó tövét, de ezek sem igazítanak útba minden változó tövű szóval kapcsolatban. Így például a *nalk* 'tör, csapda' töve *nalk-* és *nalkj-* (l. WICHM.—UOT. és SWb.), de a tájszótár (234) csak a *nalk* alapalakot idézi (példák nélkül) és így bizonytalanságban hagy afelől, hogy változó vagy változatlan tövű-e ez a szó.

Még két dolgot kell szövé tennünk, melyen egy következő kiadásban könnyen lehetne változtatni.

Szólásokat a szótár sokszor értelmük szerint, de szó szerint is lefordít, ami mindenképpen helyes eljárás (pl. a 25. lapon: *bęrdtem kagatę oz ka tsajtni* értelmezése: 'под лежащий камень вода не течет', de ott van a szó szerinti fordítás is: 'неплачущего ребенка не укачивают'), de már pl. ezt a szólást (a 18. lapon): AV., V. *bat kok pev*, FV. (Kercs.), Pecs., KSz. *bat kok pel*, Ud. *aj kok pev*, Vm. *aj kok pę*, Ud. (Vend.) *ajej kok pev* 'весь (вся) в отца' ('szakasztott apja, az apjára ütött'; l. pl. HADROVICs—GÁLDI) sem *bat*, sem *kok*, sem *pev* alatt nem magyarázza meg. Nehezen is tudnók megérteni a szólást, ha nem igazítana útba az új LITKIN—TIMUSEV—KOLEGOVA-féle komi-oroszl szótár [ennek ismertetését l. alább], ahol azt olvassuk, hogy *bat kok pev* tréfás szólás, értelme 'весь в отца, вылитый отец' és eredeti szó szerinti jelentése: 'одна из ног отца', vagyis 'apjának, az apának fél lába, apja egyik lába'.

Végül még egyet!

A magánhangzók kettőztetése ott, ahol az *l* ~ 0 váltakozással van dolgunk, a magánhangzó hosszúságát jelöli; pl. *lol* ~ *lov* 'lélek': FV., Vm., I. *loo* [olv. *lō*] (200), viszont pl. az I. *loo* ~ V. *loę* 'lesz', I. *vooma* ~ V. *voęma* 'jött' stb. alakokban (460) „két egyforma magánhangzó” van [tehát(?) *lo,o*, *vo,oma*, vagy *lō*, *vōma*?]. A fenti jelölés zavart okozhat.

A felsorolt szépséghibákkal és hiányosságokkal szemben azonban kiemelkedően jeles tulajdonságokban is bővelkedik ez a szótár.

Igen nagy és igen értékes új anyagot tár fel. Az egyes szavak nyelvjárási alakjainak közlése sokszor világos képét adja az egymástól legjobban eltérő két alak közti átmeneteknek. Nyelvtani vázlata is sokszor új képet ad a név- és igeragozás változatos nyelvjárási alakjairól és használatukról. Aki ezentúl a zürjén nyelvtan bármelyik ágával foglalkozik, az nem igen hagyhatja figyelmen kívül e szótár és nyelvtan gazdag anyagát és megállapításait. Az anyag közlésében is — elismerésre méltó módon — fonetikus átírással törekszik a hivatalos helyesírással szemben. Különösen fontos ez az eljárása a palatalizált mássalhangzókkal (pl. *гидня* és *гидня* 'istálló' 79. l.) (itt elkerüli azoknak a hiányosságoknak egy részét, melyeket LITKIN a *Современный коми язык* I. kötetének 76. lapján a hivatalos helyesírással kapcsolatban szövé tesz) és az affrikátákkal kapcsolatban. A hivatalos helyesírás *адзыны* 'látni' írásával szemben különbséget tesz *адздыны* [= *ad'dzinyi*] és *адзыны* [= *ad,dzinyi*], sőt *адьдыны* [= *ad',dzinyi*] alakok közt.

A 459. lapon egy igen tanulságos táblázatot is közöl az affrikáták különféle (részen feltűnő) jelentkezéseiről:

FV. (Kercs.)	FSz.	Vm.	I.	Lu. Le.	AV.	V.	KSz.	Ud.
дч	чч	чч	чч	тч	дзч	дзч	дч	тч
тч	чч	чч	чч	тч	чч	тч	тч	тч
тч	чч	чч	чч	чч	чч	чч	тч	тч
ддз	дздз	дздз	лздз дъдз	ддз	дздз	дздз	ддз	дздз

Például: V. *leşedţtsini*, AV. *leşedţtsini*, KSz. *leşedţtsini*, FV. (Kercs.) *leşedţtsini*, FSz., Vm. *leşetştsini* [= *leşetştsini*], I. *leşetştsini* [= *leşetştsini*] 'készülni'; Lu., Le., V., KSz., Ud. *sotştsini*, FV. (Kercs.) *sotştsini*, FSz., Vm., I. *sotştsini* [= *sotştsini*], AV. *sotştsini* [= *sotştsini*] 'égni'. Legyen szabad ezzel kapcsolatban megjegyeznem, hogy én is a *tš*, *đž* mellett *t*, *š* és *d*, *đž* kapcsolatot figyeltem meg a letkai, prupi és felső-viceg dai nyelv-járásban (*sot* 'éget': *sotş* 'ég' és *sotš* 'növér': *sotşas* 'nővérek'; *kod* 'részeg': *kodştsini* 'lerészegedni' és *kjđž* 'nyírfa': *kjđžas* 'nyírfák'; l. NyK. XLV 402, VdKomi 10, 74, 328); megfigyeléseim helyességét (bár nem ugyanazokon a nyelvjáróterületeken) most ez a tájszótár is igazolja, de már 1955-ben LITKIN is figyelmeztetett a Современный коми язык I. kötetében (az 52. lapon) a nyelvjárások *соччыны*, *сотьчыны* és *соччыны* alakjaira.

Egy zürjén egyetemi hallgató azt írta nekem erről a szótárról: vannak hiányai, fogyatékságai, de megjelenése mégis „esemény” (*sobytije*), amelyre ők büszkék. Igaza van. Ez a szótár rengeteg fárasztó, áldozatos munkának az eredménye és nagyszerű teljesítmény. És mindamelllett, hogy ez a könyv, miként előszava is hangsúlyozza, csupán első kísérlet egy teljes komi tájszótár megírására, mégis már jelenlegi formájában is rendkívül becses munkával gazdagította a finnugor nyelvtudományt, és ezért mindnyájan nagy hálával tartozunk a szótár szerkesztőinek és munkatársainak.

FOKOS DÁVID

Коми-русский словарь (Комни-роча словарь)

Москва, 1961. Государственное Издательство иностранных и национальных словарей. Под редакцией проф. В. И. Лыткина. 923 l.

Az 1961. év első felében rövid egymásutánban két nagy zürjén (komi-zürjén) szótárral gazdagodott nyelvtudományi irodalmunk: a fent ismertetett tájszótárral és a most ismertetendő szótárral, mely az új zürjén irodalom nyelvének a szókincsét mutatja be.

Tulajdonképpen eddig sem volt hiány komi-zürjén szótárakban. Rendelkezésre álltak nemcsak a régebbi szótárak és szójegyzékek (CASTRÉN, SZAVVAITOV, WIEDEMANN, G. SZ. LITKIN, POPOV-LITKIN, SAHOV, stb.), hanem mellettük újabb munkák is (WICHMANN-UOTILA és e sorok írójának a szótára), most pedig ezekhez csatlakozott az előbbi ismertetésünkben bemutatott Tájszótár és a címben jelzett terjedelmes szótár. Ezek a munkák oly mértékben tarták fel a komi nyelv szókincsét, mint ahogyan ezt a többi kisebb lélekszámú finnugor népekkel kapcsolatban egyikről sem mondhatjuk el.

Ez az 1961-es szótár — miként mondtuk — az irodalmi nyelv szókincsét öleli fel (olyan tájszókkal együtt, amelyek már polgárjogot nyertek az irodalomban), de sok, szélesebb körben elterjedt tájszót is felvesz, és ebben az anyagban természetesen benne vannak az irodalmi nyelv szerves részévé vált nyelvújítási szavak, szólások (neologizmusok) is. Ilyen módon ez a szótár lehetővé teszi, hogy a legújabb zürjén irodalmi alkotásokat is maradéktalanul megértsük, élvezzük.

A szótár megjelenését sok kutató és gyűjtő munkája tette lehetővé. Az általuk gyűjtött és előkészített anyagot, melyet a Szovjet Tudományos Akadémia komi fiókintézete őrzött, D. A. TIMUSEV és (kisebb részben) N. A. KOLEGOVA egészítették ki és dolgozták ki szótárrá, míg a szerkesztés (és vagy ezer szóval való kiegészítés) munkáját a fáradhatatlan és kiváló zürjén nyelvész: V. I. LITKIN végezte el.

A válogatás és kiegészítés munkája nem volt könnyű feladat; a komi irodalmi nyelv kialakulásának és stabilizálódásának folyamata még nem fejeződött be; így bekerülhettek a szótárba tisztavirág életű szavak is, és kimaradhattak idővel majdan élet-erősnek bizonyuló elemek; azonfelül természetesen még mindig várható a nyelv újabb gazdagodása, a szó- és szóláskincs bővülése. De ennek a szótárnak éppen az a legnagyobb érdeme, hogy az említett nehézségek ellenére elsősül vállalkozott a mai irodalmi nyelv szó- és szóláskincsének összefoglalására.

A szótárról a címlap is közli, hogy vagy 25 000 szót tartalmaz. Ugyancsak 25 ezer szó van a többször említett Tájszótárban (minthogy azonban a Tájszótár a Sziktivkarvidéki nyelvjárást is feldolgozta és az irodalmi nyelv elsősorban ezen a nyelvjáráson épült fel, a két szótár anyagának nagy része természetesen közös). Ez a két szótár tehát szóanyagát tekintve gazdagabb, mint WIEDEMANN szótára (20 000 szó) és az én szótáram (22 000 szó) és jóval több szót közöl, mint WICHMANN—UOTILA (10 000 szó) és az 1948. évi zürjén-orosz szótár (szintén 10 000 szó).

De nemcsak az anyag mennyiségében nyilvánul meg a különbség az említett szótárak között; ennél lényegesebb az a különbség, amely magában az anyagban, az anyag összetételében mutatkozik.

Ne feledjük: a zürjén irodalmi nyelv a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után született meg, „ennek gyermeke”. Íróknak, költőknek először is a nyelvet kellett alakítani, formálni és gazdagítani, hogy alkalmas eszközzé tegyék gondolataik és érzelmeik kifejezésének, közlésének. De nemcsak az irodalom, maga a mindennapi élet, az új szocialista társadalmi és gazdasági rend is kereste a maga kifejeződését. Mindenekelőtt a meglévő, de ismeretlenül, kiaknázatlanul maradt kincseket kellett feltárni; és most az írók és költők anyanyelvjárásukból, de más nyelvjárásoknak a kincsestárából is drága gyöngyszemeket hoztak felszínre. Másfelől egy nagyszabású nyelvújítási mozgalom bontakozott ki. A meglévő elemekből újakat teremtettek. Tájszók általános használatúak lettek, új árnyalatokat, új fogalmakat jelölhettek; szívesen nyúltak a mi nyelvújításunkban is kedvelt elvonás módszeréhez; a szóképzés és szóösszetétel is nagy és állandóan alkalmazott lehetőséget nyújtott a szókincs fejlesztésére; az orosz szótár is példát mutatott régebbi szavaknál egy új, általánosabb vagy éppen speciálisabb elvont jelentés kialakulására (ennek a példának a követése igen sok zürjén tükörfordítás keletkezésére vezetett), sokszor meg a legkényelmesebb eljárást is lehetett vagy kellett igénybe venni: az orosz szónak (ha lehetséges volt, zürjénített alakban való) átvételéhez folyamodtak (ez persze megint rengeteg újabb orosz szakkifejezésnek és egyéb elnevezéseknek jövővényszóként való meghonosítására vezetett).

Ez a nyelvújító, nyelvfeljesztő törekvés tulajdonképpen már régebben, az első zürjén költőben is élt; IVÁN ALEKSZEJEVICS KURATOV (1839—1875) is felhasználta dalaiban tájszókat és új szókat is alkotott (őreá megy vissza pl. az *okavni* 'csokolni' szóból elvont *ok* 'csók' szó; l. 847. l.). Rendszeressé azonban ez a nyelvfelfrissítő és nyelvújító mozgalom — mint mondtuk — csak a forradalom után vált. Rá lehet mutatni olyan szavakra, melyeket pl. NYOBDISZA VITTOR (= V. A. SZAVIN), CSISZTALEV, FEDOROV, JUHNJIN honosított meg az irodalomban (uo.). Eleinte persze még jegyzetekben kellett a tájszókat és új szavakat megmagyarázni, sok közülük múlt egyéni tulajdon maradt, de igen sok idővel gyökeret vert, meghonosodott.

Hadd idézzünk néhány példát a nyelvújító mozgalom tevékenységére: zürj. *ozürmedni* 'gazdagítani, gazdaggá tenni' eredetileg csak a vagyonnak anyagiakban való növelését jelentette, ma gyakori szólás a *repertuar ozürmedni*, vagyis 'a repertoárt, műsort gazdagítani, változatossá tenni' (846); régebben általában csak a *veres saje munnj* 'férjhez menni' szólásban szerepelt a *veres* szó, ma ez a régi szó már általános az irodalomban is, a köznyelvben is (a népnyelvben is) 'férj' jelentésben (uo. és Tájszótár 45); neologizmus a *kjuber* 'névutó' összetétel (szószert): 'szózmög', befogadta az irodalom a *mezdiñj* 'megszabadítani, kimenteni' szóból elvont *mezd* 'szabadság' szót, és használatos ma a *bjdmjñj* 'növekedni' szóból képzett *bjdmeg* 'növény' szó is (845, Tájszótár 33).

A szótárnak egyik érdeme és értéke a gazdag frazeológia; az egyes szavak jelentését és használatuk körét jól megválasztott példákkal világítja meg. A szótárhoz még két jegyzék is csatlakozik: az általános földrajzi elnevezések (országok, helységek, folyók, hegységek) (823—8) és a zürjén hely- és folyónevek jegyzéke (829—36).¹ Ezt követi egy igen jó nyelvtani vázlat orosz nyelven LITKIN és TIMUSEV tollából (837—912; a nyelvtan első fejezeit [Szókészlet, Hangtan és helyesírás] LITKIN írta, az Alaktan és Mondattan, a 854. laptól kezdve, TIMUSEV munkája). A nyelvtant és ezzel együtt az egész könyvet a zürjén képzők és ragok jegyzéke (913—23) zárja be.

¹ Nagyon hasznos lett volna egy zürjén személynév-jegyzék is.

Örömmel látjuk, hogy ez a szótár a változó tövű szavaknál mindjárt az alapalakban („nominativus”-ban, illetve infinitívusban) közölt címszó után a képzés és ragozás folyamán jelentkező változott tövet is feltünteti (pl. „*malikj* [malikj-]”, „*loknj* [loktj-]”), és hogy a szócikk végén a szinonimákra is utal. Itt is megtörténik ugyan, amit a Tájszótár ismertetése kapcsán említettünk, hogy ti. a szótár egy-egy szó jelentését nem adja meg, hanem erre vonatkozólag egy másik szócikkre utal, de ez csak teljesen azonos jelentésű szavaknál (és alakváltozatoknál) vagy nyelvjárási adatoknál fordul elő; ilyenkor az irodalmi alakra utal, ahol a szó orosz jelentése is meg van adva.

Itt is gyakori, de semmi esetre sem általános² az az eljárás, hogy az összetétel a szótárban csak az első tag alatt szerepel (mint a Tájszótárban), de itt a szótár általában azzal iparkodik a dolgot némileg enyhíteni, hogy felhívja a figyelmet az illető szó összetett voltára. Így pl. az *as*-összetételeire így utal a szótár (26): „*as*- в сложн. сл. свое-, себя-; напр. *asnyra*, *asrua* (см. [= 'l. ezek alatt'])”. Ezt a célt szolgálja pl. az utalás is, melyet a *zi* 'darázs' szó alatt (239) olvasunk: ez «вторая часть слов, обозначающих неж[оро]рых жалыщих насекомых, напр. *mazi*, *malazi*, *tšuškanzi*, *vevzi*”. (Megjegyzendő, a *tšuškanzi* 'darázs' szó véletlenül nem szerepel a 759. lapon *tšuškan* alatt; a *vevzi* 'bögöly' azonban megvan a 127., a *mazi* és *malazi* 'méh' a 407., ill. a 409. lapon).

Olyan szótárban, mint amilyen a most ismertetett munka, amelyben a szavak szigorú ábécé-rendben vannak felsorolva, különös jelentősége van a szótár minden használójának szempontjából az etimológiai összefüggésekre, egyvértartozásokra való utalás. És itt is érvényesül a szerkesztőségnek szerencsés körülmétekintése. Így *aslad*, *aslam*, *aslahid* stb. alatt (26—7) utalást találunk arra, hogy ezek a *tšjd*, a *tšjm* paradigmájához tartoznak; *mem*, *menam*, *mensim* alatt (417) megtudjuk, hogy milyen esetei ezek a *me* névmásnak.

Hasznos és ügyes a névutókkal és alapszavakkal kapcsolatban követett eljárás. Ezt talán jól megvilágítja egy példa.

„*berd* имя-последло 'место вóзле, о́коло³, у чего-л.'; тж. [= также] основа после-логов *berdlañ*, *berde*, *berdeřž*, *berdšañ*, *berdñi*, *berdñj*, *berdñs*; *šten* ~ 'место у стéны'; *kerka* ~ 'место вóзле дóма'; *patš* ~ 'место о́коло пéчи'; *veř* ~ 'опýшка лéца'; *kar* ~ 'окрéстности гóрода'; см. тж. *din* II, *dor*” (39. l.).

A *berdad*, *berdam*, *berdanid*, *berdlañ*, *berdlañšañ* stb. alakok azután külön-külön vannak tárgyalva, illetőleg megmagyarázva, és mindegyiknél utalás van a *berd*-del, illetőleg ennek egyik ragos alakjával (*berde*, *berdñn*, ...) való egyvértartozásukra.

Szerencsés a példának idézett mondatok, szó szerkezetek, szó-lások, közmondások szó szerinti és egyidejűleg értelem szerinti fordítása is. Pl. *ludñi* 'viszket' alatt: *kieř ludě 'rýki* чéштутя (т. е. хочéтя поработать, хочéтя побить)' (388); *šira-kaña moz ovni* 'жить как кошка с собáкой (букв. жить как кошка с мышкой)' (791); *nañ-solid vo džesa* 'хлéb-соль заимообразны (соотв[етствует]: долг платежом красен)' (480).

A szótárhoz csatolt orosz nyelvű nyelvtani vázlat is fontos megfigyeléseket és megállapításokat tartalmazó jó munka.

Ezzel a résszel kapcsolatban egy-két dolgot kívánok megjegyezni.

Már más helyütt utaltam arra, hogy nem tarthatom sikerültnek a zürjén nyelvtanokban az ablativusnak orosz «притяжательный падеж» elnevezését (mint itt is a 862. lapon és több helyütt). Bár ez az elnevezés („birtokos eset”) különbözik a genitivusnak «родительный» elnevezésétől, mégis azon alapszik, hogy a birtokost jelölő szó accusativusi birtok esetén a permi nyelvekben nem adessivus (= genitivus)-ba, hanem ablativusba kerül (pl. *kodlš vevše gušalemaeš* 'akinek a lovát ellopták' VdKomi 406) és ilyenkor az oroszban is az *y* ('-nál, -nél, -nak, -nek a . . .') prepozíció használatos. Csakhogy természetesen nem ez az ablativusnak eredeti és igazi funkciója! És hiába van (864) egy az ablativus illusztrálására idézett példának az orosz fordításában ismét „y”: *brigadirš juašñi* 'спрашивать у бригадира' (vö. pl. я занял деньги у своего друга 'pénzt kértem kölcsön a barátomtól' НАДРОВИЧ—ГАЛДИ 842), a zürjén kifejezőmódot nem szabad az orosz nyelv szempontja szerint elbírálnunk, egy speciális orosz kategóriát nem szabad a zürjénbe átültetnünk; a zürjénben itt 'től, -től' jelentésű, eredetileg is ilyen funkciójú ablativusszal van dolgunk. Helyesebbnek, megfelelőbbnek érezzük a votják nyelvtan разделительный падеж (ПЕРЕВОСЦИКОВ), vagy относительный п. (ЖЕМЕЛАНОВ) terminusát, de talán leginkább a más nyelvtanokban használatos отложительный п. elnevezést (КОЛЖАДЕНКОВ, ПРОКОФЬЕВ, ТЕРЕСЦЕНКО). (Az отдалительный п. elnevezést a *-šañ* ragos egressivus elnevezésére használják.)

² L. pl. *dor* alatt a 204. lapon: *kerka dor*, *veř dor*, *ju dor*, *va dor* stb., *viv* alatt (145): *pižan viv*, *va viv* stb.

³ Az orosz jelentésben a szavak hangsúlya is meg van jelölve (nyilván az oroszul kevésbé tudó zürjén olvasó és tanuló kedvéért).

Ugyancsak ezzel az ablativusszal kapcsolatban nem mondható szerencsésnek TIMUSEVNEK (864) az a magyarázata, hogy «В других случаях значение притяжательного падежа противостоит дательному падежу» és erre példa lenne a már említett *brigádirlis juašni*. A szerző itt bizonyára azt kívánja mondani, hogy a dativus jelentése (miként neve is mutatja) 'valakin e k adni', míg az ablativusé valakitől elvenni. A magyarázat — úgy érzem — szűkszavú és nem eléggé világos (különösen a „kérdez valakitől” példa esetében).

A 903. és a 660. lapon idézett *kok šer hašt pírtni* 'занести грязь на ногах' (660), *kerkaš kok šer hašt pírtni* 'занести на ногах грязь в избу' (903) mondatokban a *šer-t* nem tekinteném névutónak (a szerző szerint névutó lenne és a *kok-šer* csak ragtalan névutót tartalmazna, mintegy 'lábom' jelentéssel); a *kok-šer* bizonyára névszóösszetétel: 'láb[bal hozott] sár', 'láb[hoz tapadt] sár' jelentéssel (tehát a kifejezés értelme: 'lábom levő sarat bevinni'). De valóban jellegzetes ragtalan névutó a *šer* a 660. lapon idézett másik példában: *kok šer vellise šoi* 'глина ташится за ногами', mert itt a *kok-šer* a közvetlenül utána következő ige nek határozója (a *šer* itt a. m. 'mögött', vagy talán 'nála, vele együtt?'). A fent idézett kifejezésben a *šer* akkor volna névutó, ha azt mondanók vagy mondhatnók: **hašt kok-šer pírtni*, így azonban a *kok-šer* *hašt* ugyanolyan összetételnek vehető, mint például a 903. lapon említett *ju dor ežer* 'приречная осока', *vidž vjv turun* 'луговое сено', *ver dor vidžyas* 'луга, примыкающие к лесу' (ugyanígy a 910. lapon *vidž vjv turun* 'луговое сено'); vö. még pl. *kerka dor* 'место возле дома' (205).

De mindezek jelentéktelen észrevételek, melyek nem érintik a mű lényegét. Csak ismételhjük: ennek a szótárnak a megjelenését nagy örömmel üdvözljük; benne igen hasznos és kiváló segédesszöveget kaptunk a legújabb zürjén irodalmi alkotások teljes megértéséhez és általában a zürjén nyelv jobb, behatóbb megismeréséhez. Ez a szótár a zürjén és a finnugor nyelvtudományi irodalomnak jelentős nyeresége.

FOKOS DÁVID

A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet

Bevezetés—Hangtan—Szótan. Szerkesztette TOMPA JÓZSEF
Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó. 600 l.

A már több, mint egy évtizedes tervgazdálkodás a magyar nyelvtudományban most kezdi meghozni gyümölcseit. Hatalmas, átfogó, számos szakember több évi odaadó munkáját megkívánó szintézisek készültek el, és közkinccsé tételük is megindult. A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának már a IV. köteténél járunk, megkezdődtek a Magyar Nyelv-járások Atlaszának szerkesztési munkálatai, — és itt áll előttünk egy nagyszabású — a maga nemében páratlan — leíró nyelvtan első kötete.

Érdekes és részben szomorú dolog is, hogy a XX. században korábban magyarul nem jelent meg nagyobb terjedelmű magyar leíró nyelvtan. — Idegen nyelven két ilyen természetű rendszerezés említhető az elmúlt negyedszázadban: LOTZ JÁNOS, *Das ungarische Sprachsystem* (Stockholm, 1939.) és — ennél lényegesen terjedelmesebb, nagyszabású mű — К. Е. МАЙТИНСКАЯ: *Венгерский Язык I-III.* (Москва, 1955—60) c. műve. Más jellegű, de érdekes, hasznos könyv R. A. HALL *Hungarian Grammar* és A. SAUVAGEOT szellemes, érdekesen megírt „Esquisse de la langue hongroise” c. összefoglalása.

Kisebb méretű, hasznos rendszerezések magyarul is jelentek meg a közelmúltban, mint TEMESI—RÓNAI—VARGA „Anyanyelvünk” (1955), valamint a RÁCZ—TAKÁCS-féle „Kis magyar nyelvtan” (1959). Ezek jó szakemberek jó összefoglalásait tartalmazzák, de természetesen nem törekedhettek olyan széleskörű anyaggyűjtésre, finom elemzésekre és olyan részletességre, mint egy tudományos rendszerezés, amely nemcsak az egyetemet végzett érdeklődőket elégíti ki, hanem gyakran a nyelvész szakembernek is jó útmutatókat ad.

A most megjelent kötetről gondos elolvasása után általában igen kedvező véleményre jutottam. Felhasználja a haladó nyelvészeti hagyományokat, nem akar erőszakoltan, minden áron újat adni, de ugyanakkor korszerű, a legújabb bel- és külföldi tudományos eredményeket ügyesen hasznosítja, sőt egyes kérdésekben új utakat tör, újszerűen rendszerez. Különös érdemének tekintem, hogy nagy gondot fordít a vitatható határesetekre, és mindenütt rámutat a más rendszerezési lehetőségekre. Különösen a szó-fajok tárgyalásakor tapasztalhatjuk az újszerű, de óvatos feldolgozást.

Számol a nyelv fejlődésével, példaanyagát elsősorban a XX. századi költői, irodalmi nyelvből veszi, de bőven kiaknázza a tudományos prózát, a publicisztika nyelvét, sőt a köznyelvet, nem egyszer ennek bízalmas, hanyagabb változatait is. Természetes, hogy nem hagyja figyelmen kívül a XIX. század klasszikusait sem, hiszen Vörösmarty, Petőfi, Arany költészete mai nemzeti műveltségünknek is eleven összetevője. Az ő kedvükért röviden ki kell térnie egyes elavult nyelvi formákra is. Könyvünk azonban leíró nyelvtan, nem pedig nyelvtörténet. Így tehát a mai „rendhagyóságok”-at megvilágító nyelvtörténeti utalásokon kívül nem is foglalkozik részletesen és rendszeresen nyelvtörténettel. Szükség szerint elhelyezett nyelvtörténeti magyarázatai azonban helyénvalók és hasznosak.

A könyv bevezetést ad, majd a hangtant és a szótant tárgyalja. Mivel a szótanba az egyes szakemberek a nyelvtan más-más részeit szokták besorolni, idézem a Szótan főbb fejezeit: I. A szó és a szókészlet általános kérdései, II. A szójelentés, III. A szófajok, IV. A szóelemek általános kérdései, V. A szótövek, VI. A szóképzés, VII. A szóösszetétel, VIII. A szóalkotás ritkább módjai, IX. A ragozás.

TOMPA JÓZSEF írta a bevezetést, a szótan VIII. fejezetét, valamint a IX. fejezet nagyobbik részét. A hangtan DEME LÁSZLÓ műve. SZÉPE GYÖRGY a szerzője a szótan I., TEMESI MIHÁLY a II. és III., KÁROLY SÁNDOR a IV. és V., RUZSICZKY ÉVA a VI., B. LŐRINCZY ÉVA a VII. fejezetének. A II. fejezet egy kisebb részét IMRE SAMU, a IX.-nek egy alfejezetét S. HÁMORI ANTONIA írta.

A legfontosabb mondanivalót, a tulajdonképpeni leíró nyelvtant a nagyobb betűtípus is megkülönbözteti a petittel szedett nyelvtörténeti és egyéb magyarázatoktól, a nyelvhelyességi és helyesírási tudnivalóktól.

Helyeslem a könyvnek azt az eljárását, hogy az az Értelmező Szótárhoz hasonlóan feltünteti az alakitani részekben a zárt *é-t*. Tudom, hogy egy-két bennszülött pesti és néhány szabolesi vagy debreceni berzenkedik majd, és fölöslegesnek, nem köznyelvinek tartja a zárt *ë* jelölését. Pedig ez éppen az ő érdekükben történik! A zárt *ë-zés* valóban visszaszorulóban van, és ebben valószínűleg erősen ludas helyesírásunk is. A magyarul beszélők többsége azonban még ma is tesz különbséget a kétfajta rövid *e* (*e* és *ë*) közt, ha használata nem is egészen egységes. Ezek tudják, hol, mikor kell használni a kétféle rövid *e-t*, ezeknek tehát a jelölés kevésbé fontos. Az *ë-zés* fokozatos visszaszorulása tény ugyan, de nem öröndetes tény, mert fonémavesztés, és eltűnésével egyhangúbbá válik a magyar beszéd, mint ahogy a mássalhangzók területén sajnálatos a *ly* kipusztulása is köznyelvünkéből. Az *ë-k* jelölése a könyvben általában helyes, csak az *ének* szóban és származékaiiban használ következetesen egy számomra idegen *ének* alakot (pl. 315, 317, 373, 388, 487, 494, 501), pedig az ÉrtSz., valamint az egy évszázaddal korábbi Cz.F. is *ének*-nek írja, tehát a második *e* nyílt. Hibás még a *nyerg-e-ték* (324, helyesen: *nyergë-ték*), a *kieszël* (363, helyesen: *kieszel*), *nyerg-e-m*, *nyerg-e-d*, *nyerg-e-ték* (538, a kötőhangzó helyesen *ë*).

Ha a felosztásban és egyes részletekben akad is vitatható állítás, ha egyes összetételeknek a képzők közé sorolása még talán korainak is tetszik, ha a példaanyag bemutatása helyenként túlságosan az egyszerű, alkalmi használat felé tolódik is el, mindezek nem sokat vonnak le a munka értékéből, hiszen minden nagy szintézisnek vannak fogyatékosai. Minden összefoglalás nemcsak a meglévő ismereteket összezegeti, hanem rámutat a hiányokra, a megoldatlan kérdésekre is; nemcsak lezár egy korszakot, hanem egyszersmind újabb kutatásokra is ösztönöz. Minden reményünk meglehet rá, hogy a leíró nyelvtan megjelenése a leíró nyelvtani kutatások fellendülésére vezet. Mivel remélem, hogy a könyv nagy népszerűsége tesz szert, és rövidesen újabb kiadására kerül sor, kisebb megjegyzéseimet is közzéteszem, hogy a következő kiadásban már hasznosítani lehessen őket.

Mielőtt azonban a kisebb részletekre rátérnék, egyes fejezetekről volna néhány megjegyzésem. A hangitani rész nagyon tömör s mindamellett jól áttekinthető, sikerült összefoglalás. A szófajtan kitűnően megírt fejezet. Nagyon finom elemzéssel igyekszik az egyes szófajok tulajdonságait, jellegzetességeit meghatározni. Sokat foglalkozik a szófaji határkérdésekkel, újabb kategóriákat állít fel, és a kettős szófajú szavak csoportjának meghatározásával kiküszöböl sok gyakorlati nehézséget; kitűnő segítséget ad például a tanároknak, akiknek az átmeneti kategóriák tanítása eddig igen sok gondot okozott.

Lényegesen kevésbé sikerült a jelentéstani rész, amely GOMBOCZ jelentésstanán alapul. Érezzük, hogy ez a rendszerezés ma már nem egészen korszerű, anélkül, hogy ezzel a megállapításunkkal GOMBOCZ ZOLTÁN úttörő érdemeit csökkenteni akarnók. A jelentésstanban azonban hiányoznak a további elmunkálatok. A nyelvtudomány ezen ágát Gombocz óta senkinek foglalkozott behatóan, és az anyag nehezen megszerezhető volta miatt zete n a téren külföldön sem sikerült még jelentős előrehaladást tenni.

A szótvekről szóló fejezet részletes nyelvtörténeti alapokat ad. Ha valahol, akkor itt szükséges igazán nyelvünk régebbi állapotának ismerete, hiszen enélkül nagyon nehéz volna megérteni a különböző toldalékok előtt szeszélyesen váltakozó tőtípusokat. A könyv nagy érdeme, hogy sikerült ebben a dzsungelban is elfogadható rendet teremtenie.

A szóképzésről szóló fejezet egyes részleteihez a későbbiekben bíráló megjegyzéseket is fűzök, de annyit előre is meg kell állapítanom, hogy ez is alapos, rendkívül gondos rendszerezés, és a magyarul megjelent szóképzéstanok közül talán az első, amely a képző élő vagy nem élő voltát, gyakoriságát vagy ritka voltát, ezt a két egymást keresztező szempontot elég sikeresen tudja egyeztetni. Egyes gyakran előforduló képzőink (pl. az *-at, -et*) már nem élnek, újabb szavakat nem, vagy csak egészen kivételesen alkothatunk velük, más képzők viszont ritkák, de bizonyos meghatározott szócsoportokon belül (pl. személynevek) még ma is elevenek, lehet velük új becéző nevet képezni. Hasznos és új szemponttal gazdagította a szerző a képzők rendszerezését, mikor az azonos és ellentétes jelentésű, illetőleg funkciójú képzőkre is konkrétan utal (pl. a gyakorító, mozzanatos, ellátottságot kifejező és fosztóképző stb.). Kitér — ahol lehet — az egyes képzők stílusárnyalataira is (régies, bizalmas). Erre vonatkozólag nemrég, a nyelvtan megjelenése után, látott napvilágot SZABÓ ZOLTÁN érdekes cikke (Nyr. LXXXV, 284 kk.).

A szóképzés és szóragozás fejezetei is jók, szerencsésen építik be az újabb kutatások eredményét rendszerezésükbe. A névszóragozás fejezetében valamivel több a nyelvtörténeti magyarázat, mert itt is csak a nyelvtörténet adhat magyarázatot arra, hogy egyes ragok miért illeszkednek, mások miért nem, hogy miért *tőlem* és *nálam* van, az egyikben miért a magas, a másikban miért a mélyhangú változathból vált a birtokos személyragos útján határozószó.

A következőkben — a lektori véleményekhez hasonlóan — számos kisebb megjegyzésemet közlöm a gazdag tartalmú könyvvel kapcsolatban. Megjegyzéseim általában kisebb jelentőségűek, egy részük vitatható is, és nem csökkentik elismerésemet e valóban hézagpótló munka iránt. Ha vannak is benne kisebb fogyatékságok, ma nehéz lett volna jobbat írni, és minden ezután következő magyar leíró nyelvtan, még a strukturalista rendszerezések is erre fognak épülni. Reméljük, hogy második kötete is éppen ilyen hasznos és alapos munka lesz.

Részletmegjegyzéseim a következők:

B e v e z e t é s. „[A szó] Logikailag fogalmat jelöl” (12). A továbbiakban persze kiderül, hogy a szó nemcsak fogalmat, hanem viszonyt is jelölhet, mint pl. a *meg, de* stb. Ezért nem ártott volna a kevésbé kategorikus fogalmazás. — Az *állkapocsállás* (17) furcsa összetett szó. Én inkább fölbontanám: az állkapocs állása. — A *státus* szó tárgyalásakor (19) meg lehetett volna említeni, hogy a szó ma is él, csak nem állam, hanem ’állás’ jelentésben. — „A leíró szemléletnek könyvünkben való érvényesítéséről lásd a következő fejezetekben” (21). Suta mondat. Helyesen: ...érvényesítését lásd... — A 28. lapon közölt *pisla* melléknév nemcsak az irodalmi nyelvben él, hanem a nyelvjárásokban is. — A 37. lap könyvészetében helyet kaphatott volna „A mai magyar nyelvjárások” c. összefoglalásom. — A *mihaszna* szó szerintem ma gyakrabban és inkább melléknév vagy akár főnév, s csak ritkábban módosító szó (46).

H a n g t a n. Egy ilyen nagyszabású műben legalább egy apróbetűs mondatot megérdemelt volna a magyarban nem fonémaként jelentkező, de mégiscsak létező nasorális magánhangzó, mint a *nem, mond, szíház* stb. — A 75. lap utolsó bekezdésében említi a szerző, hogy tulajdonnevekben használunk régies és idegen betűket is. A régiesre hoz két példát, de az idegenre (pl. *Thälman, New-York*) is hozhatott volna ugyanennyit. — A hangstatisztikai tájékoztató (85) igen hasznos és érdekes. Némelyik szabályszerűségnek nyelvtörténeti oka van. Érdekes lett volna például megemlíteni, hogy az *f* és *h* hang szó elején elég gyakori, szó belsejében és végén pedig ritka. Fordított a helyzet líkvidákkal. Az *l* különösen pedig az *r* szó elején közepes sűrűségben, illetőleg ritkán fordul elő, szó belsejében viszont mindkét mássalhangzó igen gyakori. — A 97. l. utolsó sorában a *József-fal* azt hiszem, hogy nyelvjárási alaknak sem tekinthető (én legalábbis sohasem hallottam), és nem vehető egy kalap alá a *kupéc, hárvem és fotél* szavakkal. A *József-e* je ugyanis nyílt (legalábbis az én ejtésemben), a többi pedig — ahogy jeleztem is — zárt. Én magam egyébként szintén a mélyhangú toldalékolás felé húzok (vö. MNyj. VI, 118). — Az „igazodás” a „hasonulás”-sal szemben igen szerencsés kifejezés; jó volna, ha szélesebb körben is elterjedne (98). — A hanglejtésről szóló fejezet végén (118) meg lehetne említeni, hogy a magyar hanghordozásban sokkal kisebbek a kilengések, mint például a franciában és az olaszban. Így a magyar beszéd ezeknél kissé monotonabb.

S z ó t a n. A 132. lapon és a következőkben is többször előfordul a „motiváltság” műszó, amelynek magyarázata megtalálható ugyan (i. h.), de fölvételét nem látom egé-

szen szükségesnek. Magyarozatát is csak többszöri elolvasás után lehet megérteni. — Jó lett volna, ha „A magyar szókészlet mai mozgása” c. fejezetben (135—7) egy-egy példát is bemutatott volna a szerző a sok utalás helyett. — A *pók* jelentése az argóban szerintem nem 'furesa ember', hanem csak egyszerűen 'ember' éppenúgy, mint társai: a *mókus*, *hapsi* stb. (183). — A *Sajó* eredeti jelentése pontosabban 'só-folyó' (nem pedig 'só-víz', 190). Nagyon szépen ideillenek példának az *egytestvér* > *testvér* jelentésféjlődése is. — A szófajok felosztásában (198) helyesnek tartom, hogy a szerző a módosító szókat a határozószók közé sorolja. Szerintem azonban a névutók is ide tartoznának, mert több rokonságot mutatnak a határozószókkal és az igekötőkkel, mint pl. a névelővel vagy a kötőszóval. — A *kaján* melléknév a közfelfogás szerint (pl. SzófSz.) a *Káin* bibliai névből, nem pedig a *Cajanusból* keletkezett (199). — Jobb meghatározást én sem tudnék adni, de az ige meghatározásába („Az ige cselekvés-, történés-, állapot- vagy létfogalmat fejez ki”) így beleférnek a *dolgozni*, *zenélni*, *dolgozás*, *zenélés* ige- és főnevek is (201). — A cselekvő ige (202) nem a legjobb és legtipikusabb példa éppen az első (*Visziki* Marci bácsit. . .), hiszen itt az általános alany miatti szinte szenvedő értékű az ige. Az sem szerencsés dolog, hogy a példák mind 3. személyűek. — A γ pont alatt azt olvassuk, hogy a cselekvés stb. csak egy pillanatnyi ideig tart, illetőleg csak egyszer megy végbe. A két példa sorrendje azonban éppen fordított. — Az ősi visszaható igék (*török*, *látszik*, *hallik* stb.) közé (205) én nem venném be a *megképzik* (előtte egy kép) igét, mert ez szerintem nem köznyelvi kifejezés. Ritka, esetleg egyéni szóhasználat lehet; én legalábbis sohasem hallottam vagy olvastam. — A *pali* és *pista* argó-szavak, az irodalmi nyelvben csak mint stílusjellemzők kerülhetnek be; még nincsenek egy síkon az *aggastyán*, *andalog*, *pete* stb. ugyancsak tulajdonnévből keletkezett szavakkal (217). — A *rabiczfalat* én mindig rövid magánhangzóval hallottam (217, *rábic*). — A *Sajó*, *Hejő* eredeti jelentése inkább: 'só-folyó, meleg folyó' (218; 1. főntebb is). — A 226. lapon a szerző alighanem tévesen értelmezi Szabó Pált, sajtóhibának vélvén az *erülső* szót „(értsd: elülső)”. Szerintem itt nyelvjárási alakkal van dolgunk, mégpedig az *erülső* 'innenső' jelentésű szóval, amely az *erre* határozószóból alakult. Mint a *tülső* ellentéte nagyon könnyen érthető, és természetesebb is volna a szövegben, mint az „elülső”. — Új szófaj a névutó-melléknév; eddigi leíró nyelvtanainkban nemigen találkoztunk vele. Fölvétele jogosult (*nélküli*, *utáni* stb.; 228 és 286). — Az *egy* szó jelentéseinek felsorolásából (235) kimaradt a leggyakrabban előforduló: a határozatlan névelői. — A határozatlan számneveket én nem az *egypár*-ral kezdeném, hiszen ez, mint a könyv is utal rá, elég későn, idegen hatásra keletkezett. Ott a helye, de nem elsőnek (236). — A névelőkről szóló fejezet igen jó, részletes, szinte monográfia szerű. — Már fentebb kifogásoltam, hogy miért került a névutó a névelő és a kötőszó közé, pedig inkább a határozószók közt volna a helye. A könyv 283. lapján is ezt írja e rész szerzője: „Mint határozói viszonyjelentések hordozója, sok névutó érintkezik egyes határozószókkal, igekötőkkel, sőt határozóragos névszókkal. Ennek megfelelően nem egy szavunk azonos alakban hol névutó, hol határozószó, hol igekötő, hol ragos névszó, sőt e szófaji jellegük nem is különül el egymástól élesen”. Ez a megállapítás teljes mértékben igaz, de hát akkor miért nem vonja le a könyv ennek a tanulságait? A névutó sohasem a névelővel vagy kötőszóval mutat határeseteket, hanem a határozószóval és az igekötővel. Miért nem kerül akkor ezek társaságába? — A személyragos névutók, mint a könyvben említett *miattad*, *előttünk*, *mögöttem* stb., minden szempontból olyasféle alakulatok, mint a *bennem*, *tőlünk*, *hozzád* stb., de a 285. lapon még utalás sincs e két típus közeli rokonságára. — Az *azután*-t én már nem a névutók vagy határozószók, hanem a kötőszók közt tárgyalnám (286). — A kötőszók eredetéről, keletkezéséről szóló bekezdésben azt is meg lehetne említeni, hogy pl. a *de* ellentétes kötőszó indulatszóval keletkezett (288). A *hiszen*-ből rövidült *sze* nem tartozik az irodalmi nyelv szókincsébe. — A *be* indulatszó szerintem nem undort vagy megvetést fejez ki (vannak persze olyan mondatok, ahol ilyen jelentése is lehet). Az ilyen mondatokban, mint: „Be gyönyörű innen a kilátás!” vagy „Be sok gondom van a gyerekekkel!”, egyszerű érzelmkitörés kifejezője. Csak ha a mondat jelentése egyébként is undort, megvetést fejez ki, akkor a *be* indulatszó ezt az érzelmi árnyalatot erősíti, pl. „Be utálatos szokásaid vannak” vagy „Be megjött a hangja!” A *be* indulatszó különben eléggé ritka, régies, irodalmi ízü, a mai köznyelv inkább a *de*-t használja helyette. — Azt hiszem, csak a véletlen játéka, hogy a töre jellemző kötőhangzók bemutatásakor (304) példának csupa mély kötőhangzót találunk. — 25 eset közül hat kivétlről szólva nem beszélnek „egy-két kivétel”-ről (315). — Biztos, hogy a *nyelő* ige- és a *nyelv* főnév azonos szó, két alakváltozat? Az *odv* önmagában nem használatos, hanem csak a belőle képzett *odvas* melléknévben (328).

Az egyébként jól megírt Szóképzés fejezethez két általánosabb észrevételem van. 1. Nyelvtanunk a magyar irodalmi és köznyelv nyelvtana, ezért nem törekszik monográfiaszerű teljességre. Az irodalmi és köznyelv képzőinek felsorolásába szerintem

főlölesleges bevenni egyéni, gyakran egyetlen előfordulásokat. Ezek nem szociális nyelvi tények, a velük alkotott származékokat még szótározni is túlzás volna, nem valók tehát nagyobb számban egy leíró nyelvtanba. Ilyenekre gondolok, mint *vagyság* (334), *rádzalva*, *zűmmögdelve* (a *-dal*, *-del* képzőre csak ezt a két szöveges példát találjuk! 350), *bondul* (354), *sandéroz*, *bomladtároz* (367), *vihaj* (374), *kvagyiság* (386), *zizge* (386), *roppantságos* (418). Ezek a csak egyetlen íróra jellemző vagy egyetlen írónál egyetlen egyszer előforduló példák csak annyira nyelvi tények, mintha az ember egyszer-egyszer tréfából vagy nyelvbotlásból ilyesmiket mondana, mint *sírdal*, *kegyelmességes*, *ordítéroz*. Ide tartozik az *-ikus* „képző”. „Csak két vele képzett, tréfás, familiáris színezetű magyar származék él: *bolond-ikus*, *paraszt-ikus*” (419). A másodikat a *rusztikus* tréfás elferdítéseként már hallottam, de az elsőt sohasem. Megkérdeztem több nyelvészt, többek közt a könyv két munkatársát is, de egyikük sem ismerte egyiket sem. Eléggé tengődő élet lehet ezeknek a szavaknak az é l e t e ! Akkor már sokkal inkább fölvehette volna a szerző a képzők közé a hírheft *-inca* képzőt, mert az evvel képzett egyetlen szó, a *farkinca* legalább valóban közismert.

2. A második megjegyzésem az, hogy csinján kellene bánni a képzőbokrokkal, mert ha itt következések akarunk maradni, akkor még igen meg lehetne szaporítani a képzők számát. A *-ható*, *-hető* képzőbokor alkotó elemei annyira világosak, hogy a *nagyíható* és *nagyíható* kivételével minden példa fölfogható a *ható* ige igenevének is. Ugyanezt mondhatjuk a *-hatalan*, *-hetetlen* és a *-ságos*, *-séges* képzőbokra is. Ha ezeket már külön képzőknek fogjuk fel, akkor meg lehetne ilyenekkel is toldani a jegyzéket, mint *-hatóság*, *-hetőség* (olvashatóság) vagy *-hatatlanság*, *-hetetlenség* (érthetetlenség) stb., sőt, ha ad absurdum visszük a dolgot, az *-oncocska* is bekerülhetett volna, mert ez is lehetséges képzőkapcsolat (újoncocska).

Kiseb megjegyzéseim a „Szóképzés” c. fejezethez a következők.

A *-dácsol*, *-déscl* képzőhöz (351) tévesen került a *kotkodácsol* ige, mert ennek alapszava nem a *kotkol*, hanem a *kotkodács*. A tyúk hangját így szoktuk utánozni: *kot-kot-kot-kot* (ez az „előkészítő rész”) *kotkodács* (folytatása esetleg: minden napra egy tojás). Az igenek van különben egy rövidebb változata is: *kodácsol*. Itt mi volna az alapszó, *ko*? — A *nyom* szóban a rokonnnyelvi megfelelők alapján tényleg ki lehet elemezni az *-m* képzőt, de a *lök* ige finnugor megfelelőiben megvan a *k* elem (vö. finn *lykkää*- stb.). Ezt én már nem venném a képzett szók csoportjába (354). — Szerintem nem egészen helytálló a következő megállapítás: „de az *alud-hat*, *nyugod-hat*, *feküd-het* mellett a rövidebb *al-*, *nyug-*, *fek-* tőből képzett, hagyományosabb *al-hat*, *nyug-hat*, *fek-het* is él” (362). A *nyughatra* érvényes ez a megfigyelés, de szerintem az *alhat*, *fekhet* legalább olyan gyakori — ha nem gyakoribb —, mint az *aludhat*, *feküdhét*. — Az *-at*, *-et* képző tárgyalásakor (376—7) meg lehetne említeni, hogy a XV—XVI. században ez volt az egyik legelterjedtebb deverbalis nomenképző, és szinte minden igehez járulhatott. Akkori funkciója a mai *-ás*, *-és* képzőéhez hasonlítható. — Kissé különösen hat a következő megállapítás: „a *hal-ál* együtelt elvont c s e l e k v é s t ¹ is jelent” (379). — A főnévi igenév képzőjéről azt állapítja meg a könyv, hogy „ma is minden ige fölveheti” (381). Elvben valóban így van, de a *ható* ige főnévi igeneve alig fordul elő (van a gyakorlatban *fölvehetni*, *használatni*, *megengedhetni*?). — Fölfogás dolga, vajon a *-nemű*, *-szerű*, *-fajta*, *-féle*, *-rét*, *-rétű* utótagok teljes értékű képzőknek tekinthetők-e. A magánhangzót is tartalmazó valódi képzők egyik sajátysága, hogy hangrendi szempontból illeszkednek. Én a most felsoroltakat inkább képzőszerű utóagnak venném, és a képzők között ugyan, de elkülönítve tárgyalnám. Felfogásom ellen fel lehet hozni, hogy a ragok is illeszkednek általában, mégis a *-kor* időhatározórag palatalis hangrendű szavakban is megtartja eredeti magánhangzóját. Ez azonban kivétel. Ha viszont a kivételek számosak, célszerűbb külön csoportba foglalni őket. — A *-ci* képzőről (402) meg kellene jegyezni, hogy — mint a felhozott példák is mutatják — csonkított keresztnevekhez járul.

A „Szóösszetétel” fejezet is szépen értékesíti az újabb kutatások eredményeit. Én azonban nem venném annyira védelmembe az *érdemdús* és *kegyelemteljes* típusú szavakat, amelyeknek mintájára Szegeden *csipmentes* paprikát reklámoztak néhány éve. Van tényleg néhány nélkülözhetetlen szavunk ebből a típusból, mint a *vérszegény*, *méltóság-teljes* stb., de ennek az összetételi módnak további terjedése nem volna szerencsés (442). — A betűszóalkotás és a szóösszevonás nem nyelvtanunkban, hanem nyelvünkben honosodott meg idegen mintára (460).

R a g o z á s. Az indulatszóvá vált fölszólító igealakra (491) a *hoci* (*hozd ide*) gyakoribb és elterjedtebb példa, mint az *aci* ~ *acci*. — A feltételes múltnak egy érdekes, a köznyelvben gyakran hallott, jövőre is utaló használatáról a könyv nem emlékezik

¹ Én ritkítottam.

meg (493). Ilyen mondatokra gondolok: „Kár volt fáradni, hiszen *majd* én *elintéztem volna!* Vagy: *Majd* talán te *tetted volna* helyére a széket!?” — Az elbeszélő múlt használatát nem általában falusi, hanem székesfalusi hangulatú. — A *lesz* ige elbeszélő múltja csak *lön*. Rövid magánhangzójú *lön* változatát nem ismerem. Ha valahol esetleg elő is fordult, az vagy sajtóhiba, elírás vagy egyéni nyelvhasználat lehetett (495). — Nem hiszem, hogy a „Ma friss áru *fog érkezni!*” (496) mondatban a jövő idő állítólagosságot fejez ki. Lehet, hogy alkalmi, gúnyos hangsúllyal ezt is jelentheti, de a közönség nem ezt érzi bele. — Kissé erős megszorításnak érzem, hogy az *ugrik* ige 2. személyében mindig iktelen ragot használunk (501). Az *ugrasz* vagy *ugorsz* kétségtelenül sokkal gyakoribb (magam is így mondom), de nem egyszer hallottam már az *ugrol* alakot nemcsak Debrecenben, hanem Szombathelyen, sőt Budapesten is. — Nem magyarázza meg a könyv (502), hogy a *könyörgöm*, *nyöszörgöm* azért kevésbé választékos, mert iktelen igék. Az *összerogyik* elég gyakori alak az *összerogy* mellett; ezt nem merném egy kalap alá venni a valóban nagyon ritka és táji színezetű *csúsz-mász*, *összedülük*, *játszogatik* igealakokkal. — Nem értem, hogy a tárgyas ragozás tárgyalásában miért nagy betűs a 2. személyű tárgyra utaló alakosor, és miért kis betűs a 3. személyű tárgyra utaló. A *nem tom* ('nem tudom') tévesen került a *-tom*, *-tod* végű tárgyas igei szóalakok összevonásának példái közé (509). — A nyelvtan a *sűrűek*, *előzőek*, *állandóak* kötőhangzós típust propagálja, a másik használati módot legalábbis a *könnyű*, *hosszú*, *szomorú* típusban ritka, régies, egyénies használatúnak tartja (518). A nyelvtan szerzői is szinte következetesen a kötőhangzós alakokat használják (pl. *önállóaknak* 87, *jellemzőek* 294, *eltérőek* 474, 485, *állandóak* 485, 517). Szerintem a *hosszúkat* (lépett), *könnyűk* (voltak) nem is olyan ritka alakok. Toldalékoltt formában pedig a kötőhangzós alak a ritkább. Az *önállóaknak* és az *előzőekben* (idézett 517) pongyolább, hanyagabb, mint voima az *önállóknak*, *előzőkben*. — A *karja* és *kara* birtokos személyragozott alakok közt jelentésbeli különbség van (nemcsak stíluskülönbség). Az embernek *karja* van, de az egyetemnek bölcsészettudományi *kara*, az iskolának ének-kara stb. (543). — Az *ipa*, *napa* ragozási utasítása az 547. lapon teljesen hibás. Az alapalak itt nem az *ipa*, *napa*, hanem a birtokos rag nélkül elő nem forduló *ip-*, *nap-*. A birtokos alakok tehát: *ipam*, *napam*; *ipad*, *napad*; *ipa*, *napa* (mint a *kázam*, *kázad*, *káza*). A 3. személyű alak tehát nem *ipja* vagy *ipája*, hanem *ipja* vagy *napja*, hanem *napa*. Összetételben: *ipamuram*, *ipadurad*, *ipaura*; *napamasszony*, *napadasszony*, *napaasszony*. Az *ipája*, *napája* ugyanolyan kettősen ragozott alak, mint a *májája*, *asztal* stb.

A névszói viszonyragozásról szóló fejezet nagyon érdekesen és szemléltető módon hasonlítja össze az indoeurópai nyelvek deklinációját a sokkal gazdagabb, de lazább rendszerű magyar névszóragozással. Kár, hogy itt sem említi meg, hogy a magyar névszóragozás tipikusan finnugor. Világos: nem arról van szó, hogy akár apró betűben finnugor példákat hozunk fel, de azt igazán meg lehetett volna említeni, hogy nem csak a magyar nyelvre jellemző ez a ragozási rendszer. — A sokszorosan ragozott melléknévre szerencsésebb példát is választhatott volna (552). A *vak* melléknévet nem szoktuk fokozni. A *(leg)vakabb-a-t*, *(leg)vakabbak-a-t*, *(leg)vakabbé-t* stb. alakok elvben lehetségesek ugyan, de komikusan hatnak. Nem lett volna jobb a ragozhatóságot egy más melléknéven (pl. *mély*, *sötét* stb.) bemutatni? — A *szű* tárgyragos alakja a hagyományos *szuv-a-t* (565) mellett az analógiás *szút* is lehet, de melléknévi alakja mindig *szuvas*. — A *tövig* (helyesen: *tövig*), azt hiszem, sajtóhiba (574). — A mondattani részben biztosan lesz róla szó, hogy a translatívusi *-nak*, *-nek* és *-vá*, *-vé*, sőt az essívusi *-nak*, *-nek* is ritkán fordul elő többes számban. Azt mondjuk: a legények mind elmentek *katonának* (nem *katonáknak*); megválasztották őket népi *ellenőrnek* (itt a többes számú alak is használatos); *súlytalanná* váltak mindnyájan a rakétában (nem: *súlytalanokká*); nem is beszélve a szólásokról: *lová* tette őket (nem: *lovakká*), *kővé* váltak, *porrá* zúzta a köveket (ez különben is anyagnév). Ezek tehát hasonlóan viselkednek, mint az *-ul* ~ *-ül*, *-nként*, *-nta* ~ *-nte*, *-stul* ~ *-stül* ragok.

A könyv stílusa általában a célnak megfelelő: világos, könnyen folyó értekező próza. Néhol azonban túlságosan tömör, ezért egy-egy mondat vagy részlet csak többszöri elolvasásra érhető. Pl. a 92. l. első apróbetűs bekezdése, vagy a 104. lapon a 4. pont utolsó bekezdésének fogalmazása nem egészen világos. A 110. lap két utolsó mondata túlságosan zsúfolt és tömör, hasonlóan a 134. lap b) pontjában a „Ha pedig . . .” kezdetű mondat. A 213. lap utolsó bekezdése is közérthetőbb lehetne! Néhány stílusbeli apróság: én a *befolyásolni* helyett a *hatni* igét használnám (50). Kissé pongyola fogalmazásúnak tartom az ilyen mondatokat: „A köznyelven belül eléggé ritka az, hogy . . .” (93). Szébb volna: „. . . az a jelenség, hogy . . .”. Vagy: „Az idegen nyelvekben ez gyakoribb” (109); szerintem: . . . ez a megoldás gyakoribb. Nem helytelen, de kissé mesterkéltén hat a következő mondatokban a befezett melléknévi igenévi állítmány: „. . . az igényes beszédben nem *elfogadott!*” (98), „. . . ezek elmélete . . . nem egészen *kidolgozott!*” (109).

Itt nyugodtan lehetett volna a „nincs elfogadva, nincs kidolgozva” kifejezést használni. — A 181. lap első bekezdésében nem szép a két egymás után következő „volt”. Kissé komikus „a cselekvés . . . befejezettségét is kifejezi” (266). Megtéveszti kezdetben az olvasót a következő mondat szörendje: „A *jav-all* jelentése tekintetében már elszigeteltnek tekinthető” (367). Jobb volna az ilyesféle szörend: „Jelentése tekintetében a *jav-all* . . .”

Bár nem ilyen szempontból néztem át a könyvet, úgy láttam, hogy nem sok a sajtóhiba. Fölsorolom azokat, amelyeket észrevettem (kivéve a betűkieséseket és hibás betűtípusokat): nyelvjárások (28), *szélhűdés* (34), *ő* (kétszer 73), rit kán (247), módo sítás (268), *tözenőt* (349), *zöldség-nemű* (helyesen: *nemű*, 398), *kiomondani* (470), Tamásség (487), Régiesséként (495), forott (515), egyfomán (516), jelzőjei, jelentésbel (529, helyesen: jelzője, jelentésbeli), szmélyrag (536), *kard-jaim*, *-jadi* (545), *rsssz-ul* (579).

A könyv tipografizálása jó, áttekinthető, a betűk szépek, a papír jó minőségű. Nem hallgathatom azonban el azt a rendkívül bosszantó nyomdai hibát, hogy a dőlt *petit é-n* az ékezet a legtöbbször alig látszik, gyakran pedig nagyítóval sem lehet fölfedezni még a nyomát sem. Mivel éppen példák, nyelvi anyag, alakváltozatok vannak dőlttel szedve, többször nagyon zavar az ékezet hiánya.

Mindent egybevéve: Leíró nyelvtanunk első része (Bevezetés, Hangtan, Szótan) kitűnő összefoglalás, nélkülözhetetlen minden magyar nyelvész, hasznos segédeszköz minden magyar szakos tanár és egyetemi hallgató számára. Érdeklődéssel várjuk a második kötetet.

KÁLMÁN BÉLA

Nyelvtani tanulmányok. Szerkesztette: Sulán Béla

Budapest, 1961. Tankönyvkiadó. 212 l.

Néhány évvel e könyv megjelenése előtt alakult meg egy nyelvtudományi munkaközösség a Művelődésügyi Minisztérium irányításával és keretein belül. E munkaközösség egyik fő feladatának az anyanyelvi oktatás továbbfejlesztését tartotta, s ezért szükségesnek látta egy olyan tanulmánykötet létrehozását, amely leíró nyelvtani kérdésekkel foglalkozik, hogy ezzel előmozdítsa az anyanyelv egyetemi szintű oktatását és további ösztönzésül szolgáljon a múltban elhanyagolt leíró nyelvtani kutatásokhoz. Így született meg ez a könyv. A leíró nyelvtani kutatások hazai nyelvtudományunkban különösen a felszabadulás után mélyültek el, amikor felvetődött egy akadémiai szintű nyelvtan megírásának a gondolata. Miután népi demokratikus államunk megteremtette egy ilyen nagyarányú munka elkészítésének az anyagi és szervezeti feltételeit, akadémiánk Nyelvtudományi Intézetének a keretein belül mintegy tíz évvel ezelőtt megindult a kutatómunka. Az azóta eltelt időszakban a nyelvtani munkaközösség tagjainak egyik fontos — bár nem egyedüli — feladata volt elméleti és részletkérdések vizsgálatával előkészíteni, majd megírni egy olyan nagyszabású nyelvtant, amely új és gazdag nyelvi anyagból vonja el a szabályokat, s amely tüzetesebb minden eddigi leíró nyelvtannál. Az akadémiai nyelvtan elkészültével nagy mulasztást sikerült pótolni, ugyanis egy korszerű és aránylag részletes leíró nyelvtan dolgában messze elmaradtunk más népek mögött. A mintegy tíz éves munka folyamán számos folyóiratcikk, sőt nem egy könyvméretű tanulmány jelent meg az akadémiai nyelvtan munkálatainak oldalágaként vagy melléktermékeként, főleg a nyelvtant készítő munkaközösség tagjaitól. Így természetes, hogy a Művelődésügyi Minisztérium előbb ismertetett terve is vonatkozásba került az akadémiai nyelvtannal. E tanulmánykötet írói gárdája azonban elsősorban az akadémiai nyelvtani munkaközösségen kívül álló egyetemi oktatókból és tudományos munkatársakból toborzódott össze, hogy mintegy szimbolikusan is kifejezze a leíró nyelvtani érdeklődés általános, egyetlen szűk csoportra nem korlátozható jellegét. De a tanulmánykötet 12 szerzője közül négy (B. LŐRINCZY ÉVA, H. MOLNÁR ILONA, RUZSICZKY ÉVA, TEMESI MIRÁLY) még így is az akadémiai nyelvtan munkása közül került ki, s dolgozatuk témája is megegyezik vagy szorosan összefügg az akadémiai nyelvtanban vállalt tárgykörrel.

A Művelődésügyi Minisztérium munkaközössége általános célkitűzésének megfelelően ez a tanulmánykötet is segíteni akarja a marxista szellemű nyelvtudományi kimunkálását. De, ahogy a szerkesztő, SULÁN BÉLA az előszóban írja, „természetesnek mondhatjuk azt, hogy tanulmánykötetünk a marxizmus érvényesítése szempontjából sem lehet egyenletes”. Ennek egyik oka az, hogy „egységés koncepciót képviselő” kötet megalkotásához szükséges munkatársi kollektívával ma még nem rendelkezünk, a másik az, hogy nem járhatunk kitaposott úton, s a harmadik, hogy a tanulmánykötetben tár-

gyalt kérdések „nem kínálnak egyforma mértékben alkalmat a marxizmus elméletének és módszerének érvényesítésére”. Egységes koncepció már csak azért sem várható a kötettől, mert amikor a terve megszületett, a tanulmányok jórészt és lényegüket illetően már készen voltak. S habár ennek az a következménye, hogy e dolgozatok nem egyszer ellentmondanak egymásnak (aki tehát kész eredményeket akar kapni, nem fogja minden kérdésben megnyugvással fogadni a bennük kifejtetteket), a továbbhaladás szempontjából ez az egyenetlenség és problematikusság nagyon is komoly érték, mert hozzásegít a kérdések jobb megoldásához. S az a tény, hogy e kötetet a Tankönyvkiadó adta ki, annak a helyes elgondolásnak a megvalósulását bizonyítja, amely szerint nemcsak a tudomány munkásainak, hanem az oktatóknak is hasznukra válik, ha a problémákba betekintést nyernek, s ezáltal elsajátítják a tudományos gondolkodás módszereit.

A tanulmánykötet három fejezetből áll, s ha valaki az egész kötetet végigolvassa, három különböző nehézségi fokozaton halad át. A legelméletibb és legnehezebben olvasható rész az első, amelynek címe: A nyelvtan elméleti kérdéseivel. Ebben a fejezetben az első tanulmányt kivéve a szófajok elméleti kérdéseivel foglalkoznak a szerzők. A második, „A magyar leíró nyelvtan néhány kérdése” című fejezetben az akadémiai nyelvtan három munkatársa mintegy bepillantást enged az akadémiai nyelvtan műhelytitkaiba, taglalva azokat a problémákat, amelyek a nyelvtani fejezetek elkészítése közben adódtak. A három tanulmány közül különösen kettő, a szóösszetételekről és a szóképzésről szóló, így mintegy módszertani alapvetése az inkább eredményeket rögzítő megfelelő nyelvtanrészleteknek, amelyek már nyomtatásban is megjelentek (A magyar nyelv rendszere. I. 1961. 333—420. és 421—471. l.). Ilyennek kell tekintenünk Temesi Mihály tanulmányát is az előző fejezetből, amely ugyancsak elméleti alapjúl szolgálhat a megjelent akadémiai nyelvtankötet szófajokról szóló részének (i. m. 193—294). A harmadik fejezet, „A magyar nyelvtanítás történetéből” című, témájánál fogva a legolvashatóbb, s problémákat is kevésbé ad. Három szerző három korszak nyelvtanirodalmában kalauzolja az olvasót.

A könyv tematikája tehát érdekes, változatos. Véletlenül vagy szándékosan az első két részben éppen azokra a kérdésekre terjed ki, amelyek az akadémiai nyelvtan első kötetének az anyagából a legtöbb vitára adtak alkalmat. E kérdések: a nyelvtan felosztása, valamint a szófajok, az összetételek és a szóképzés elvi kérdései és osztályozásuk. Kár, hogy az ugyancsak sokat vitatott általános morfológiai bevezető rész anyagából — a kötőhangzó—tövéghangzó stb. problémakörből — nincs egy tanulmány sem a kötetben.

Az alábbiakban ismertetem az egyes tanulmányokat. Tizenkét értekezés bemutatása és részletes hozzászólás egy külön kötetet tehetne ki. Hogy a lehető legtömörebben és mégis gyümölcsözőtő módon végezhessem el ezt a munkát, az egyes dolgozatok téziseit, főbb gondolatait pontokba foglalva közlöm. Mivel szeretném, hogy az olvasó tisztán kapja az egyes szerzők megállapításait, saját észrevételeimet, amelyekre csak nagyon szűk teret engedélyezhetek magamnak, külön szakaszban közlöm. Így a legtöbb tanulmány ismertetése A) és B) pontra tagolódik. A kötet tudományos értéke megkívánja és megérdemli, hogy így némi rendszerességgel tájékoztadják róla az olvasó, s ne legyen kénytelen beérni ötletszerűen kiragadott részletekkel.

SULÁN BÉLA: *Jegyzetek a nyelvtan tárgyáról és felosztásáról* (7—24. l.)

A) 1. „Ha a nyelv rendszerét és ezen belül a nyelvtani rendszert vizsgáljuk, nem tisztán nyelvtudományi kérdéseket, hanem ismeretelméleti és logikai, tehát filozófiai kérdéseket is vizsgálunk.” (8.) 2. Így „a nyelvtan tárgya és felosztása nem csupán és tisztán nyelvtudományi, hanem ismeretelméleti kérdés is.” (8.) 3. A régi hangtan, szótan, szintaxis vagy hangtan, szótan, mondattan felosztás, amelynek egyeduralmát nálunk újabban RIES és GOMBOCZ felfogása is erősítette, hibás, mert abból a téves felfogásból indul ki, hogy a hang, szó és a mondat a nyelv három alapvető egysége (15). 4. Ez a felfogás felszínes és nem veszi tekintetbe a *szavakban* és a *nyelvtanban* levő elvonatkoztatásnak és általánosításnak minőségi fokozati különbségét, amelyre Sztálin is rámutatott a Pravda-vitában (18). — 5. E régi felfogás hiányosságai „természetes következményei a nyelvi jelenségek idealista értelmezésének, amely elvonatkoztatást a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek a lényegétől, a nyelv funkcionálásától a gondolkodásban és a gondolatok közlésében — a társadalomban.” (19.) — 6. Mivel a nyelv „a szavak és a szavaknak mondatokká való egybeszerkesztésének a segítségével oldja meg feladatát”, más szóval „a szókincs és a nyelvtani rendszer együtt alkotja a nyelvet”, a nyelvvel foglalkozó tudománynak is külön ága foglalkozik a szókincsel (szókinestán, lexikológia) és a nyelvtani rendszerrel (nyelvtan, grammatika). A lexikológiához kapcsolódik a szójelentés, a nyelvtannak pedig két fő ága van: 1. a szóváltoztatás szabályait egybe-foglaló alaktan és 2. a mondatyszerkesztés szabályait vizsgáló mondattan. A hangtan mind

a szókinestannal, mind a nyelvtannal kapcsolatban van. Ez nem sérti a hangtan viszonylagos önállóságát (22). — 7. A nyelvtan tárgyalásának szintetikus, a kisebb egységektől a nagyobbak felé haladó módszere a helyes (kezdvé a tárgyalást a hangtannal és bezárva a mondattannal) (23).

B) A tanulmány tárgya már csaknem egy évtizede folyó vita anyagához kapcsolódik. 1953-ban éppen a szerző, SULÁN BÉLA vetette fel élesen a nyelvtan felosztásának a kérdését, és lényegében ebben a tanulmányban is kitart régi álláspontja mellett. Mivel a nyelvtan felosztása nemcsak elméleti, hanem gyakorlati kérdés is, s esetleg egy-egy adott nyelvtan sajátos céljának megfelelően többféle egyformán hasznos felosztás is elképzelhető, véleményem szerint a kérdéshez igazán csak akkor tudhat valaki hozzájárulni, ha maga is megpróbálkozik egy teljes nyelvtan megírásával. Mindamellett ilyen munka elvégzése nélkül is megállapítható, hogy egyrészt a lexikológiának és a grammatikának, másrészt a morfológiának és a szintaxisnak az elkülönítése nemcsak a Sulán által erősen hangsúlyozott ismeretelméleti, hanem gyakorlati nyelvészeti szempontból is indokoltnak látszik. Akik pl. a ragozást a maga teljes egészében a mondattanba tennék, nem veszik tekintetbe, hogy egyrészt a ragoknak a tövekhez való alaki kapcsolódásmódjai teljesen közömbösek a szintaxis számára, amely már az alakilag megszerkesztett szavak kapcsolataival foglalkozik, másrészt a ragok alaki kapcsolódásmódjainak szabályai lényegében nem különböznek a képzők hasonló szabályaitól, tehát mindkét fajta szabálygyűjtemény egyetlen tudományághoz tartozik (morfológia). E kérdés további taglalásába itt nem mehetünk bele, de erre egy más alkalommal még visszatérünk. Véleményünk szerint már annakidején is eredményesebb lett volna a vita, ha alaposabban felhasználta volna az idevágó részben hazai, de különösen külföldi szakirodalom tapasztalatait, érvelését, a nyelvtanok gyakorlatát. Sem a régi vitaanyagban, sem a mostani tanulmányban nem esik egyetlen szó sem arról, hogy például a szovjet grammatikák, főiskolai tankönyvek stb. szinte kivétel nélkül mind a SULÁN által javasolt nyelvtan-felosztást valószínűsítik meg. Hasonló felosztással nyugati országok nyelvtanaiban is találkozunk. Hogy csak egyetlen példát említsünk, Margaret M. BRYANT „Functional English Grammar” (Boston, 1945) című nyelvtana két részre oszlik: 1. Accidence or the Form of Words (13—87); 2. Syntax (95—308). Hazai viszonylatban különösen hiányoljuk a LAZICZIUSRA való hivatkozások mellőzését. Nem azt mondjuk, hogy SULÁN felfogása szóról szóra megegyezik LAZICZIUSÉVAL, de néhány alapkérdésben kétségtelenül megtámogathatta volna magát SULÁN LAZICZIUSBÓL VETT IDÉZETEKSEL.¹

TELEGDI ZSIGMOND: *Elméletek a szófajok természetéről* (25—49. l.)

A) E tanulmányban a szerző speciális kutatásai során készített jegyzeteit foglalta össze. A dolgozat nagyobb része kritikai észrevételeket tartalmaz V. BRÖNDAL, F. SLOTTY, J. KURYŁOWICZ, CH. BALLY, E. HERMANN és SIR ALAN GARDINER szófajelméletéhez. Főleg az utolsó két pontban a saját nézetét fejti ki: 1. A szófajok különbsége, a jelentésformák különbségén alapul, „a szófajok igazában a jelentés fajtái” (42). — 2. „Jelentésformán azt értjük, ami egy sajátos jelentésben közös számtalan más jelentéssel, ami által mindezek egyneműek” (40). Ez az általános jelentésmozzanat a szó szintaktikai viselkedéséből tűnik ki, amikor kapcsolatba lép egy másikkal. Tehát „a szó szintaktikai visel-

¹ „A nyelvi rendszer ... kettős tagozatú. Kétosztályos (Zweiklassen-system), ahogy BÜHLER mondja, aki e tanítás modern megfogalmazásában nagy érdemeket szerzett, mert különben a tétel nem az övé és nem is újkeletű, hisz a régi grammatikusok már időtlen idők óta vallják a szókészlet és a szintaxis alapvető kettősségét, és itt lényegileg erről van szó.” „Aki nyelvíleg akar ábrázolni, annak a nyelvi eszközök két csoportja áll rendelkezésére: az egyik a szavak, a másik a szintaxis körébe vágó eszközök csoportja.” (Általános Nyelvészet 43.) Ez a felfogás megfelel a lexikológia — grammatika kettősség alapján álló nyelvszemléletnek. Különbözik viszont azoknak a felfogásától, akik szerint a morfológia egyenrangú félként áll szemben a szintaxisal, mert LAZICZIUS szerint az alaktan csak része a szintaxisnak.

LAZICZIUSNAK A HANGTANRÓL ÉS A SZÓFAJOKRÓL VALÓ FELFOGÁSA ISMÉT KÖZEL ÁLL SULÁN NÉZETÉHEZ. „Az elemtan (lényegében hangtan) tehát két részre oszlik: az egyik a s z ó t a n e l e m t a n a, a másik a s z i n t a x i s e l e m t a n a” (i. m. 50.). „Az első pillanatban azt hinné az ember, hogy a szavaknak bizonyos kategóriákba (ige, főnév stb.) való tartozása olyan kérdés, amely feltétlenül a szótan körébe vág. Pedig ez nem egészen így van. A szavak kategorális hovatartozása elsősorban is meghatározott képességet jelent bizonyos szintaktikai eszközök (ragok, jelek stb.) felvételére és bizonyos szintaktikai kapcsolatok létesítésére.” (I. m. 52.)

kedése jelentésformájának megjelenése” (26). — 3. „A szó jelentése tehát bizonyos szintaktikai alkalmazások lehetőségét rejti magában [vö. LAZICZIUS előbb idézett megállapításával], ebben az értelemben nyelvtanilag meg van határozva” (26). — 4. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szó szófaji osztálya mondatbeli szerepétől függ, hanem fordítva: mondatbeli szerepe függ szóosztályától; a szavak határozott nyelvtani jelleggel lépnek be a mondat szerkezetébe, jellegük meghatározása előfeltétele szintaktikai alkalmazásuknak. A *kék áll neki a legjobban* mondatban a *kék* azért használható alanyként, mert főnév, főnévi jellege teszi lehetővé alanyi használatát (38). — 5. Tehát a főnévi vagy melléknévi jelleg voltaképpen jelentések jellege, olyan, amely a^s jeleket (*kő, kék*) csak közvetve, jelentésüktől függően illeti meg. A jel (*kő, kék*) önmagában sem főnév, sem melléknév, közömbös a szófajok különbségével szemben. A *kő* lehet melléknév: *építi ja sátrát nagy kő palotára*: a *kék* lehet főnév: *neki a kék áll a legjobban* (42—3). — 6. Nem vitás, hogy egy szójel rendszeren egy bizonyos formájú jelentés jele. Ezt a jelentést joggal tekinthetjük a szójel tulajdonképpeni jelentésének, nem történeti értelemben vett elsődleges jelentésnek, s az erre való vonatkoztatás integráns része a másodlagos jelentésnek. Ez utóbbi jelentés objektív érvénnyel mint származtatott, a másiktól levezetett jelentés jelenik meg (43). Példának említhetjük a *kék* szó elsődleges melléknévi és másodlagos főnévi jelentését. (A másodlagos jelentés megfelel annak, amit „alkalmi”-nak szoktunk nevezni.)

B) Az elsődleges és a származtatott jelentésnek a szójelentések genetikus összefüggésétől való elkülönítését csak helyeselnünk lehet, hiszen például *ravasz* szavunknak ma csak a másodlagos jelentése lehet a főnévi, holott történetileg ez az elsődleges jelentés. Amikor TELEGDI e két jelentéssel foglalkozik, említi a „szociális minta”, a „beszéd társadalmi alapjának” kérdését. Ez valóban még bővebb kifejtést igényel. Hiszen ezzel van összefüggésben az, hogy például ez a megfogalmazása: „Aki . . . a *kék* szó osztályát kérde tőlünk, valójában azt kívánja, hogy határozzuk meg egy olyan szó osztályát, amelyet ő határozatlanul hagy” (38), a gyakorlat felől nézve túl feszesnek látszik. A fenti kérdésre ugyanis minden olyan gyermek, aki tanult valamit a szófajokról, egyöntetű választ adna, viszont *árva* vagy *magyar* szavunkkal kapcsolatban már ingadozást tapasztalhatnánk. Felmerül a kérdés: vajon a szófajiség társadalmi jellegű-e. Úgy látszik a *kutya* szó főnévi, s a *kék* szó melléknévi jelentése mint elsődleges jelentés és a *kutya* szó melléknévi s a *kék* szó főnévi jelentése mint potenciális másodlagos jelentés társadalmilag kötött, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy e jelentések társadalmilag a *kutya* és a *kék* jelekhez vannak kötve, mint ahogy az *árva* szóhoz két elsődleges jelentés fűződik: a főnévi meg a melléknévi, illetőleg ez esetben egyik jelentés sem elsődleges. Az igék, határozószók esetében még biztosabban jelhez kötött az elsődleges jelentés, legalábbis a magyarban. Ettől függetlenül igaz az, hogy a magyarban a főnévi ragozás nem a jel sajátága.

A másik nehezebben érthető pontja a tanulmányoknak az a látszólagos ellentét, amely a szófaj jelentéskategória volta és szintagmában való realizálódása között fennáll. A *kék* szóról nem tudom, milyen szófajú, ez csak a mondatban derül ki. Mégis „megtevesztő állítás, hogy a szavakra csak a mondat üti egy bizonyos szófaj bélyegét.” (38.) Lehet, hogy bennem mint olvasóban van a hiba, de már hallottam e tanulmányok olyan interpretálását, amely az itteni szófajfogalomnak csak azt az oldalát emelte ki, hogy elsődlegesen jelentéskategória, és nem vette észre a szerzőnek azt a kétségtelen szándékát, amely a szófajt úgy akarja meghatározni, mint amelyhez feltétlenül hozzátartozik annak nyelvtani jellege. Bizonytalanság érzését kelti az ilyen megfogalmazás is: „a főnévi jelleg tulajdonképpen a jelentést illeti” (44). Miért tulajdonképpen? — Az igen tanulságos és valóban elmemozdító tanulmány tehát folytatást kíván, ha a szerző igényli, hogy közkinccsé váljék.

PAPP ISTVÁN: *A finn szófaji kutatás fő irányai* (49—67. l.)

1. A finnek gazdag és sokirányú szófajelméleti irodalma ösztönzőleg hathat a magyar szófajkutatásokra is (49). — 2. A hagyományos szófaji rendszert az iskolai nyelvtanok, többek között E. N. SETÄLÄ nyelvtanai képviselik. SETÄLÄ alakanti szempontból névszókat, igéket és partikulákat különböztet meg (50). — 3. A nyelvtani bizottság 1915-ös jelentésében új a kétféle szófogalom megkülönböztetése. Noreen tanítása alapján kétféle szófogalmat különböztet meg: 1. „sana” (szó), 2. „sane” (szóalak). A *karhun* szóalak (a *karhun pesä* 'a medve fészke' kifejezésben) jelzi egyfelől a *karhu* 'medve' nevű állatot (ez a szótári jelentés, amely a tőhöz kapcsolódik), másfelől azt, hogy egyetlenegy medvéről s a medvéről mint birtokosról van szó (ez a nyelvtani jelentés, amit a végződés mutat). A *sane* a nyelvtani rendszer alkotóeleme, a *sana* a szóképzés része. A több szóalakú szó ragozható (névszó, ige), az egyetlen szóalakú ragozhatatlan. A szavak lehetnek

nevezőszók és mutatószók vagy névmási szók (*én, olyan, oda*) (50—1). 4. MARTTI AIRILA szerint a szófaji átalakulás két fő ismertető jegye: a jelentéstartalom állandósága és a szintaktikai szerep változékonysága. A *punainen* 'piros', *punaisuus* 'pirosság' és *punoittaa* 'piroslik' jelentés dolgában nem különböznek egymástól, csak szófajiság dolgában. Ellenben a *hopea* 'ezüst' és *hopeoidea* 'ezüstözni' jelentés tekintetében különböznek, viszont nem tartoznak a szófaji átalakulás körébe. PAPP ISTVÁN ezt a különbségtevést nem látja indokoltnak (53—8). — 5. AARNI PENTTILÄ három szófogalmat különböztet meg: 1. *sane* (szóelőfordulás), 2. *sananmuoto* (szóalak) a hasonló szóelőfordulások osztálya, és 3. *sana* (szó) az összetartozónak érzett szóalakok osztálya. Így a *Hän asuu uudessa talossa* 'új házban lakik' mondatban a *talo* szó *talossa* szóalakjának egy előfordulása van. A szófaji jelentést csak a mondatban lehet megállapítani. Ebben a mondatban például: *Haluan kaunistaa pukua* 'szép ruhát akarok' a *kaunis* szó (PENTTILÄvel szólva: a *kaunis* „szó” *kaunistaa* „szóalakjának” adott „szóelőfordulása”) melléknév, minthogy mint jelző alakilag egyezik jelzett szavával; a *Hän harrastaa kaikkea kaunistaa* 'öt minden szép érdeklí' mondatban ellenben főnév, mivel alakilag egyező jelzői bővítményt vett maga mellé. PAPP ISTVÁN véleménye szerint mindebből elegendő annyi következtetést levonni, hogy a szavak szófaji jellegének a megállapításához elengedhetetlen az alkalmi szójelentés és az alkalmi mondatnani szerep vizsgálata. Felesleges a „szóelőfordulás” terminus bevezetése (58—62). — 6. LAURI HAKULINEN meggyőző példákkal világította meg a szófaji fejlődés útját: az ősi kategóriák egyidejű szétkülönülés eredményei, maga az elkülönülés pedig az ellentét alapján történt. PAPP ISTVÁN megjegyzi, nem árt a későbbi integrálódás folyamatára is rámutatni. Az ősi névige szétkülönülése útján jött létre a névszó és az ige; később e kettő integrálódása útján született meg az igenév (63—4). — 7. PAAVO RAVILA a szófajok vizsgálatában a történeti szemléletet képviseli. Három szempont jön számításba minden szófaji osztályozásnál: a szó jelentése, a szó mondatbeli szerepe, a szó ragozási viszonyai. Nem lehet általános, minden nyelvre egyformán érvényes szófaji rendszert felállítani.

TEMESI MIHÁLY: *A szófaji értékek változásai* (69—88. l.)

A) 1. A szófaj „a szavak jelentésétől és alaki vonatkozásaitól meghatározott mondatbeli szerep szerint alkotott nyelvtani kategória (70). — 2 Ha „valamely szóban egy szófajra jellemző szófaji értékkel sajátos egységben más szófaj értékei is megvannak, a nyelvtudat a szó szófaji jellegét elsősorban csak a mondatbeli funkció és a velejáró flexió, toldalékolás alapján döntheti el”: ilyenkor a szó kettős szófajú, például *fa, puszta, árva* (71—2). — 3. Az állandósult szófaji kettősség mellett van alkalmi szófaj érték, például *A komondor kölyköt végig simogatja* mondatban a *komondor* szó alkalmi melléknévi értékkel bír (81). — 4. Sajátos alaki különbségek nélkül, de jelentési és funkcionális kötöttséggel egyszerre és együtt jelentkező különböző szófaji értékek az alapvető szófaji kategóriákat keresztvező osztályokat (alosztályokat) alkotnak, például a főnévi, melléknévi és számnévi névmások stb. (84, 88). — 5. Ha az alapszó eredeti szófaji értékeinek egy része egy másik szófaj sajátosságával kiegészül, nem kettős szófajúságról, hanem átmeneti szófaji kategóriáról beszélünk, például az igenevek, határozószók esetében (86, 88).

B) TEMESI MIHÁLY tanulmánya lényegében összefoglalása azoknak a szófajjellemleti ismereteknek, amelyek általában jellemzik nyelvtudományunkat. A kettős szófajúság, alkalmi szófajúság stb. olyan kategóriák, amelyekkel általában dolgoznak nyelvészeink, s amelyeket nehéz is volna nélkülözni. Meg kell jegyezni, hogy az egyes főosztályok, keresztvező osztályok és alosztályok elvi elkülönítését, meghatározását nem érzem megnyugtatónak. A kérdést véleményem szerint csak akkor tudjuk közelebb vinni a megoldáshoz, ha a szófajváltás problémáját a rag és a képző elhatárolásával párhuzamosan vesszük vizsgálat alá, s ha módszerünket az jellemzi, hogy egy-egy szempontot következetesen alkalmazunk a nyelv egészére.

SEBESTYÉN ÁRPÁD: *A névutók nivoltáról és keletkezéséről* (89—101. l.)

A szerző, akinek kandidátusi dolgozata is a névutók leíró és történeti elemzését foglalta magába, ebben a tanulmányban főleg a névutók szófaji természetére vonatkozó ismereteinket rendszerezi. 1. A névutó és az igekötő közt levő megfelelések, valamint a névutó alaki, sorrendi viselkedésében mutatkozó változatosság (*a föld alá, a földnek alája* vagy *alája a földnek, énalám, alám* stb.) kemény próbára tették már régóta a nyelvtanírók rendszerező képességeit (89). 2. A névutó az igekötővel, a határozószóval és a raggal áll szorosabb jelentésbeli, alaki és szintaktikai vonatkozásban, de egyik kategóriájába sem sorolható, illetőleg egyikkel sem alkot egységes kategóriát. 3. A határozószótól való elhatárolása a legnehezebb, de döntő különbség köztük, hogy a határozószó

önálló mondatrész értékű szófaj, a névutó viszont a grammatikai elvonás szempontjából egy minőségileg magasabbrendű szófajtypushoz tartozik: viszonyzó (93—4). 4. Az ige-kötő közvetlenül determinálja az ige jelentését, a névutó csak közvetve, a névszói alapszón keresztül (95). 5. A névutók és a határozóragok funkcionális hasonlósága nyilvánvaló, de a névutó önálló szóalakjával mégis elkülönül a ragoktól (95). 6. A ma aránylag egyneműnek látszó névutó-kategória kialakulásában heterogén képet mutat. Névutók keletkezettek értelmező szerepű határozóból (*túl, belül*), birtokos jelzős szerkezet jelzett szavából (*alatt, útján*) stb. (96—9). 7. A névutók keletkezésének feltétele az, hogy valamely jelentésanilag megfelelő szó mondattanilag kettős kapcsolatba kerüljön: részint egy névszóval, részint egy igei állítmánnyal. A névutóvá fejlődés úgy történik, hogy e kettős kapcsolatú, határozóragos szó a megelőző névszó függvénye lesz (100). 8. Első névutóink a magyar nyelv külön életében keletkeztek. Számuk az ősmagyar korban igen felszaporodhatott, s nyelvünk történeti korszakában azóta is szüntelenül megfigyelhetjük keletkezésüket (101).

KELEMEN JÓZSEF: *A mondatzókról* (103—14. 1.)

A) 1. A mondatzó olyan szó, amelyet elsősorban (egyszavas, tagolatlan) mondatként vagy tagmondatként használunk (104). Ez a meghatározás feltételezi a mondatnak olyan definiálását, amelybe beleférnek az alany—állítmányra nem tagolt, nem „bírem”, hanem tagolatlan vagy egytagú („monorém”) mondatok is (103—4). — 2. A mondatzó kategóriája nem azonosítható az egyszavas mondat, a szómondat fogalmával, amely mondatnani kategória (például *Siess! Pista! Esik. Megyek. Várlak.*) (104—5). — 3. A mondatzó és a szómondat között vannak átmenetek (*Jójj! Jer! Gyere! Jövel!*), s a mondatzó maga is átmenet az indulathang (természeti hang) és a nyelvtánilag megformált szó között (106). — 4. A mondatzó megnevezésére használt latin *interjectio*, német *Zwischenwort* és az ezek hatására létrejött magyar tükörszavak (*közbevetés, közszó* stb.) arra a megfigyelésre támaszkodnak, hogy ez a szófajta a beszéd folyamán mint önálló kifejezés ékelődik be a beszéd többi részei közé. A beszédkezdő, beszédzáró és szókörnyezet nélkül használt mondatzókra ez az elnevezés nem illik (109). — 5. A német *Empfindungswort*, magyar *indulatszó* elnevezés sem illik rá minden mondatzóra (109). — 6. Az *indulatszó* elnevezés elsősorban a) az érzelmet és vágyat kifejező mondatokra illik rá (*ah! ó! jaj!* stb.); b) már inkább akarati mozzanat kifejezői az ilyenek: *csitti! hé! no!*; c) az akarati mozzanat még erősebb az állathivogató, állatúzó és terelő szavakban: *gyi! hajrá!*; d) a hangutánzó mondatzók elsődlegesen nem érzelemlifejezők: *durr! hipp-hopp! piff-pajf!*; e) a rámutató mondatzók sem: *im! lám! ni! a!*; f) a töprengést és észbekapást kifejezők sem: *hm! ahá!*; g) nem tarthatjuk tipikus indulatszónak a kérdő mondatzókat: *hm? nos?*; h) a felelő mondatzókat: *igen, nem*; i) az érzelme- és akaratkifejezés szempontjából elkülönületlen mondatzókat: *Szervusz; Pá!* (109—10). — 7. Az itt ismertetett mondatzó mint tagolatlan szó különül el a bekebelező nyelvek alanyt, tárgyat stb. is bekebelező egyszavas mondataitól. Ez utóbbiakat tagolt mondatzónak vagy mondatzóalaknak is nevezhetjük! (112.)

B) A mondatzó, indulatszó stb. kérdésében lényegesen előbbre mutató tanulmányhoz csak két megjegyzést fűznék hozzá. Az egyik: az *indulatszó* elnevezés bírálatával kapcsolatban tekintetbe kell vennünk, hogy az *érzelem* szót és fogalmat nem szabad túl szűken értelmeznünk. Az érzelmi tevékenységnek is vannak érzelmi velejárói, amelyeket a lélektanok mint ilyeneket tartanak számon, például a felismerés öröme, a bizonytalanságérzés, a gondolkodással járó fáradtság és kellemetlen érzés stb. A *züm-züm, brrr!* típusú mondatzók is erősen affektív jellegűek, többnyire nemcsak mellékesen, hanem mintegy ez az affektivitás hozza létre őket. — A másik észrevétel: az igeelő és a tagadó szavak erős rokonságot mutatnak a *talán, valószínűleg* stb. módosító szavakkal, s hiányzik náluk az a kritérium is, amelyet maga a szerző említett: a természeti hang jelleg. Mindamellettt készségesen elismerem, hogy a szerző által említett összes típusnak valóban lényeges és elmaradhatatlan tulajdonsága, hogy szükségképpen mondatalkotó. Ez a megállapítás az *igen*-re és a *nem*-nek egyik fajtájára is áll.

B. LÓRINCZY ÉVA: *A szóösszetétel és az összetett szavak létre vizsgálatának néhány módszertani kérdése* (117—42. 1.)

A) 1. A szóösszetételről szóló nyelvtani fejezet, mint a *szóalkotástannak* egy része csak úgy állja meg a helyét, ha elsősorban nem a szóalkotási folyamat eredményeit, hanem a szóalkotás mikéntjét vizsgálja, azaz azt: hogyan alkotunk összetett szavakat (118—9). — 2. Vagy két önálló alakú és jelentésű tömorfémát teszünk össze, vagy valamely tömorfémát saját változatlan alakjával (121). — 3. Tulajdonképpen csak akkor

beszélhetünk összetételről, mint a szóalkotásnak egy új neméről, midőn két külön szót egyszerre tudunk összekapcsolni. Nyelvünkben a szóösszetételnek ez a módja egy új szabály alapján történik (121—2). — 4. Ma már az összetételnek kisebb része jön létre a régi szabály útján, a mondatban való lassú összetapadás révén (122). — 4. Nyelvünknek azok az alakulatai, amelyeket mellérendelő összetett szavaknak szoktak tartani, nagyobbrészt alig tekinthetők összetételnek; így a szókettőztetéseknek azok a fajai, amelyek új jelentést nem hoznak létre (*néha-néha, nézte, nézte*, stb.), és az iker-szavak (*irul-pirul, tipeg-topog* stb.) Igazi mellérendelő összetételeknek csak a *búbánat, szemfüles, hírnév-félék* vehetők (125—32). — 5. Az alárendelő összetett szavak hagyományos szintaktikai osztályozása (alanyos, tárgyias határozós, jelzős) csak bizonyos mértékig állja meg a helyét. Az összetételek egy nagy csoportjánál nem ismerhető fel világos szintaktikai viszony. Ezeket külön kategóriába kell foglalni, mint szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavakat (133—40).

B) B. LÓRINCZY ÉVA cikke az akadémiai nyelvtan egyik fejezetének a kialakulásába enged bepillantást, s a munka dinamikus erőfeszítéseit szinte epikus részletességgel idézi fel. Dolgozata tudománytörténeti szempontból is érdekes dokumentuma annak, hogy egyes tudományos tévedések elhárítására mennyi energiát kell fordítani. Az az örökség, amelyet LÓRINCZY ÉVA az összetételek rendszerezése terén átvett, két téves nézetre épült. Az egyik az a felfogás volt, hogy az összetételek mindig lassan, a mondatban egymás mellett gyakran előforduló szavak összetapadása útján keletkeznek. A másik ezzel összefüggő ama nézet, hogy az összetételek tagjai között mindig szintaktikai viszonyokat kell keresni, s az összetételeket szintagmák szerint kell osztályozni. Összetételek természetesen keletkeznek mondattani összeshozás alapján is. De ez az összetételek keletkezésének csak egyik útja. A másik út a morfológiai: két szót a szóösszetetésnek bizonyos morfológiai szabálya szerint teszünk össze anélkül, hogy ezek a szavak addig egymás mellett előfordultak volna. Ez világosabb volt a régi grammatikákban, amelyek csak szófajokkal dolgoztak, és a mai értelemben vett mondatrészeket nem ismertek. Régen tehát az összetételeket szófaji alkatrészeik szerint csoportosították, s ez a rendszerezés az alannak, állítmánynak, jelzőnek stb. a grammatikába való bevonulása után nálunk átadta a helyét a mondatrészek szintaxinak. Már egy másik dolgozatban rámutattam arra, hogy a szófaji szempont érvényesítésének a mellőzése nem volt más vonatkozásban sem szerencsés, és a mondatrészek tanának az egyeduralma hátránnyal is járt (vö. Nyr. LXXXII, 447). Külföldi nyelvtanokban az összetételeknek a szófajok szerinti csoportosítása általánosabb. Ezért is sajnálunk kell — nem azt, hogy B. LÓRINCZY ÉVA nem dolgozta fel a teljes külföldi szakirodalmat, hanem — azt, hogy teljesen mellőzte annak tanulságait. Ha nyelvtani fejezetében elsősorban a szófaji alkatrészek szerint osztályozta volna az összetételeket, illetőleg e szerint adta volna meg a szóösszetetés szabályait, világosabb áttekintést kaptunk volna a magyar nyelv szóösszetételei módjairól. Eljárását sok tekintetben indokolja az akadémiai nyelvtannak a hagyománnyal kapcsolatban kialakult elvi állásfoglalása (vö. MMNyR. I, 46). Így is helyeselnünk kell B. LÓRINCZY ÉVA álláspontját a szintaktikailag szabályos összetételek redukálásáról illetően, de ha levonta volna a végső következtetést, a szintaktikai szempontot csak másodsorban engedte volna érvényre jutni a szófajival szemben. Egy nyelvtudományi társasági előadásban részletesen foglalkoztam ezekkel a kérdésekkel 1960 szeptemberében, s ott azt is megpróbáltam nagy nyelvi anyag bevonásával igazolni, hogy a szóösszetételnek az a bizonyos „új szabálya” egyáltalán nem új, sőt ősi, a finnugor nyelvekben is meglevő, régi nyelvünkben pedig kétségtelenül produktív szóalkotási mód volt. (Részletesebben e kérdésről az említett előadásom alapján készülő munkámban fogok majd szólni.)

Érdekes kapcsolatot lehet teremteni a szerző szóösszetételdefiníciója és PENTILÁ-nek előbb ismertetett hármasszó-fogalma között. PENTILÁ különbséget tesz szó, szóalak és szóelőfordulás között. LÓRINCZY ÉVA az összetételeket a mellérendelők, főleg pedig a kettőztetések miatt úgy definiálja, hogy tekintettel van azoknak mind a két különböző, mind az ugyanazon tömorfémából alakult változatára (*ablaküveg* és *már-már*). PENTILÁ szófajfogalmaival élve az *ablaküveg* esetében két szó, a *már-már* esetében két szóelőfordulás, s az *örökkön-örökké* esetében két szóalak kapcsolódik össze. A régi összetétel-definíció tehát, amikor két szó kapcsolatáról beszélt, a szót egyszer *sana*, máskor meg *sanamuoto* vagy *sane* értelemben használta.

H. MOLNÁR ILONA: *Egy sajátos, határozó alakú mondatrészről* (143—54. l.)

A) A szerző, aki a módosító szavakról készül monográfiát írni (vö. ezekről írt dolgozatát MNy. LV, 357—61, 470—80), most a módosító szavakhoz közel áll másik

szóféleséget vizsgál meg. A módosító szók nem régóta kerültek bele a magyar grammatikai irodalomba külön szófajtypusként. Közös sajátosságuk, hogy modalitást, a beszélőnek a valósághoz való állásfoglalását fejezik ki, s főleg a bizonytalan állítás vagy tagadás eszközei: *talán, esetleg, valószínűleg* stb. H. MOLNÁR ILONA ebben a dolgozatában a *remélhetőleg, csodálatosképpen, sajnálatosan, érthető módon* stb. szavaknak azt a használatát elemzi, amikor e szavak nem értelmezhetők az állítmány mód- vagy állapothatározójának, hanem egy főmondatnál egyértékűek. Például *Érthetően mindenki szerette = Érthető, hogy mindenki szerette*. Éppen ez az érték mutatja, hogy az *érthetően* szó itt más, mint a következő, mellékmondatnak megfelelő használatban: *Érthetően beszél = Úgy beszél, hogy meg lehet érteni*. Az itt tárgyalt szavak logikailag nincsenek alárendelve a mondat állítmányának. H. MOLNÁR ILONA arra az eredményre jut, hogy a tárgyalt szavakat nem határozónak kellene tekinteni, hanem a módosító szókkal együtt valami nagyobb, külön álló kategóriába kellene vonni.

B) Véleményem szerint az, hogy e szavak „logikailag” nem az állítmány meghatározói, egyrészt vitatható, másrészt még nem szól a határozói mondatrész jelleg ellen, hiszen az állapothatározó is inkább az alanyhoz vagy a tárgyhoz tartozik „logikailag” (*Péter beteg, fekszik = Péter beteg, fekszik*), szintaktikailag (és persze „logikailag” is) mégis az állítmány alárendeltje. Van azonban egy másik szempont, amely szerintem többet nyom a latba. A határozótól mindenképpen megkívánatik, hogy igének, melléknévnek vagy határozószónak határozója legyen. A határozó nem lehet főnévi alany, vagy tárgy alárendeltje (a határozó alakú jelző más eset). Ha már most a módosító szavak viselkedését nézzük, ezek az jellemző, hogy tartalmuk, a bizonytalanság, alanyra vagy tárgyra is vonatkozhat, még pedig úgy, hogy ilyenkor az állítmányra közvetlenül nem vonatkozik, akárcsak a tagadás esetében. *Ki csinálta ezt? Nem Péter csinálta. Talán Péter csinálta. Valószínűleg Péter csinálta. A nem, talán, valószínűleg* tartalma nem az állítmányra vonatkozik, amely biztos állítást fejez ki (a csinálás ténye se nem tagadott, se nem bizonytalan), hanem az alanyra. Szerintem ez feltétlenül arra mutat, hogy az ilyen módosító szókat nem tekinthetjük határozónak, hanem mint a modalitást kifejező szókat külön kategóriának. Ilyen szempontból meg kellene vizsgálni a dolgozatban tárgyalt szavakat is.

RUZSICZKY ÉVA: *A képzők rendszerbe foglalásának, illetőleg tárgyalási sorrendjének néhány kérdése* (155—64. l.)

A) A szerző, aki az akadémiai nyelvtanban a szóképzéstani részt írta, ismerteti a képzők osztályozásának tudománytörténeti előzményeit a magyar szakirodalom alapján, majd ismerteti azt a csoportosítást, amelyet a legjobbnak tart. Értékes szempont az új szó alkotására való képesség, a termékenység és az ezzel szükségképpen össze nem függő gyakoriság figyelembevétele. A dolgozat második felében a történeti szempontú képzővizsgálatra vonatkozó elgondolását ismerteti a szerző, hangsúlyozva a rendszer-történet fontosságát és szinkron metszetek készítésének a szükségességét.

B) A képzők produktivitásának a vizsgálata azért nagyon fontos, mert egyidejű rendszert csak többé-kevésbé produktív képzők alkotnak. Ami a szóképzésben szabály, az elsősorban a produktív képzők használatára vonatkozik. A produktívítás viszont nem a képzőtesthez, hanem a képző egy jelentéséhez, sokszor morfológiai kötöttségű használatához tartozik. Ugyanaz a képző egyik jelentésében lehet produktív, másokban improduktív. Például a *-ság, -ség* képző produktív általában az elvont tulajdonság kifejezésére, de *-i* képzős melléknevekhez nem szokott járulni. Az *-i* képzőről nem elég elmondani, hogy milyen jelentésekben használjuk, hanem fontos azt is tudni, hogy földrajzi nevekhez kivétel nélkül járulhat. Ebben a tekintetben Majtyinszkájának a magyar szóalkotást tárgyaló kötete több ponton tovább ment, mint az akadémiai nyelvtan (vö. NyK. LXII, 379—85).

BALÁZS JÁNOS: *Nyelvtanirodalmunk előzményei és kezdetei* (167—84. l.)

1. Husz János Orthographia Bohemicájában vannak az első tudományos értékű tudósítások nyelvünk hangjainak bizonyos kapcsolatairól (169—70). — 2. Galeotto Marzio, Mátyás király tudós udvari mulattatója a következő, aki nyelvtudományi értékű tudósításokat közöl nyelvünkről (171—3). — 3. Janus Pannonius és Lippi Zsigmond állítólagos nyelvtanairól nincs biztos tudomásunk (173—7). — 4. Pesthi Gábor Nomenclaturájában az a ejtésére vonatkozó fontos tájékoztatás található (177—9). — 5. Dévai Biró Mátyás Orthographiája az első magyar helyesírási szabályzat (179). — 6. Sylvester János latin—magyar nyelvtanával indul útjára a magyar grammatikai irodalom. A továb-

biakban (179—84) e nyelvtan forrásait és jelentőségét ismerteti a szerző saját kutatásai alapján. E dolgozat a szerzőnek két másik munkájával van összefüggésben: 1. A nyelvtan-irodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei (kandidátusi értekezés, kéziratban), 2. Sylvester János és kora. Külön ki kell emelnünk BALÁZS JÁNOS világos, szabatos, a fül számára is kellemes magyarságú stílusát.

BENKŐ LORÁND: *Felvilágosodás kori nyelvtanaink szerepe az írásbeliség normáinak alakulásában (185—202. l.)*

1. Az 1770-től 1800-ig terjedő korszak a magyar nyelvtanírás klasszikus, sőt hősi korszaka (185). 2. Mindenkitől elfogadott, egységesen ható nyelvtanok ebben a korban még nincsenek, egyrészt a társadalmi viszonyok miatt (provinciális szétdaraboltság), másrészt a korabeli irodalmi nyelv viszonylag heterogén volta következtében (189). 3. A szorosabb értelemben vett nyelvtani munkák műfaj szerint négy csoportra oszthatók: a) rövid tankönyvek; b) nagyobb és igényesebb iskolai tankönyvek; c) tudományos nyelvtanok, melyek közül a leginkább kiemelkedik a debreceni grammatika; d) kisebb terjedelmű tudományos grammatikák (191—6). 4. A nyugatmagyarországi és az erdélyi grammatikákban több a provincializmus, mint az ország középső területeiről valóknak (196). 5. A nyelvtanok tudatosították a táji különbségeket, ugyanakkor a középső területek grammatikái — élükön a debreceni Magyar Grammatikával — tekintélyükkel az ország középső-keleti felének a nyelvi eszményét terjesztették (198). 6. A főleg Rájnis és Baróti Szabó közt dúló prozódiai harc sok értékes nyelvi megfigyelést eredményezett. Rájnis nagyon közel állott az egykori irodalmi nyelvi eszményhez (198—202).

E dolgozat ugyancsak mellékterméke egy nagyobb munkának, amely irodalmi nyelvünk kialakulásának az itteni dolgozatban tárgyalt korszakra vonatkozó problematikáját tárgyalja egy hatalmas monográfiában (A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. 1960).

KÁLMÁN BÉLA: *Az igeragozás néhány kérdése a XX. század középiskolai nyelvtanaiban (203—12. l.)*

KÁLMÁN BÉLA, aki BENKŐ LORÁNDdal együtt középiskolai tankönyvet is írt, áttanulmányozta a számára hozzáférhető középiskolai tankönyveket 1900-tól a folszabaddal. Elsősorban azt vizsgálja, hogy irodalmi nyelvünk változásai hogyan tükröződnek a középiskolai nyelvtanokban az igeragozás terén. Az igeragozás az elmúlt félszázad alatt sokat egyszerűsödött: a szenvedő igeragozás, az összetett igealakok, az elbeszélő múlt, a jövő idejű egyszerű igealak, az ikés ragozás szabályossága jórészt vagy elavultak már, vagy szűk térre korlátozódtak. A dolgozatnak érdekes tanulsága, hogy a tankönyvek némi fáziseltolódással s nem egyformán tükrözik a nyelvi változások következtében kialakult nyelvi állapotot.

KÁROLY SÁNDOR

SOVIETICO-TURCICA

Beiträge zur Bibliographie der türkischen Sprachwissenschaft in russischer Sprache in der Sowjetunion 1917—1957
Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó. 319 l. Bibliotheca Orientalis Hungarica IX

A magyar turkológiának régebben is szoros kapcsolatai voltak az orosz turkológiával. Budenz, Munkácsi, Vámbéry, Gombocz munkásságára termékenyítőleg hatott az orosz szakirodalom ismerete. De míg korábban csak hasznos volt az orosz turkológia ismerete, ma már lehetetlen egy lépést is tenni a szovjet szakirodalom nélkül.

NÉMETH GYULA felismerve ezt a helyzetet, már 1934-ben kísérletet tett az addig megjelent szovjet turkológiai irodalom összefoglaló ismertetésére (NyK. XLVIII, 136—147, 471—478). A szovjet turkológia megismerése akkor lett igazán fontos számunkra, amikor kezdett kibontakozni előttünk az az óriási fejlődés, ami a Szovjetunióban ezen a területen végbement az elmúlt 30—40 év alatt. NÉMETH GYULA a negyvenes évek második felében, de főleg 1950 óta elkezdte gyűjteni és feldolgozni a szovjet turkológia termékeit. 1954-ben az Akadémia osztályülésén részletesen ismertette tervét (I. OK. IV, 105—116). A tervezett munka összefoglaló és értékelő képet nyújtott volna a szovjet turkológiáról, kiemelve annak legfontosabb munkaterületeit, eredményeit, jellegzetességeit. A munka ilyen formában — külső akadályok és nehézségek miatt — nem jöhetett

létre. Az ELTE Török Intézetében azonban tovább folyt a munka, s HAZAI GYÖRGY technikai irányítása mellett lassan összegyűlt az előttünk álló kiadvány anyaga.

A Sovietico-Turcica a tervezettől merőben eltérő, de nem kevésbé hasznos munka. Csak egyszerűen bibliográfia, mellőz minden értékelést. Mintegy 2750 adatot tartalmaz a szerzők neve szerinti ábécében. Ezek az adatok híven tükrözik a szovjet turkológia változatos gazdagságát.

A szovjet turkológia legfőbb jellemvonása, hogy munkaterületeit az élet követelményei szabták meg. Az új korszak beköszöntekor a Szovjetunió területén élő török népek fejlődésük különböző fokán álltak. Az azerbajdzsániak, a volgai tatárok vagy az özbegek magas szintű irodalmi nyelvel rendelkeztek, míg pl. a minden írásbeliséget nélkülöző altáji népek és nyelvek egyszerűen kihalásra voltak ítélve. Az új korszakban fellépő követelményeknek megfelelően a szovjet turkológia rendkívül változatos képet mutat. Egyes török nyelveket még írásban kellett rögzíteni, míg más török nyelvekről már a legmagasabb szintű tudományos szótárak, nyelvtanok készülhettek. Az élet minden területén megnyilvánuló fejlődés ütemének megfelelően rendkívüli módon megduzzadt a turkológiai szakirodalom.

A Sovietico-Turcica legfőbb értéke, hogy híven tükrözi a szovjet turkológiának ezt a gazdag változatosságát. Nemcsak a szorosabb értelemben vett nyelvtudományi munkákat tartalmazza, hanem a tudományos turkológia kialakulása közben keletkezett népszerűsítő újságcikkeket vagy programkérdésekről szóló broszúrákat stb.-ket is, s ezzel kultúrtörténeti dokumentumot nyújt a tárgyalat 40 évről. Ez a dokumentumjelleg a mű legfőbb értéke, de ebből származik gyengesége is. Ebben a valóságot tükröző sokféleségben ugyanis elvesznek az igazi értékek. A nem eléggé járatos kutatóknak nehézséget jelent a sok adat közül kiválasztani azt a munkát, amelyik valóban tudományos értéket képvisel.

A mű egyik távolabbi célkitűzése, hogy összefoglaló tájékoztatást nyújtson a szovjet turkológiáról a nyugati tudósoknak. Ezért minden bibliográfiai adatot két nyelven, oroszul és németül közöl. A kiváló német fordítás TÁLASINÉ VARGA ANIKÓ munkája. Külön ki kell emelnünk a részletes, német nyelvű mutatót, amely kettős szempont alapján közli az adatokat, a nyelvi hovatartozás és a nyelvészeti fogalom alapján. Ez utóbbiaknál az összefoglaló címszavakon kívül (pl. morfológia) kisebb nyelvészeti egységeket is tartalmaz (pl. ragozás — esetek — genitívus — stb.). A kimerítő és pontos mutató HUTTERER MIKLÓS munkája.

A Sovietico-Turcica a lehetőségekhez képest teljes bibliográfiát nyújt a szovjet turkológia 40 évről. Az itt-ott mégis mutatkozó hiányokat az adatgyűjtés során felmerült nehézségek magyarázzák. Teljes egészében mellőzi a bibliográfia a nem orosz nyelvű (tatár, csuvas, kazak stb. nyelvű) irodalmat. Ezeknek a kiadására csak szovjet szakemberek vállalkozhatnak.

A Sovietico-Turcica az első nagyobb arányú próbálkozás a szovjet turkológia eredményeinek összegyűjtésére. A nyugaton készült bibliográfiák természetesen nem adhattak teljes képet a szovjet turkológiáról (J. BENZING, *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie* Wiesbaden 1953; R. LOEWENTHAL, *The Turkic Languages and Literatures of Central Asia* Gravenhage 1957; *Philologiae Turcicae Fundamenta* Wiesbaden 1959). De nem vállalkoztak erre a szovjet összefoglaló munkák sem (*Библиографический указатель литературы по языкознанию изданной в СССР с 1918 до 1957 год*. Вып. 1. Москва 1958; *Младописменные языки народов СССР* Ответственные редакторы Е. А. БОКАРЕВ и Ю. Д. ДЕШЕРИЕВ. Москва—Ленинград 1959; Н. А. БАСКАКОВ, *Тюркские языки* Москва 1960). Csak egy-egy török nyelvről — baskírról, kazakról, kazáni tatárról — készült eddig összefoglaló bibliográfia.

A Sovietico-Turcica létrehozói úttörő munkát végeztek, s nagy szolgálatot tettek a tudománynak. Munkájuk a turkológiai kutatások fontos segédesszköze lesz nemcsak nálunk, hanem külföldön is.

N. KAKUK SZUSZA

Otto Jespersen: The Philosophy of Grammar

London, 1958, George Allen — Unwin. 359 l.

Ez a mű 1924-ben jelent meg először. Az általános érdeklődésre való tekintettel még összesen hétszer adták ki; az utolsó három kiadás az elmúlt évtizedre esett (1951, 1955 és 1958). Amint a szerző az előszóban megemlíti, az itt kifejtett gondolatokat, ame-

lyeket különben már korábban érleltetett magában, a *Modern English Grammar on Historical Principles* 3. (Heidelberg, 1927) és 4. (uo. 1931) kötetében, valamint az *Essentials of English Grammar* (London, 1933) című munkáiban igyekezett továbbfejleszteni.

E fontos elméleti mű mind ez ideig úgyszólván ismeretlen maradt a magyar nyelvészkörökben. Nem jelent meg recenzója folyóiratainkban, sőt még rövid hivatkozást is alig találunk rá (ilyen pl. PAPP ISTVÁNÉ: MŊy. XXVIII 293).¹ A mulasztások pótlására a nemrég megjelent 8. kiadást használok fel, s az alább következő részletesebb ismertetés után röviden megvizsgálom, milyen helyet foglal el JESPERSEN nyelvtani elmélete a mai nyelvtudományban.²

Az első fejezetben (I. Living Grammar. 2—29.) a szerző a beszéd legfőbb jellemvonásait ismerteti. A beszéd feltételezi a beszélő és a hallgató közti viszonyt, mert a nyelv lényege az, hogy e két szubjektum közt megértést hozzon létre. Éppen ezért a beszélt nyelv elsődleges fontosságú az írott nyelvhez képest. Az élő beszéd gyakran eltér attól a nyelvtani szerkezettől, amelyhez írásban inkább ragaszkodunk. Az élőbeszédben hallunk pl. ilyen típusú mondatokat: *There I saw Tom Brown, and Mrs. Hart, and Miss Johnstone, and Colonel Dutton — ott láttam Kovács Jánost és Nagynét és Kiss Máriát és Balog ezredest*, ezzel szemben az írás kerüli a kötőszóhalmozást: *There I saw Tom Brown, Mrs. Hart, Miss Johnstone, and Colonel Dutton — ott láttam Kovács Jánost, Nagynét, Kiss Máriát és Balog ezredest*.

A második és a harmadik fejezet (II—III. Systematic Grammar. 31—44. illetőleg 45—57.) a leíró (statikus) és a történeti (dinamikus) módszer közötti különbséget vizsgálja. A nyelvtörténeti és összehasonlító módszer meg tudja magyarázni az egyes szinkrón nyelvallapotban előforduló kivételek (*foot* tbsz: *feet*) keletkezését, de a nyelvi jelenségek leírása más jellegű tudományos feladat. A leíró módszer a nyelvi jelenségeket más oldalról, összességükben ábrázolja, de nem teszi főlegessé a történeti módszert, hiszen a nyelv állandó változásban van.

A továbbiakban a nyelvtan és a szótár különbségről esik szó. A szerző SWEET nyomán kifejti, hogy a nyelvtan az általános, a szótár a sajátos nyelvi tényekkel foglalkozik, bár a kettő közti határt gyakorlatban nem mindig könnyű megvonni. Minden nyelvi jelenség kétféleképpen írható le: 1. a formából kiindulva a jelentés, a funkció irányában haladva (képletben: O → I) és 2. a jelentésből, a funkcióból kiindulva a forma irányában haladva (I → O). A szótárak általában a O → I eljárást alkalmazzák, a szinonimaszótárak viszont az I → O eljárást. A jelentés tan tulajdonképpen általános nyelvi tényeket tárgyal, mégsem szokás a nyelvtanba sorolni, s ezért Jespersen sem foglalkozik vele ebben a munkájában. Ugyancsak vitatható a hangtan helye is. Mivel a hangok jelentésmegkülönböztető funkcióját nem lehet elhanyagolni, ezért a külön hangtani fejezetben kívül alkalmilag a nyelvtan más részében is szoktak hangtani jelenségeket tárgyalni.

A nyelvtan addig szokásos felosztásait bírálva JESPERSEN rámutat az elhatárolás következetlenségeire. A morfológia és a szintaxis elválasztása tekintetében a szerző egyetért ugyan Ries kritikájával, de megoldási javaslatát nem tartja keresztülvihetőnek. Az addigiakkal szemben JESPERSEN a maga rendszerét fejti ki, amely egyfelől az alak, másfelől a funkció leírását tekintti feladatának.

A morfológia a leírást az alakból kiindulva végzi el. Itt kell felsorolni valamennyi megkülönböztethető nyelvtani alakot, s megmagyarázni azok funkcióit. Az angol -s alak pl. a főnevek deklinációjában a többes számot, a névszók egyik genitívusi alakját, az igeragozásban az igei jelen idő egyes szám harmadik személyét jelenti. A morfológiába tartozik a szerző szerint a szóképzés, sőt a szórend kérdése is. Ezzel szemben a paradigmák közlését csak gyakorlati szempontból tartja megengedhetőnek, s különösen céltalannak véli a változatlan alakokat feltüntetést angol nyelv esetében. A leírást egyébként a legkisebb szövelemekkel kell kezdeni, azután következzenek a szókapcsolatok.

A szintaxis a morfológiával ellentétben a jelentésből indul ki, s ezen keresztül jut el a formáig. Egyik fejezetében foglalkozék a számjelöléssel (pl. a többes szám kifejezése az angolban történik -s raggal, de egyéb módon is: *dog_s — oxen — feet*). A nyelvtani eseteknél megemlítendő a genitívus mindkét jelölt formája (-s — *of*). A forma és a funkció tehát a szintaxisban kap egységes képet. Ezzel egyben a hallgató és a beszélő kettős szerepének különbségét is figyelembe vettük, a beszélő ugyanis gondolatainak formáját,

¹ Tudomásom szerint külföldön sem jelent meg annak idején beható ismertetés a könyvről.

² Az ismertetésben az angol és másnyelvű példák mellett — ahol lehetséges — igyekszem hasonló magyar megfelelőket adni, ezek természetesen nem mindig szó szerinti fordítások.

a beszédet I → O eljárással alakítja ki, a hallgató viszont O → I eljárással érti meg a közlés jelentését az appercepiált alakokból.

JESPERSEN ezután az univerzális nyelvtan lehetőségét vitatja meg. MILL és mások állításával szemben tagadja, hogy minden nyelvben megvannak ugyanazok a nyelvtani kategóriák. Ahány nyelv, annyiféle különböző alakrendszerrel állunk szemben, s a nyelvtani kategóriák is hiányozhatnak egyikből-másikból, illetőleg egészen más formákat ölthetnek. Valamely vizsgált nyelvben csak azok ismerhetők el önálló kategóriának, amelyek alakilag is elkülönülnek. A mai angol nyelvben létezőnek kell elismerni pl. a múlt időt, mert az *-ed* suffixum számos igében ezt az időt jelöli, habár pl. a *cut* igének nincs ilyen ragozott alakja.

Ha áttekintjük a nyelvek alakkülönbségeit, néhány általánosan meglevő kategória mindenestre megkülönböztethető. Ezek a világ legtöbb nyelvében megtalálhatók. Ilyen a casus és a numerus. A külső világ fogalmi (notional) és az emberi nyelv nyelvtanának alaki (syntactic) kategóriái között tehát bizonyos összefüggés mutatkozik, habár ez igen komplikált képet ad. Ilyen összefüggés pl. a természetes és a nyelvtani nem viszonya is. A forma és a funkció eddig tárgyalt kapcsolatához tehát harmadiknak a fogalom viszonya járul. E három együtt ilyen összefüggést mutat:

A. forma	B. funkció	C. fogalom
<i>-ed (handed)</i> <i>-t (fixed)</i> <i>-d (showed)</i> <i>-t + ablaut (left)</i> változatlan tő (<i>put</i>) ablaut (<i>drank</i>) más tő (<i>was</i>)	} praeteritum }	{ múlt idő egveztetésben (<i>if we knew ;</i> <i>I wish we knew</i>) jövő idő (<i>it is time you went to bed</i>) jelen függő kérdésben (<i>how did</i> <i>you know I was a Dane?</i>) minden idő (<i>men were deceivers</i> <i>ever</i>)

A beszélő és a hallgató szempontjából ez a viszony képe:

	C	B	A	B	C
beszélő:	fogalom	→	funkció	→	forma
hallgató:			forma	→	funkció → fogalom

Ha a nyelvtani és a fogalmi kategóriák egymáshoz való viszonyát a nyelv érdeklődési köréből kiindulva vizsgáljuk, akkor sem jutunk el a régi filozófia univerzális nyelvtanához.

A következőkben (IV. Parts of Speech. 58—71. l.) a szófajok problémáiról olvasunk. JESPERSEN rámutat az addigi meghatározások hibáira. Nézete szerint itt is a forma, a funkció és a fogalom viszonyából kell kiindulni, s a különféle nyelvekben az alaki különbségeknek megfelelően más-más szófajokat kell megállapítani. A jelentés adja ebben a vonatkozásban a legkevesebb támpontot. A mesterséges nyelvek különböztetik meg a legkövetkezetesebben a szófajokat, a kínai nyelv viszont a legkevésbé. Az angol a kettő között áll, bár közelebb került a kínaihoz, mint a többi európai nyelv, hiszen pl. a *round* szó lehet főnév, melléknév, ige, határozószó, prepozíció a szövegkörnyezettől függően.

A tulajdonnév és a köznév különbségének régi problémájára áttérve JESPERSEN nem tartja kielégítőnek JOHN STUART MILL (System of Logic) meghatározását, és rámutat, hogy az együttjelzés (connotation) és nem együttjelzés (non-connotation) nem döntő kritérium. A *dog* — *kutya* szó sem mond nekünk többet az illető állatról, mint a tulajdonnév, s a *Maud* — *Ilona* személynév viszont elárul annyit, hogy a viselője női személy. A tulajdonnév és a köznév közti eltérést JESPERSEN inkább abban látja, hogy az előbbi speciálisabb, specifikusabb, mint a köznév. A különbség azonban inkább fokozatokban, mint éles határokból mutatkozik meg.

Az ötödik fejezetben (Substantives and Adjectives. 72—81. l.) a melléknév és a főnév különbségéről van szó. Egyes nyelvekben a két szótag formailag nem különül el egymástól. Ilyen pl. a finn, ahol a *suomalainen* szó főnév is, melléknév is lehet. Az indogermán, főleg a klasszikus nyelvek a nyelvtani nem alakrendszeré alapján választják szét egymástól e két szófajt (a főnév neméhez igazodik a melléknév valamelyik alakja). A történeti fejlődés ezt a megkülönböztetést

mindinkább elmosza, az angolban már meg is szüntette. Az alaki kritérium hiányában lélektani és logikai alapon próbálták határt vonni. Nem igaz azonban az, hogy a főnév mindig szubsztanciáti, a melléknév mindig kvalitást jelent. Ezt mutatja a *blacks* — *feketék* melléknév és a *wisdom* — *bölcsesség* főnév jelentése. A két szófaj különbsége ezzel szemben az, hogy a melléknév jelentése mindig speciálisabb a főnévénel. A főnév terjedelme kisebb, tartalma nagyobb, mint a melléknévé. Ha a melléknév főnevesül, jelentése speciálisabb lesz: *blacks* — *feketék*, viszont a főnév kevésbé lesz speciális, amikor melléknévesül: *chief* — *tokaji*. A fokozás általában a melléknév tulajdonsága, de olykor a főnevek közt is előfordul, mint pl. a magyar *számár* — *szamarabb*. Habár a melléknév és a főnév közti különbséget mindegyik nyelvben a formai kritérium alapján kell meghatározni, a logikai-fogalmi különbség valamilyen módon formailag is kifejezésre jut.

A hatodik fejezet (Parts of Speech. 82—95. l.) a z e g y é b s z ó f a j o k k a l foglalkozik. A szerző kifogásolja a névmás szokványos meghatározását, amely szerint ez személy vagy dolog nevé helyettesíti. A *nobody* — *senki* és *who* — *ki* (csoda) kétségkívül névmások, de nehéz volna megmondani, miféle névszót helyettesítenek. Gyakran nehéz megvonni a határt a névmás és a kötőszó között. Jespersen a számneveket is a névmásokhoz vonja.

Az ige a legtöbb nyelvben — a szerző szerint nemcsak az indoeurópai és a szemita, hanem a finnugor nyelvcsaládban is — élesen elkülönül a névszótól, habár nem minden viszonylatban (személy, idő, mód stb.) nyilvánul ez meg egyforma mértékben. Az ige az életadó elem, amely különösképpen fontos szerepet játszik a mondatok felépítésében. Így a *the dog barks* — a *kutya ugat* féle kapcsolatok minőségileg többet jelentenek a *the barking dog* — az *ugató kutya* féleknél. Az előbbiekkal egyenértékűek viszont a *he is eating* — a *vonat mozgásban van* típusú szerkezetek is.

A többi szótípust (a határozószót, a prepozíciót, a kötőszót, az indulatszót) JESPERSEN egy családba foglalja partikula néven. Ez abban válik el a többitől, hogy alakilag változatlan (nem számítva a határozószók némelyikének fokozhatóságát). Az indulatszókat jellemzi a változatlanságán kívül az, hogy önmagukban is megnyilatkozás értékűek.

A JESPERSEN által nyelvtani-alaki szempontból elismert öt önálló szófaj (főnév, melléknév, illetve e kettő együtt: névszó; névmás; ige, beleértve az igeneveket is; partikula) nyelvenként más-más alaki sajátosságokkal bír. A fenti felosztás nem alkalmazható az olyan nyelvekre, mint a kínai vagy az eszkimó, mégis az öt szófaj a legtöbb nyelvben megvan valamilyen formában, s ezért a hagyományos elnevezésük megtartható.

Ami magát a szót illeti, lévén ez nyelvi egység, csak nyelvi kritériumok szerint határozható meg, és a szóhatárok is ennek megfelelően módosulnak. Ami az egyik nyelvben egy szó, az két szó a másikban. A német *Grossmacht* egy szó, mert a jelzős kapcsolatok sem választják szét tagjaira, de az angol *great power* két szó, mert jelző ékelődhet közéjük: *the great European powers* (a magyarban is egy szó a *nagyhatalom* : európai *nagyhatalmak*). A beszédben a szavak határát csak fonetikai elemzéssel nem lehet megállapítani, s e kapcsolatok a *sister* — *assist her*, a *semblé* — *assemblée*, *közellátás* (te azol? és teázol?) a folyamatos beszédben egyformán hangzanak.

A következőkben (VII. The Three Ranks. 96—107. l.) fejt ki a szerző egyik fontos gondolatát. A szófajok és a mondatrészek között egy közbülső viszony- és értékhalózatot állapít meg: a szavak mondatbeli függőségének fokozatait (ranks). A szókapcsolatokon belül mindig van olyan szó, amely köztük a legfontosabb, s amelynek a többi alá van rendelve; az utóbbiak az előbbihez kapcsolódnak, igazodnak. Az *extremely hot weather* — *rendkívül meleg időjárás* szókapcsolatban a *weather* — *időjárás* a legfontosabb, az elsődleges (primary) szó, a *hot* — *meleg* másodlagos (secondary) és az *extremely* — *rendkívül* harmadlagos (tertiary) szó. A *furiously barking dog* — *dühösen ugató kutya* és a *the dog barks furiously* — a *kutya dühösen ugat* kapcsolatokban a *dog* — *kutya* elsődleges, a *barking* — *ugató* és a *barks* — *ugat* másodlagos, a *furiously* — *dühösen* harmadlagos. Az utóbbi két típus között azonban nagy különbség van. Az elsőt a szerző juncióknak (junction), a másodikat nexusnak nevezi. E megkülönböztetésnek megfelelően a másodlagos szavakat adjunktumnak, illetőleg adnexusnak, a harmadlagos szavakat szubjunktumnak, illetőleg szubnexusnak nevezi (bár a szubjunktumot mindkét fajta harmadlagos szóra alkalmas elnevezésnek tartja). Noha ritkábban, létezhetnek negyedleges, sőt ötödleges szavak is. Egy kapcsolaton belül előfordulhat több azonos fokozatú szó, amelyek egymással koordinált viszonyban vannak, pl.: *much* (II) *good* (II) *white* (II) *wine* (I) — *kitűnő* (II) *fehér* (II) *bor* (I) és *the dog* (I) *and the cat* (I) *ran* (II) *away* (III) — a *kutya* (I) és a *macska* (I) *eljutott* (II).

Ami a szófajokat illeti, a főnév általában elsődleges, a melléknév másodlagos, a határozószó harmadlagos, a verbum finitum másodlagos szokott lenni. A szófokozatok

(ranks) és a szófajok között azonban ennél sokkal bonyolultabb összefüggés van. A szokástól eltérő esetekre példa a főnév mint adjunktum: *Shelley's poems* — *Arany költeményei* (birtokos jelző); nagyon ritka a főnév mint harmadlagos szó: *come home* — *gyere haza*, habár a *home* (akárcsak a magyar *haza*) itt már határozószóvá vált; a melléknév elsődleges szóként főnévvé alakul: *Christians* — *az olvasók*, bár olykor megőrzik melléknévi jellegüket: *you had better bow to the impossible* — *a gyorsvonattal utazók a pénztárhoz siettek*. A mellékmondatok is lehetnek három fokozatúak; elsődleges pl.: *that he will come is certain* — *az biztos, hogy jön*; másodlagos pl.: *I like a boy who speaks the truth* — *szeretem azt, aki az igazat mondja*; harmadlagos pl.: *whoever said this, it is true* — *bárhogyan történt, igaz*.

Ezután (VIII. Junction and Nexus. 108—116. l.) az adjunktumok fajtáiról olvassunk jelentéstartalmuk szerint. A legfontosabb köztük a korlátozó vagy minősítő adjunktum (restrictive or qualifying adjuncts): *a red rose* — *piros rózsza*; *a new book* — *új könyv*. Az általánosabb jelentésű adjunktum speciálisabbá teszi a főnév, illetőleg az egész szókapcsolat jelentését. A névmási adjunktum szerepe az, hogy közelebről meghatározza (specify) az elsődleges szót. Vannak nem korlátozó adjunktumok is, amelyek nem specializálják, hanem jellemzik az elsődleges szót: *my dear little Ann!* — *édes kicsi Annuskám!* Ezekon kívül vannak mennyiségmutató (quantifying) adjunktumok, amelyek sorrendben általában megelőzik a szókapcsolat többi adjunktumát: *many small boys* — *sok szép virág*.

A kilencedik fejezet (IX. Various Kinds of Nexus. 117—132. l.) a nexus fajtáit sorolja fel. A leggyakoribb a verbum finitumot tartalmazó szókapcsolat. Három faja van: 1. *the dog barks* — *a kutya ugat*, 2. *the rose is red* — *az ég vörös volt*, 3. *I see that rose is red* — *láttam, hogy az ég vörös volt*. A verbum finitum nélküli nexust alkotják a nominális mondatok. Ezek elég gyakoriak azokban a nyelvekben is, ahol a kopula egyébként megvan: *Happy the man, whose wish and care a few paternal acres bound* (Pope); *felix, qui potuit rerum cognoscere causas*. Az ablativus absolutus és a hasonló nevű szerkezeteket JESPERSEN nexus-szubjunktumnak nevezi, mert úgy véli, hogy a két mondatrész szoros, nexusszerű viszonyban van egymással, és a *kutya ugat*-félékhez hasonlítható, továbbá, hogy ez a kapcsolat az egész mondaton belül a szubjunktum szerepét tölti be.

A következőkben (X. Nexus-Substantives. Final Words on Nexus. 133—144. l.) az absztrakt és a konkrét főnevek közti különbséget boncolgatja, áttekintve az eddigi fontosabb nézeteket. Ezután a nominális és a verbális mondatok szerkezeti sajátásaival foglalkozik. Ha az egyik típust a másik fajtává alakítjuk át, a szavak fokozata közben megváltozik: *we noticed the Doctor's* (II) *really* (III) *astonishing* (II) *cleverness* (I) — *megfigyeltük az orvos* (II) *valóban* (III) *meglepő* (II) *bölcsességét* (I), illetőleg *the Doctor* (I) *was really* (IV) *astonishingly* (III) *clever* (II) — *az orvos* (I) *valóban* (IV) *meglepően* (III) *bölcs volt*. JESPERSEN ezután JACOBI nézeteire hivatkozik, s kifejti, hogy a nominális mondatok az elvontságnak magasabb fokát képviselik szemben az igei mondatokkal. A nominális mondatok gyakoribb volta (beleértve a kopulával rendelkezőket) különösen jellemez némely modern nyelvet, mint a németet, de a klasszikus nyelvek közül a szanszkrit is ilyen volt.

Egy fejezet (XI. Subject and Predicate. 145—156. l.) részletesebben bírálja az alany és az állítmány eddigi meghatározásait. A nyelvészt csak a nyelvtani alany és állítmány érdekelheti, és csakis nyelvtani szempontból definiálhatja őket. A nyelvtani alany és állítmány nem mindig esik egybe lélektani és logikai névrakonaival. A gyakorlatban a két mondatrészt könnyen felismerhetjük. Az elsődleges szavak mindig szilárdabbak, s úgy emelkednek ki a mondatból, mint szikla a tengerből. A másodlagos szavak sokkal elmosódottabbak, folyékonyak. Az alany, amely mindig elsődleges szó, azért szilárdabb az állítmánynál, mert határozottabb, speciálisabb; emez viszont határozatlanabb, kevésbé speciális, több dologra vonatkoztatható. Persze igaz, hogy nem mindig az alany az egyetlen elsődleges szó a mondatban. Az igei állítmányú mondatban könnyű felismerni a két fő mondatrészt. A nominális, illetőleg kopulával szerkesztett mondatokban már nehezebb a helyzet, de még ekkor is találunk általános szabályt: a főnév speciálisabb, mint a melléknév, tehát ez az alany: *my father is old* — *az apám öreg*. Ha az ilyen mondat típus gerincét két főnév alkotja, melyek közül az egyik tulajdonnév, akkor az utóbbi az alany: *Tom is a scoundrel* — *János gazember*. Ha két közfőnévről van szó, a határozottabb az alany (nemcsak a határozott névelő, hanem a birtokos jelző, a birtokos névmás, illetőleg a birtokos jel is határozottságot ad a szónak): *my father is a judge* — *apám bíró*. Ha mindkét főnév egyformán határozott, akkor a szűkebb jelentésű az alany: *a cat is a mammal* — *a macska emlősállat*. Persze akadnak olyan esetek, amikor mindkét főnév egyaránt tekinthető alanynak, mert teljes

azonosság látszik közöttük: *beauty is truth; truth, beauty — a barátom igazi jóakaróm, az igazi jóakaróm a barátom*, de ilyenkor is az arisztotelészi logika aláfoglalásáról (subsumptio) van szó. Ezt mutatja az is, hogy nem mindig lehet megfordítani a tagokat: *to see her is to love her — a barátság szeretet* (a szeretet nem biztos, hogy barátság).

Egy fejezet (XII. Object. Active and Passive. 157—172. l.) a tárgy, továbbá a cselekvő és a szenvedő szerkezetek problémáját taglalja. JESPERSEN szerint, ha tárgy is van a mondatban, az is elsődleges szónak minősül, tehát ebben az esetben két elsődleges szót találunk: az alanyt és a tárgyat. A tárgy szerepe az, hogy az ige jelentését specializálja: *she sings well — a lány (szépen) énekel*, illetőleg *she sings French songs — a lány francia dalokat énekel*. Figyelembe kell azonban venni, hogy az ige jelentése nemcsak a tárgy révén specializálódhat, hanem névszói állítmány útján is: *Troy was — Trója volt*, illetőleg *Troy was great — Trója nagy volt*. A tárgy jellemvonása közé tartozik, hogy a legtöbb esetben szenvedő mondat alanyává alakítható át. A tárgy alkalmazása tekintetében a nyelvek igen különböznek egymástól, pl. angol *furnish someone with something — francia fournir quelque chose à quelqu'un — ellátni valakit valamivel*.

A tárgy (object) műszó az angolban (és általában a nyugati nyelvek hagyományos nyelvtani terminológiájában) nemcsak a magyar nyelvtan „tárgy” elnevezését, hanem a részeshatározót is jelenti, s a kettőt a „közvetlen” (direct), illetve „közvetett” (indirect) jelzőkkel különbözteti meg egymástól. A két nyelvtani fogalom között JESPERSEN még annyi különbséget sem talál, amennyi a nevékben megvan. Amint kifejti, a szenvedő szerkezetté váló átalakítás alkalmával általában csak a közvetlen tárgy lesz alannyá, az angolban viszont gyakori lehetőség mutatkozik a közvetett tárgy átalakítására is: *the girl was promised an apple*. Néhány példa van rá a franciában is, mint: *je veux être obéi*. A továbbiakban a mű igen részletes, finom megfigyelésekkel írja le a szenvedő szerkezetek használatát.

A nyelvtani esetekkel foglalkozik a következő fejezet (XIII. Case. 173—187. l.) JESPERSEN visszaautasítja azt a felfogást (SONNENSCHNEIDER), amely a latin mintájára alaki elkülönülés nélkül is eseteket akar kimutatni az olyan nyelvekben, mint az angol. Az angolban csak a genitívus tekinthető külön esetnek. Ha figyelembe vesszük, a különféle nyelvekben az eseteknek mennyire különböző funkcióik lehetnek, bizonyosra vehetjük, hogy a casusok alakrendszere nem jelentéseik elkülönülése útján keletkezett. Nagyon merevek a Wundt és mások által felállított csoportosítások, amelyek által a casusok közt szorosabb jelentésbeli, funkciós összetartozást vélnek megállapítani (WUNDT: belső és külső meghatározás esetei), hiszen az esetek használata a legtöbb nyelvben összebonyolódott. JESPERSEN maga a három szófokozatnak megfelelően három csoportot állít fel az esetek között. Végezetül leszögezi, hogy a casusrendszer a nyelv logirrationálisabb részét alkotja.

A szám kategóriáját vizsgálja ezután a munka (XIV—XV. Number. 188—201. és 202—211. l.). A numerus nyelvtani és fogalmi jelenségeit összehasonlítva megállapítható, hogy bizonyos jelentéseket: pl. a megszámlálhatatlan dolgokat, az egyet és többet egyaránt magába foglaló fogalmakat stb. a nyelv alakilag nehezen tud kifejezni. Ilyen esetekben alaki ingadozások és (a különféle nyelveket egymással összevetve) kifejezésbeli, nyelvtani eltérések mutatkoznak: *many people* 'sok ember' — *many peoples* 'sokféle nép'; *much knowledge* az angolban egyes szám — *viele Kenntnisse* a németben többes szám — *sok ismeret*. A numerusbeli egyeztetésre vonatkozóan a szerző úgy véli, hogy azok a nyelvek, ahol a melléknév nem követi számban a főnevet, logikusabbak a többinél (*a great man — great men*). Egy SIMONYI-tulajdonított nézetrel szemben pedig Jespersen logikus nyelvnek tartja a magyart, amiért a tőszámnév után a jelszett szó egyes számban marad (208). SIMONYI (Die ungarische Sprache. Strassburg, 1907. 258) azonban lényegében ugyanazt mondja, mint JESPERSEN. Végül a szerző érdekesen fejti ki, hogy a pluralitás fogalma nemcsak a névszóknak, hanem az igékben is megnyilvánulhat, s a cselekmény pluralitását alakilag az aspektus (imperpektív igék) vagy a képzésmód (gyakorító igék) fejezi ki.

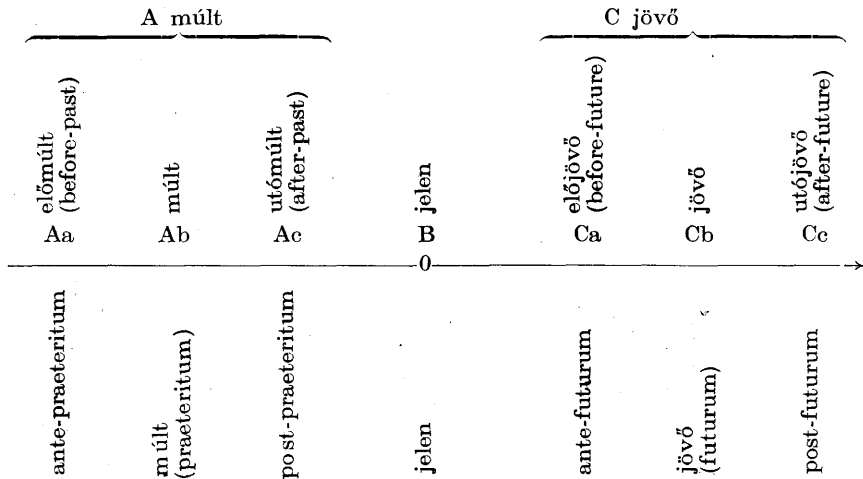
A személy kategóriáját elemzi a következő fejezet (XVI. Person. 212—225. l.), amely nagyon elmésen megállapítja, hogy a harmadik személy — ellentétben a hagyományos nyelvtanok meghatározásával — nem az, akiről beszélünk, hanem sem a beszélő (első személy), sem a megszólított (második személy). A nyelvtani és a fogalmi személy sokszor megegyezik, de vannak eltérések köztük. Ez vonatkozik pl. az udvariassági kifejezésekre: *your humble servant — tisztelő híve, Monsieur désire?* — *mit kíván az úr?* Ha a beszédben több harmadik személyről van szó, akkor kétértelműségek, bizonytalanságok keletkezhetnek, pl.: *John told Robert's son that he must help him — János azt mondta Róbert fiának, hogy neki segíteni kell rajta*. Persze a szövegekörnyezet-

ből általában kiküszöbölődik a félreérthetőség, némely nyelvben (algonkin) azonban a kétféle harmadik személyt alakilag is meg lehet különböztetni, s az így adódó negyedik nyelvtani alakot RASK illetőleg THALBITZER negyedik személynek nevezi. A félreértések kiküszöbölésére fejlődtek ki a legtöbb nyelvben a visszaható névmások.

A természetes és a nyelvtani nem jelenségeit vizsgálva (XVII. Sex and Gender, 226—243. l.) JESPERSEN a bantu és ehhez hasonló nyelvek sok csoportú névszói osztálytagozódását azonos jelenségnek tekinti az indogermán és más nyelvek két-három nemet megkülönböztető jelenségével. Ezután számos példát találunk arra, hogy mennyire különbözik egymástól a genus és a sexus, továbbá az egyes nyelvek egymástól.

A fokozás kérdéseit tárgyalja a következő fejezet (XVIII. Comparison, 244—253. l.). A középfok és a felsőfok közt nincs meg mindig a jelentésbeli különbség: *A is older than the other boys* — *A idősebb, mint a többi fiú* vagy *A is the oldest boy (the oldest of, or among, all the boys)* — *A a legidősebb fiú (a többi fiú között)*. Az alapfok ugyanakkor tulajdonképpen kívül áll a fokozáson, mert az „öreg ló” vagy „rég könyv” kifejezésekben semmiféle összehasonlítást nem teszünk. A középfok és a felsőfok közti fogalmi rokonság következtében több nyelvben a felsőfok képzés szerint is azonos lett a középfokkal, pl.: francia *meilleur* — *le meilleur*. A túlzó fok (elativus) lényegében meggyöngült értelmű felsőfok, amely a tulajdonság nagy fokát fejezi ki. A spanyolban és az olaszban a régi superlativus használatos ilyen funkcióra: olasz *bellissimo*, spanyol *doctísimo*. A melléknévi és határozói fokozást nem számítva más nyelvi szerkezetekben is lappanghat fokozás: *I prefer A to B* — *túlbecsüli A-t. B-vel szemben*; *an hour too late, eine Stunde zu spät*; francia *frère cadet* — *frère aîné* ('öcsém — bátyám'). Nemcsak névszókat, hanem igéket is összehasonlíthatunk egymással: *he felt rather than saw her presence in the room* — *inkább látta, mint érezte a nő jelenlétét a szobában*.

A következő két fejezet (XIX—XX. Time and Tense 254—268. és 269—289. l.) az ige és az igei kategóriák jelenségeit elemzi. Az idő fogalmát nemcsak igével, hanem gyakran más eszközökkel, sokkal pontosabban is kifejezzük: 1961. március 3-án, délelőtt 11 óra 22 percekor. Az igeidők rendszerezésében a szerző MADVIG felfogására támaszkodva összesen hét időt állapít meg, és a fogalmi, valamint a nyelvtani idők megfelelőiseit eképpen ábrázolja:

Jespersen jól látja, hogy az ő sémája logikus ugyan, de nem tartalmazza a különféle nyelvekben meglévő valamennyi nyelvtani időalakot. A továbbiakban mégis ezt a hét főidőt vizsgálja a jelentés és előfordulás szempontjából.

Az egyszerű jelen idő gyakran meghatározatlan időt fejez ki, a jelenidejűség kritériuma csak annyi, hogy az általa kifejezett időtartam a „most” elméleti 0 pontjával valahol egybeessen. Ezért alkalmas ez az igeidő az általános igazságok időtlen kifejezésére: *the sun rises in the east* — *a nap keleten kel*. A jelen idő gyakran megszákított cselekményt fejez ki: *I get up every morning at seven* — *minden reggel hét órakor kelek*. Ezt a cselekményt így ábrázolhatjuk:

.....0.....→

Az egyszerű jövő idő a legkevésbé határozható meg fogalmi szempontból: keveset tudunk a jövőről, s ezért nehezebben tudunk beszélni róla. Emiatt számos nyelvben nincs külön időalakja. A legfontosabb kifejezési formáik vagy azonosak a jelen idejével, vagy akarát (angol *will*, román *voiui*), kötelezettséget (angol *shall*, holland *zal*, újlatin nyelvek jövő ideje *scribere habeo* > olasz *scriverò*), mozgást (francia *je vais écrire*), lehetőséget (angol *may*) stb. jelentő kifejezőmódból erednek. Az utómúltnak (after-past time) nevezett fogalmi időnek egyetlen nyelvben sincs megfelelő egyszerű időalakja, hanem nyelvenként változó körülírásokat találunk: *Im nächsten Jahre gebahr sie einen Sohn, der ihr grosse Bekümmernis verursachen sollte*. Az utójövőidő (after-future time) szintén ritkán található külön alakban: *scripturus ero* — *I shall be going to write*. A nyelvek nem egyforma gazdaságosan jelölik az időbeli viszonylatokat; sokszor jelölik őket, máskor viszont jelölésüket a szöveggörnyezetre bízzák: *I start tomorrow* — *Holnap elindulok*, illetőleg *I shall start tomorrow* — *Holnap el fogok indulni* (a latin ilyenkor mindig jelöli a jövőt: *cras ibo*).

Az időalakok gyakran más jelentést is kifejeznek, pl. a jövő kétséget, gyanakvást bizonytalanságot: *il dormira déjà* — *er wird schon schlafen* — *A kulcs meglesz valahol, nem vesztettem el*. Olykor a múlt időnek van meg ez a jelentése, ezért a franciában a *si* kötőszó után kizorította a feltételes módot: *s'il pouvait, il viendrait*.

Az igeidők rendszerében külön problémát jelent a perfektum (*ich habe geschrieben, I have written, j'ai écrit*). Ez az alak a tiszta múlt jelentésen kívül a cselekvés vagy művelet eredményét is kifejezi, ez tehát olyan jelen, amely a múltból ered. A perfektum és a preteritum között egyes nyelvekben (német, francia) elmosódóban van a különbség, megőrződött viszont másokban (angol, spanyol). Az aorisztosz és az imperfektum különbségét JESPERSEN nem a cselekmény időbeli lefolyásában (pillanatnyi, illetőleg tartós), hanem az elbeszélés menetében látja: az aorisztosz sietős, tempós, zenei nyelven: *accelerando*, az imperfektum kényelmes, lassú, *ritirando*. Az angol körülírt folyamatos igealakok keletkezésére vonatkozólag a szerző érdekes elméletet fejt ki. Ez az alak, amelyet ő egyébként kiterjesztett igeidőnek (*expanded tense*) nevez, véleménye szerint nem az óangol ritka *wæs feohtende* szerkezetből eredt, hanem az *-ing* gerundiumos összetett szerkezetekből rövidült le: *is on huntinge* — *is a-hunting* — *is hunting*. A sokféle angol összetett igeidőalak közül egyébként JESPERSEN csak a *have* segédigés alakokat tartja igazi igeidőknek, mert ezekben a segédige eredeti jelentését már elvesztette. Nem ez a helyzet a *shall* és *will* segédigével összetett jövőidejű alakokban, mert ezeknek szükségességét, illetőleg akarást kifejező jelentése még megőrződött. Ami az aspektusokat illeti, az indogermán nyelvek közül csak a szláv nyelvekben fejlődtek külön kategóriává, másutt a befejezettség-befejezetlenséget nem egységes módon, hanem az ige alapjelentésével, igeeképzőkkel, igeidőkkel vagy a szöveggörnyezet segítségével különböztetik meg.

Az egyenes és a függő beszéd fajtáival foglalkozik a következő fejezet (XXI. Direct and Indirect Speech. 290—300. l.). Az *oratio recta* és *obliqua* esetein kívül JESPERSEN felsorolja a reprezentált beszédet (*represented speech*), amely főleg az irodalomban fordul elő, olyan elbeszélő részletekben, ahol a főmondatot az előzmények, a szövegösszefüggés helyettesíti. Ez a beszédmód nézve kutatók munkáiban is vizsgálat tárgya volt, BALLY közvetett szabad stílusnak nevezte (*style indirect libre*).

A következőkben (XXII. Classification of Utterances. 301—312. l.) a megnyilatkozások (*utterance*) és mondatok problémáiról olvasunk. A megnyilatkozásoknak két fő fajtája van. Az egyikben a beszélő nem akar hatást gyakorolni a hallgatóra, a másikban akar. Az elsőhöz tartoznak a kijelentéseken kívül a felkiáltások (*God save the King!* — *Éljen a szabadság!*) is, ezeknél ui. nem számít, van-e jelen más hallgató, vagy sem. A másik fajtáját alkotják a kérés, illetőleg a kérdést kifejező megnyilatkozások. A kérés magában foglalja mind a legalázatosabb könyörgést, mind a leghatározottabb parancsot. Alaki szempontból mindezek sokféleké lehetnek. Felszólítás lehet pl.: *Another bottle!* — *Mégeggy poharat!*; *Will you pack at once* — *Nem hagyna békében?*; *You will pack at once!* — *On azonnal távozik innen!* A kérdés és a kérés közti rokonságot mutatja az a tény, hogy gyakran fejezünk ki kérdéssel felszólítást. A kiegészítő és az eldöntendő kérdés idegen nyelvű terminus technikusainak megállapodatlan volta miatt a szerző az X-kérdés (x ismeretlen behelyettesítésével kiegészülő kérdés) és nexuskérdés elnevezéseket (x-question — nexus-question) javasolja.

JESPERSEN jól látja a mondat meghatározásának nehézségeit, s leszögezi, hogy sem logikai, sem lélektani alapokból kiindulva nem lehet a mondat mibenlétéhez közelebb jutni; a helyes definíció csak grammatikai jellegű lehet. Saját meghatározása szerint (307) a mondat (viszonylag) teljes és független emberi megnyilatkozás. A teljességet az mutatja, hogy önálló, azaz önmagában hangzott el. JESPERSEN az egytagú megnyilat-

kozásokat (*Splendid!* — *Nagyszerű!*; *What?* — *Mi?*) szintén mondatnak tartja, mert nézete szerint az alany vagy az állítmány hiánya nem szünteti meg a közlés mondat voltát. Ezzel szemben az összetett mondatok mellékmondatai nem alkotnak külön mondatot, hiszen nem önállóak. Ugyancsak nem tekinti mondatoknak a szerző a címeket és feliratokat; ezeket ő a teljes megnyilatkozás elfojtásának (suppression) esetei közé sorolja.

Ezután ismét az ige kategóriájáról olvashatunk, nevezetesen a módokról (XXIII. Moods. 313—321. l.). Tulajdonképpen ez sem fogalmi, hanem alaki kategória, bár az imperativus közelebb áll a fogalmi kategóriákhoz, mint a jelentő és a feltételes mód. De nem is mindegyik imperativus alak fejez ki tényleges felszólítást. A *take that!* — *vigye!* típusú megnyilatkozások beleegyezést jelentenek, ha előzőleg elhangzott engedélykérésre válaszolunk. Ha elhagyjuk a nyelvtani kritérium biztos talaját, akkor igen sokféle „mód” keletkezhetik a három valódi igemódon kívül.

Behatóan elemzi a szerző a tagadás nyelvi és fogalmi összefüggéseit (XXIV. Negation. 322—337. l.). A kontrárius és kontradiktórikus fogalmak nyelvi megfelelőinek vizsgálatakor kiderül, hogy a szövegösszefüggés a nyelvi kifejezést az ellenkezőbe csaphatja át. Amíg a *rich* — *gazdag* kontradiktórikus fogalma a *not-rich* — *nem gazdag*, addig a *John is rich* — *János gazdag* és *John is not rich* — *János nem gazdag* mondatok egymáshoz viszonyítva nem kontradiktórikus, hanem kontrárius értelmet fejezhetnek ki, hiszen a kettő között ilyen közbülső értelmű kijelentéseket tehetünk: *John is probably rich* — *János feltehetően gazdag* vagy *he may be rich* — *talán gazdag* stb. Ezért a tagadás ilyen hármias viszony tagjává épül be:

- A. pozitív
- B. kérdéses
- C. negatív megállapítás.

Ilyen módon érthetővé válik, hogy kérdés alkalmával az állított vagy tagadott alak egyforma értelemmel szerepelhet: *Is John rich* — *Gazdag János?* = *Is John not rich?* — *Nem gazdag János?* A nyelvben az előbbi hármasság alakilag is megkülönböztethető:

- A. *everything, all, everybody* — *minden, mind, mindenki*
- B. *something, some, somebody* — *valami, valaki, némely*
- C. *nothing, none, nobody* — *semmi, senki* stb.

E három csoport tagadásakor más-más jelentés keletkezik, pl. nem A = B (*non omnis moriar*).

A szerző ezután az egész mondat vagy csak egy mondatrész tagadásának jelenségeit elemzi, majd a kettős tagadással kapcsolatban megállapítja, hogy ez nyelviileg nem azonos jelentésű a matematika vagy a logika hasonló jelenségeivel: a *not infrequent* — *nem értéktelen* kifejezés nem azonos a *frequent* — *értékes* alak jelentésével. Számos esetben a kettős tagadás éppen erősítő jelentést ad, s vannak nyelvek, amelyekben az ilyen szerkezet a tagadás rendes formája lett: francia *on ne le voit nulle part* — orosz *нигде не казал*. A tagadószó a nyelv életében kifejező erejét tekintve gyakran meggyengül, és ilyenkor más szócskákkal egészül ki. Ez a folyamat többször is lezajlott a francia és az angol tagadás történetében.

*

Ismeretésünk csak a főbb gondolatokat ragadta ki a műből, s az említetteken kívül számos részletmegfigyelés, beható és újszerű nyelvi elemzés található mindegyik fejezetben. Ezek leginkább az anglisták számára tárnak fel meggondolkodtató problémákat. De JESPERSEN munkája az általános nyelvészek részére is nélkülözhetetlen kézikönyv.

JESPERSEN abban a korszakban működött, amikor a nyelvtudományt már kezdték nemcsak filológianak és nyelvtörténetnek tekinteni, hanem új és átfogó módszerekkel igyekeztek kiszélesíteni határait. A dán tudós maga is az úttörők közé számítható. Fent ismertetett munkája első kiadásának megjelenése előtt néhány évvel látott napvilágot F. de SAUSSURE *Cours de linguistique générale* című postumum alkotása. JESPERSEN ismerhette ezt, hiszen a 35. lapon említi SAUSSURE nevét, habár a forrásjegyzékben nem hivatkozik Saussure művére. A leíró és a történeti módszer következetes kettéválasztásának követelése, és lényegében a leíró nyelvtan elméletét alkotó tárgykör azt bizonyítja, hogy JESPERSEN ilyen vonatkozásban Saussure-höz hasonlóan gondolkodott, sőt számos esetben még tovább ment genfi kollégájánál. Amire SAUSSURE-nél olykor csak célzás található, az JESPERSEN-nél már átfogó törekvés: megtisztítani a nyelvtant a logika, a lélektan és más határtudomány sallangjaitól, s helyette nyelvtani kritériumokból kiindulva az alakrendszert megtenni a vizsgálat tárgyául, ezen túlmenően pedig számos

vagy esetleg valamennyi nyelvre érvényes kategóriákat megállapítani. JESPERSEN műve ez utóbbi vonatkozásban közvetlen előfutára volt a dán strukturalista iskolának (BRØNDAL: Essais de linguistique générale. Copenhague 1943 és Les parties du discours. Copenhague 1948; továbbá HJELMSLEV: Principes de grammaire générale. København, 1928; és Prolegomena to a theory of language. Baltimore, 1953).

A fentiek ellenére JESPERSENnek az a gondolata, hogy a forma-funkció-jelentés hármasszereffüggését mindkét irányban haladva kell figyelembe venni a vizsgálatok alkalmával, a mai napig megvalósítatlan maradt éppenúgy, mint BRUNOT elképzelése, amely egyoldalúbb volta miatt elméletben és gyakorlatban egyaránt messze marad JESPERSENétől. Ha a részvétlenség okait kutatjuk, azt állapíthatjuk meg, hogy egyrészt a hagyományos iskolák követői előtt JESPERSEN módszere túlságosan forradalmi másrészt, a strukturalizmus, értve rajta elsősorban a ma hangadó amerikai iskolákat, nem Jaspersen, hanem BLOOMFIELD nézeteit választotta mintaképül, s ennek megfelelően náluk csak a forma alkotja a nyelvi elemzések anyagát, a jelentés a gyakorlatban háttérbe szorult, sőt pl. HARRIS (Methods in Structural Linguistics. Chicago, 1951), CHOMSKY (Syntactic Structures. S-Gravenhage, 1957) és mások elvileg is elvetendőnek ítélik a nyelvtani analízisek alkalmával. Nincs helye itt e felfogás bírálatára (lásd bővebben „A modern nyelvtudomány főbb problémái”, Nyr. LXXXII, 461—467, című dolgozatomat), mindazonáltal reméljük, a nyelvtudomány mai forrongásának megszűnte után sor kerülhet a JESPERSEN által megjelölt út bejárására.

A munkában számos érdekes megállapítást találunk a nyelvtani és a logikai fogalmak összefüggésére, illetőleg különbségére vonatkozólag. JESPERSEN műve sok tekintetben itt is úttörő, amennyiben a nyelvész szemszögéből kezdte meg a vizsgálatokat, de kutatásait nem irányította a nyelvtudomány védnökének szerepe a logika gyámködsével szemben, amely a XIX. század nyelvészeinek, STEINTHALnak és másoknak ez irányú munkásságát annyira jellemezte, s amely végül oda vezetett, hogy a fürdővízzel együtt kiöntötték a gyereket. JESPERSEN a logikán még az arisztotelészi klasszikus logikát értette, és ezt is vette alapul elemzéseiben. A közben eltelt idő alatt a logika új ága, a matematikai logika már kibontakoztatta szárnyait, és komolyabb lépéseket tett, hogy a nyelvtan és a gondolkodás összefüggéseit a maga nézőpontjából kiindulva vizsgálja meg. Sőt éppen JESPERSENnek az igedőkről való felfogását választotta ki a matematikai logika egyik kiváló művelője, REICHENBACH (Elements of Symbolic Logic. New York, 1956 255—6), hogy azt szimbolikus eszközökkel bírálat alá vegye. Egyébként a matematikai logika a logikai és a nyelvtani fogalmak összefüggéseit nemcsak ebben a vonatkozásban boncolgathatja. (REICHENBACH könyvében is találunk más példákat.) Mindazonáltal Jaspersen ismertetett munkája még a szimbolikus logika előretörésével sem vált fölöslegessé, sőt mindig kiindulópontot fog jelenteni a nyelvi és logikai kategóriák összefüggéseinek tisztázásában.

JESPERSEN az úttörő szemléleten kívül egy új módszert alkalmaz tudatosan a nyelvtani elemzésekben, amelyet tőle függetlenül a közelmúltban az amerikai strukturalista iskola is kialakított a szintaktikai analízisekben. Ezt a módszert Jaspersen áthelyezésnek (transposition) nevezi, ma a strukturalista irodalomban pedig megalapozói, CHOMSKY (i. m.) és HARRIS (Co-occurrences and Transformation in Linguistic Structure. Language XXXIII/3. [1957], átalakításnak (transformation) hívják. JESPERSEN munkájában léptenyomon alkalmazza a szóban forgó módszert (92, 101, 137, 153, 158, 170—172, 199, 272—273, 322, 329 stb.). Így megemlíti (85), hogy a határozatlan számnevek abban különböznek a mellénevektől, hogy nem állhatnak állítmányi helyzetben, tehát amíg a *the young and nice lady* — fiatal és csinos hölgy átalakítható így: *this lady is young and nice* — ez a hölgy fiatal és csinos, addig a *many ladies* — sok hölgy nem alakítható át: *this lady is* vagy *are many* — ez a hölgy sok. Egyébként ezt az átalakítási eljárást — ha nem is tudatosan és rendszeresen — olykor már korábban is felhasználták. CHOMSKY és HARRIS mai átalakítási módszere JESPERSENétől csak abban különbözik, hogy szimbolikus eszközökkel tették rendszeresebbé, elvileg pedig híveik a szintaktikai elemzésekben kizárólagos érvényűnek vélik. Éppen ezzel az utóbbi, egyre terjeszkedő felfogással szemben jogos kételyek merülnek fel. A transformáció bizonyos alaptípusok szerint változtatja meg a vizsgált szerkezeteket (aktív-passzív szerkezet, pozitív-negatív kijelentés, jelző-állítmányi viszony stb.). Kérdéses: hogyan ölelhető fel ilyen alaptípusokra épített átalakítás útján valamennyi szintaktikai jelenség, hogyan pótolható pl. a mai magyar nyelvből hiányzó passzív igék hiányában az aktív-passzív átalakítási típus. Az eljárás mindenhatóságában egyébként két recensens is kételkedik (LEES C. F.: Noam Chomsky, Syntactic Structures. Language XXXIII/3 [1957], VOEGELIN R. B.: Noam Chomsky, Syntactic Structures, International Journal of American Linguistics XXIV/3. [1958]), és az egyikük, LEES is megnevezi JESPERSENT a gondolát úttörőjéül. Különösen súlyos bírálatot mond az

átalakítás elvi alapjairól és gyakorlati felhasználhatóságáról Reichling A. (*Principles and Methods of Syntax: Cryptanalytical Formalism. Lingua X [1961], 1—17*). A transzformációnak olykor csak gyakorlati haszna van (pl. a gépi fordítás programjának kidolgozásában; így véli egyébként Reichling (i. m. 17) is). Ebben a vonatkozásban hivatkozom VOLOSKAJA Z. M. (*Установление отношения производности между словами. Вопросы Языкознания 1960/3:100—107*) óvatos megfogalmazására, aki az általa átalakítással kapott s a hagyományos ismeretektől eltérő eredményeket nem minősíti feltétlenül elvi jelentőségűeknek.

JESPERSEN gyakran vizsgálja a nyelvi kifejezések tömörségét, s ezzel — nem is beszélve arról, hogy a „redundancia” elnevezést szinte terminus technikusként használja — igen közel jutott ehhez a kibernetika által csaknem harminc évvel később felfedezett fogalomhoz. A különbség részben abban mutatkozik, hogy JESPERSEN vizsgálódásai nélkülüljk az egzakt természettudományi alapot, részben pedig — és ez javára szól — nemcsak hangokat (vagy betűket), hanem szavakat és szintaktikai szerkezeteket vizsgál, pedig idáig a mai entrópia-elemzések a nyelvi szövegekben alig jutottak el. S hogy a dán nyelvész fontos jelenségnek tartotta a nyelvi tömörség és terjengőség vizsgálatát, bizonyítja az a halála előtt nem sokkal megjelent munkája (*Efficiency in Linguistic Change. København, 1941*), amely még behatóbban és rendszeresebben foglalkozik e kérdéssel. S bár bizonyító anyagát a nyelv történeti változásaiból merítette, 8 évvel előzte meg SHANNON-WEAVER alapvető információ-elméleti munkáját (*The Mathematical Theory of Communication. Illinois Press: Urbana 1949*).

Az ismertetett mű több helyen hangsúlyozza a beszédtevékenység kettős alkatát, vagyis a beszélő és a hallgató egyidejű jelenlétét, illetőleg váltott szerepét, és SAUSSURE (i. m. 27 és f.) elvi jelentőségű megállapításához képest több gyakorlati következtetést von le belőle. Igaz ugyan, hogy a morfológia és a szintaxis kettéválasztása erre a kettős funkcióra építve aligha oldható meg úgy, ahogyan a szerző kifejtette, mégis hasznos volna ezt a kettős szerepet mindenkor figyelembe venni. Ezt mulasztják el a megkülönböztető elemek elméletének felállítói (JAKOBSON R.—FANT, C. G. M.—HALLE, M.: *Preliminaries to Speech Analysis. Cambridge, Mass., 1952*), amikor elvi következtetéseiket tudatosan, de egyoldalúan csak a hallgató szemszögéből nézve vezetik le (lásd erről szóló bírálatomat: NyK. LXIII/1. [1961], 139—40).

Lényegében új gondolat a szavak egymástól való függőségének fokozati megkülönböztetése (ranks), amely a mondatrészek szerinti elemzéstől független eljárás. Hasonló próbálkozásokat más kutatók is folytattak már Jespersen előtt. PEŠKOVSKIJ A. M. (*Русский синтаксис в научном освещении. Москва 1956⁷. 53—61. 1.*) vizsgálódásai sok rokon vonást mutatnak Jespersenével. Már korábban jelentkezett tehát az a törekvés, amely nem elégedett meg a mondatrészekre támaszkodó szintaktikai elemzéssel, mert az túlságosan a jelentés különbségeire támaszkodik, s ez az irányzat a strukturális számúra teremtette meg a kedvező légkört. Azonban JESPERSEN ezen módszere nem a disztribúciós vagy a transzformációs analízis előfutára volt, hanem inkább a TESNIÈRES L. (*Esquisse d'une syntaxe structurale. Paris, 1953*) által kidolgozott mondattani elemző módszernek. JESPERSEN eljárását azonban ebben a nyers formájában senki sem vette át és fejlesztette tovább, s az többé-kevésbé feledésbe merült. Ennek az oka talán abban van, hogy a szerző által elének tárt viszonyhalmaz elég bonyolult, de kevésbé meggyőző. Így aligha fogadható el az az értékelés, hogy a tárgy szinten elsődleges szó, akárcsak az alany, s a tárggyal (sőt részeshatározóval) bővített mondatban két vagy három elsődleges szó is van. Márpedig ha ezt nem fogadjuk el, akkor az egész jesperseni fokozatrendszer széthull. PEŠKOVSKIJ sokkal helyesebben látta a tárgy helyzetét a mondatban, s joggal nyilvánította alárendelt, önállótlán szónak. A hiányosságok ellenére is Jespersen megfigyelése (akárcsak PEŠKOVSKIJÉ), továbbfejlesztést igényel, és rábreszti a kutatót annak tudatára, hogy a nyelvtani-szintaktikai elemzésnek nemcsak egyetlen fajtája lehetséges.

Ami a junkció és a nexus különbségét illeti, ez az elnevezési újítás nem mindenütt talált elfogadásra, de hiszen ez lényegében az állítmányi viszonyoknak a többi szintaktikai viszsonnyal szemben való különbségét, sőt elsőbrendűségét takarja, s ez a tény már JESPERSEN fellépése előtt is közhely volt. Nagyon értékes viszont Jespersen mondatmeghatározása, amely a nyelvtani kritériumok elsőbbségén épül.³

³ Hasonló elvekből kiindulva magam is alkottam egy mondatmeghatározást *Синтаксические явления Задонщины, Studia Slavica I [1955], 138*): „a mondat olyan önálló beszédegység, amelynek zárt nyelvtani szerkezete van, és a szerkezetet egészbe foglaló állítmányt tartalmaz” (oroszul). Saját meghatározásom lényegében abban különbözik JESPERSENÉTŐL, hogy ez az állítmány meglétét nagyon is fontosnak tartja.

Aligha van igaza JESPERSENnek abban, hogy az állítmány nem lényeges kelléke a mondatnak, hiszen ennek ellentmond a nexus-viszony elsőbrendűsége a junkcióval szemben, amit JESPERSEN többször hangsúlyoz. Az állítmány nélkülözhetetlen voltát mutatja e két megnyilatkozás különbsége: *Tűz a padláson!* — *Tűz van a padláson!* Mindkettő teljes értékű, jelentését tekintve pedig azonos közlés, de csak a második nevezhető mondatnak (a mondat nyelvtani fogalmából kiindulva). S ha az állítmány meglétének szükségét elismerjük, akkor a címek, feliratok — BÜHLER K. (Sprachtheorie, Jena, 1934. 159 és kk.) szerint szimfizikus jelek, amelyek jelentésüknek teljességét a jelmezőből való kiegészüléssel nyerik — aszerint tekinthetők vagy sem mondatoknak, hogy szerkezetük kielégíti-e a mondat követelményét. E két JÓKAI-cím közül csak az első mondat, de mindkettő teljes értékű szimfizikus jel: „De kár megvénülni!” — „Szeretve mind a vérpadig”.

Úttörő volt JESPERSEN abban is, hogy az írott nyelv és az élőbeszéd különbségére rámutatott, s hangsúlyozta az utóbbi nyelvtani vizsgálatának fontosságát, miközben maga is igyekezett gyakorlatban érvényt szerezni e követelésnek. A strukturalizmus sokkal továbbment ezen az úton, sőt átesvén a ló túlsó oldalára, az élőbeszéd tanulmányozásának sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít, mint az írott nyelvének. Lásd e túlzásra vonatkozóan BOLINGER D. L. (Visual Morphemes. Language XXII/4. [1946]) helyes észrevételeit.

Amikor az amerikai fonológusok (lásd pl. HOCKETT CH. F. (A Manual of Phonology. Baltimore, 1955. 51 és kk.) nem utolsó sorban fonetikai érvekre hivatkozva próbálják megállapítani a szóhatárokat (juncture) a beszédben, JESPERSEN azon megállapításával kerülnek szembe, amely szerint a szó nem fonetikai egység s ezért csak fonetikai elemzéssel a beszédben nem lehet megállapítani a szavak számát, sem meghúzni a határt két szó között. Úgy vélem, JESPERSEN helyesebb úton jár, mint az amerikai fonológusok és strukturalisták, mert a szóhatárok boncolói a teljes szöveggörnyezetben folytatott jelentésemelés nélkül nehezen fogják a *night-rate* 'éjjeli díjszabás' és a *nitrate* 'nitrát' (az amerikai nyelvtudományi kézikönyvek kedvenc példája) különbségét megtalálni.

Igen hasznosnak mondható az idő társszerzőjének a munkában végigvonuló azon törekvése, amely a természetes és a mesterséges nyelvek eltérő jellemvonásaira felhívja a figyelmet.

JESPERSEN terminológiai újításai általában nem találtak elfogadásra. De igen egészséges az az állásfoglalása (341—343), amely elismeri ugyan, hogy a hagyományos nyelvtani terminológia elavult és rossz (gyakran félrevezető, nem egyértelmű), de csak a multhatatlanul szükséges változásokat helyesli. A mai terminológiai újítások bacchanáliájában nem ártana szem előtt tartani ezt a józan követelményt.

Az ismertetett műben is végigvonul JESPERSENnek az a gondolat, amelyet korábban a „Language, its Nature, Development, Origin” (London—New York, 1923) című könyvében fejtett ki, ti. hogy az analitikus nyelvi alkat fejlettebb a szintetikusnál, és hogy a nyelvek analitikus irányban fejlődnek általában. Bár ez a nézet több helyen felmerül, itt nem tudunk vele külön foglalkozni.

A számos helyes, vitaindító és gondolatébresztő megállapításon, megfigyelésen kívül a műnek vannak gyöngéi, hiányosságai is.

A legnagyobb gyengéje JESPERSEN koncepciójának az, hogy túlságosan az angol, azon túlmenően pedig a mai indoeurópai, továbbá a klasszikus latin és görög nyelvek rendszerén épül fel, s ezzel nyelvtani struktúrája valamiféle indoeurópai egység típus, vagy ahogyan az amerikai nyelvfilozófus, WHORF (aki annak önálló létezésében komolyan hitt) elnevezte: Standard Average European. JESPERSEN maga is ismeri rendszere korlátait (lásd pl. 59, 91. l.), sőt kétségkívül igyekszik kitekintést adni nem indogermán nyelvekre is. Így többször szó esik a kínai eltérő sajátságairól, találunk számos finn, magyar, egy-két eszkimó példát stb., azonban az egész gondolatmeneten ez keveset változtat. A mű felépítésének ez a hiányossága a részletkérdések tárgyalásában szintén kiütöközik. A XXIII. fejezetben a szerző kifejti, hogy elvileg csupán három igemód lehetséges, habár ezeknek sokféle fogalmi mód felel meg. Egyetlen szóval sem említi meg, hogy számos nem indoeurópai nyelvben a módalakok száma 4 vagy ennél is több, sőt az ausztráliai arandában STREHLOW 14 egymástól alakilag különböző igemódot talált, s habár talán módszeresebb vizsgálattal ezek száma csökkenthető, három alakra korlátozni az igemódok számát a probléma rendkívül elnagyolt leegyszerűsítését jelenti. A XXI. fejezetben azt olvassuk (299), hogy a függő beszédben az imperativus szükségszerűen más móddá alakul: *Come at once!* — *he ordered me to come at once* vagy *he said that I was to come at once*, holott ez a szabály nem minden nyelvre érvényes, lásd pl. a magyarban: *Azonnal gyere!* — *Azt mondta, hogy azonnal menjek!* A közvetlen és közvetett tárgy (accusativus-dativus) közti szorosabb összefüggés szintén elsősorban az angol és más modern indoeurópai nyelvek sajátsága. A magyarban lényeges alaktani és mondatnyi különbség van a tárgy

és a részeshatározó közt, ezzel szemben a részeshatározó (dativus) inkább a birtokos jelző (genitivus) alakjához és jelentéséhez áll közelebb, amint ezt a jelölt birtokos jelzőnek a részeshatározóból való eredete is mutatja. E példákat még hosszasan lehetne folytatni, de már az eddigiekből levonható az a tanulság, hogy a Jespersen által helyesen elgondolt szintézis nem állítható össze csak az indogermán nyelvek anyagából, hanem figyelembe kell venni valamennyi létező nyelvtípust.

A nyelvi és a fogalmi kategóriák elválasztására irányuló törekvés végrehajtásában nem egy következtetés előfordul. A szerző az angol névmások (*who — what ; he, she — it*) jelentésbeli különbségét az élő-élettelenség genusjellegű nyelvtani kategóriájának számítja, s ugyanezt mondja ki a szláv (*сущий оица — сущий мина*) és a spanyol (*he visto al ministro — he visto Madrid*) élő-élettelen megkülönböztetésre. JESPERSEN nem veszi figyelembe, hogy az alaki szempontok következetes érvényesítése esetében ezek a jelenségek az említett nyelvekben nem külön nyelvtani kategóriák, hiszen hiányzik a genus kritériumának fontos feltétele: a passzív generitású szófajok megoszlása. Ezért az angol névmások különbsége, akárcsak a magyar *ki — mi* névmásoké, jelentéstani kérdés, a spanyol és a szláv jelenség pedig az esetek használatának szintaktikai problémája (234—240). Lásd erre vonatkozólag részletesebben „A nyelvtani nem kialakulása” című tanulmányomat (NyK. LX/2 és LXI/1). Egyébként másutt (287) JESPERSEN maga is elismeri, hogy nem könnyű következetesen érvényre juttatni a nyelvtani és a logikai-jelentéstani fogalmak megkülönböztetésének követelményét.

A gyakran monografikus részletezéssel tárgyalt jelenségek mellett olykor fontos nyelvi összefüggések leírásának hiánya tűnik fel. Az alanytalanságról részletesen nem esik szó, csak elvéve egy-egy utalás. A fokozás jelenségeit felsorolva nem találunk említést arról, hogy az alapfok — eltekintve attól, hogy az összehasonlításon kívül áll — a szóban forgó tulajdonság abszolút meglétét jelenti, tehát több a középfoknál és a felsőfoknál, amely csak a tulajdonság viszonylagos meglétét fejezi ki. A szerző elfogadható bírálatot mond a névmási szófaj addigi meghatározásairól, de elmulasztja kifejezni a saját, helyesnek vélt felfogását. E hiányosságok felsorolását még folytatni lehetne.

Előfordulnak a munkában kisebb tárgyi tévedések is. Így a magyar *egy-más* (sic!) névmás keletkezését a német *einander* hatásával magyarázza (224). Vö. erre vonatkozóan PAIS (*Egyébként*, MNy. LI/2, 184) magyarázatát a legújabb erre vonatkozó kutatások közül. Egyébként az *egymás* fenti magyarázatát SIMONYI (vö. pl. i. m. 273) munkájában sem olvashatta JESPERSEN. Ugyancsak téves az a feltevés, hogy az olasz *-ino* kicsinyítőképzős főnevek, amelyek nőnemű főnevekhez is járulhatnak, eredetileg pejoratív jelentésű semlegesnemű képzők voltak (239—240), akárcsak a német *Fischlein, Fräulein*-félék képzői ma. A *casino, tavolino, ombrellino* stb. főleg nyelvjárásokban lehetnek pejoratív jelentésűek, azonban semlegesneműek sohasem voltak, hiszen a neutrum már a vulgáris latinban kiveszett.

Megemlítem még, hogy a munka felépítésében is vannak következtelenségek. Indokolatlan pl., hogy az igemódokat az igéktől különválasztva a mondatról szóló két fejezet (XXI—XXII) tárgyalja.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy JESPERSEN könyve méltán megérdemelte a nyolcszor való kiadást, és joggal hiányolhatjuk, hogy sem külföldön, még kevésbé hazánkban nem használták fel olyan mértékben JESPERSEN gondolatait, ahogyan ezek megérdemelnék, s így az általános nyelvészek inkább kurióznak tekintették őket, vagy csak tudománytörténeti érdekességnek vélték. Az olvasó azonban úgy érzi, hogy a dán nyelvész itt kifejtett elmélete, módszere és számos részleteredménye a nyelvtudomány mai, új problémáinak vitájához is tud hasznos, gondolatébresztő anyagot nyújtani.

FODOR ISTVÁN

Stephen Ullmann: The Principles of Semantics

Glasgow, é. n. [II. kiadás, 1957]. 346 lap

Amikor GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar történeti nyelvtan vázlatának IV. részeként kiadta Jelentésanát (Danubia-kiadás [Pécs], 1926), lényegében véve nemcsak a korábbi magyar jelentéstani kutatásokat állította a nemzetközi eredmények szélesebb keretébe, hanem egyszersmind megbízhatóan tájékoztatott olyan külföldi — elsősorban német és francia — eredményekről, amelyekről addig bizony vajmi kevesen vettek nálunk tudo-

mást.¹ Gombocz művének megjelenése óta azonban immár 35 év telt el, s aligha állíthatnók teljes bizonyossággal, hogy e hosszú idő folyamán a szemantikai s általában a lexikológiai kutatások minden újabb eredményével megismerkedtünk. Éppen ezért van, már csak bibliográfiai szempontból is, nagy jelentősége ULLMANN ISTVÁN, Angliába szakadt hazánkfia új szintézisének, amelynek első kiadása 1951-ben jelent meg, de amelyről, meglepő módon, nálunk csak szórványosan vettek tudomást. Pedig kétségtelen, hogy Ullmann nemcsak hozzáférhetővé tette a nemzetközi nyelvészet számára Gombocznak addig külföldön, nyelvi okokból, teljesen ismeretlen eredményeit (vö. 216, 2. j.), hanem szívós munkával és gondos körültekintéssel tovább is építette azokat. Gombocz felfogása így tehát csak egyik, bár nagyon lényeges összetevője ULLMANN nézeteinek; erre, a szerzőnek még budapesti éveiből származó alapra rárétegződött azután jóformán minden lényeges tanulása annak a negyedszázadnak, mely ULLMANN művének első kiadását Gombocz egyetemi előadásokból kinőtt s végső megfogalmazásában is nagyon vázlatos szintézisétől elválasztja. S természetesen 1951-gyel sem zárultak le ULLMANN vizsgálódásai: amint könyve függelékéből kiderül (Recent Development in Semantics. 300—31), éppen az 50-es években tett szerzőnk kísérletet arra, hogy szemantikai kutatásait még szervezettebb kapcsolatba hozza egyrészt bizonyos filozófiai törekvésekkel (vö. a Wittgensteinra vonatkozó megjegyzésekkel: 302—4), másrészt pedig a strukturáliszmus jelentéstanai vonatkozásaival (vö. 306 kk.).

Ismertetésünk keretei nem teszik lehetővé, hogy sorra foglalkozzunk mind elvi, mind gyakorlati szempontból ULLMANN-nak könyvének minden részletével; ragadjunk ki tehát belőle négy olyan kérdést, amely minden jelentéstanai rendszernek valóságos sarokköve.

Lássuk mindenekelőtt a szó szerkezetéről vallott nézeteket, hiszen ULLMANN könyve is, akár a Gomboczé, elsősorban szójelentéstan és éppen ezért csak nagyon elvétve utal az egyes nyelvek állandó kifejezőkészletének, frazeológiai egységeinek szemantikai mozzanataira.² A szó meghatározásában ULLMANN lényegében véve A. ROSETTI nálunk is jól ismert fogalomtörténeti összeállítására³ támaszkodik, s örövendet, hogy figyelmet szentel LAZICZIUS GYULA szövmeghatározásának is, melyet teljes terjedelmében idéz (56)⁴. Eppen e meghatározást választja kiindulópontul saját további gondolatmenetéhez, amelyben viszont, legalábbis elvben, a szöveggösszefüggés figyelembevétele („the context theory”, 60 kk.) különösen fontos szerephez jut. Mégis ULLMANN szövmeghatározásának magva bevallottan (67, 2. j.) Gombocznak funkcionális jelentés-definíciója: a jelentés (meaning) nem más, mint a szó hangalakjának (itt: name) és értelmének, fogalmi tartalmának (sense) kölcsönös viszonya (70).⁵

Természetesen e felfogás, amely persze nyugaton sem mondható általánosnak,⁶ messzemenő következményekkel járt a munka további felépítése szempontjából, s örömmel látjuk, hogy például a jelentésváltozások osztályozásával kapcsolatban ULLMANN, ha már elfogadta a fentebb vázolt hármasságot, szerencsés

¹ V. A. Zvegincev (Семасиология. Изд. Моск. унив.-а. 1957, 38) Gombocz felfogásának sugalmazói közt említi L. Bloomfieldet, valamint C. K. Ogden és L. A. Richardsot is; Gombocz Jelentéstanában azonban egyikük említését sem találjuk. Bloomfield alapvető munkája egyébként később jelent meg (Language, 1933), tehát legfeljebb bizonyos közös források felhasználásáról lehet szó.

² Hogy mennyire szójelentéstanál van dolgunk, azt egyetlen tény is igazolja: nyoma sincs ULLMANN-nál annak a problematikának, melyet például FL. DIMITRESCU tárgyal az igés kifejezésekről szóló alapos munkájának bevezetésében (Locuțiunile verbale în limba română. 1958, 23—68).

³ Le mot. Esquisse d'une théorie générale. Copenhague—Bucarest, 1947.

⁴ E meghatározás szerint a szavak nem mások, mint „des signes linguistiques composés d'éléments phoniques déterminés, signes qui sont aussi susceptibles de fonctionner soit dans un contexte (Zeichenfeld), soit dans une situation (Zeigfeld) et qui, en outre, à un moment donné, au sein d'une société donnée, forment un système” (Cahier F. de Saussure V-1945, 37).

⁵ Vö. Gardiner, The Theory of Speech and Language, 2. kiadás. Oxford, 1951, 29—33.

⁶ Vö. a függelék utolsó fejezetével, mely arról számol be, hogy a jelentés (meaning) szót számos nyelvész legújában egyenesen kerüli, bár jól tudja, hogy mint fogalomról nem mondhat le róla. W. S. Allen szerint „meaning... has become a „dirty word”; but if the name tends to be avoided, there is no doubt that every linguist employs the concept...” (idézve 317).

módon igazította ki GOMBOCZNAK egy terminológiai következetlenségét. Ha ugyanis a jelentés (meaning) csupán funkcionális viszony, akkor nyilvánvaló, hogy jelentésváltozásnak kell neveznünk e viszonyoknak mindennemű módosulását; a névátvitellel viszont nem a jelentésátvitelt kell szembeállítani (GOMBOCZ, i. m. 68), hanem az értelemátvitelt!⁷ ULLMANN e kiigazítást teljes következetességgel hajtotta végre, s így az ő rendszerében a névátvitelt (Transfers of names, 222 kk.) már az értelemátvitelt (Transfers of senses, 234 kk.) különböző típusai követik. A jelentésváltozások e két nagy csoportja egyébként ULLMANN szerint még egy magasabbrendű kategóriába is tartozik: a nyelvi újításon alapuló szemantikai változásokéba (Semantic changes due to linguistic innovation).⁸ A név- és értelemátvitellek esetei lényegében az általánosan ismertekkel egyeznek;⁹ új viszont, legalábbis mint külön kategória, a jelentésváltozásoknak „Composite transfers” (240 kk.) néven számon tartott csoportja, bár itt részben olyan példák szerepelnek (vö. latin *anxius*, *angere* 241), melyeket vagy ezekhez hasonlókat például GOMBOCZ egyszerűen névátvitellek, illetve — a maga wundti terminológiája szerint — komplikációs jelentésváltozásnak nevezett (vö. *aggik* 86—7, valamint EtSz.). E terminust ULLMANN, aki általában gondosan elkerüli a pszichologizmus túlzásait, már nem alkalmazza; kétségtelen azonban, hogy éppen a Composite transfers-kategória, valamint a szinesztéziának alább még említendő részletes tárgyalása sokat köszönhet WUNDTNAK is (erről vö. különösen: 214).

A nyelvlélektan persze már csak azért sem lehet idegen ULLMANN felfogásától, mert könyvében a deskriptív mozzanat, s ezzel együtt a szókinccs rendszerűsége nagyon fontos helyet foglal; a Descriptive Semantics és The Passage from Descriptive to Historical Semantics című fejezetek már terjedelmük révén is (43—170) teljes egyensúlyba kerülnek a Historical Semantics című fejezettel, sőt tovább is mehetünk: a könyv egyik legjobb része az, amely legalább nagy vonásokban ismerteti J. Trierneket a „nyelvi mezőkre” (sprachliches Feld), pontosabban a „lexikális mezőkre” vonatkozó nézeteit (156 kk.). ULLMANN helyesen mutat rá arra a tényre, hogy Trierneket és követőinek „mező-elmélete” — amelynek semmi köze sincs a BÜHLER-féle „mező”-fogalomhoz! — nemcsak a szemantika strukturalista útjait egyengeti, hanem, kellő óvatossággal alkalmazva, fényt vethet arra a hatásra is, amelyet a nyelvi eszközök a gondolkodásra gyakoroltak („the influence of language upon thought”: 159). Társadalom és nyelv konkrét kapcsolatainak feltárása is voltaképpen ezen a vonalon látszik a legeredményesebbnek; bizonyára ezért fogadott a szovjet nyelvészet is érdeklődéssel olyan munkákat, amint például a HARRY HOIJER szerkesztette tanulmánykötet (Language in Culture. Chicago, 1954, vö. Zvegincev, i. m. 47).

Sok-sok, nem kevésbé fontos kérdés közül csak egyet szeretnénk még megemlíteni: a szerzőnek a jelentéstan általános vagy, ha tetszik, panchronikus elveire (illetve „törvényeire”) vonatkozó megállapításait. Ilyenekről, mint ismeretes, régebben gyakran történt említés (vö. GOMBOCZ, i. m. 4—7), érdekes tehát megtudnunk e kérdésben is ULLMANN állásfoglalását, mely természetesen ezúttal is a tudománytörténeti előzmények gondos mérlegelésén alapul. Szerzőnk e tekintetben kétféle véleményt nyilvánít. Ami magukat a „jelentéstani törvényeket” illeti, ezeket illetően nagyon szkeptikus: még STERN vagy SPERBER egy-egy meglehetősen óvatos megfogalmazású tételét is „több

⁷ Tehát GOMBOCZRÓL is elmondható az, amit ULLMANN ROUDET terminológiai következetlenségéről mond, a Journal de Psychologie 1921. évi kötetében megjelent ismert cikkével kapcsolatban: „Nor does Roudet seem to have realised that his arrangement should automatically entail a functional definition of meaning as a relation between the 'word' (= name) and the 'idea' (= sense)” (218).

⁸ Ezt a kategóriát az általános rendszerezésben még egy másik is megelőzi: a nyelvi konzervativizmussal magyarázott szemantikai változásoké (Semantic changes due to linguistic conservatism, vö. 220). Kár, hogy ezt a nem teljesen világos kategóriát ebben a fejezetben példák egyáltalában nem illusztrálják.

⁹ Mindkét csoportban a két osztályozási szempont „similarity” és „contiguity”, vagyis — GOMBOCZ szavaival élve — hasonlóság és érintkezés. Számos szovjet nyelvésznel, így például L. A. BULACHOVSKIJNAJ (Введение в языкознание. Moszkva, 1953, 59 kk.) szintén hasonló szempontokat találunk, de anélkül, hogy a jelentésváltozásoknak inkább empirikusan leírt rendszere csupán e két kritériumon alapulna. BULACHOVSKIJNAJ megvan azonban az újabban szóhasadásnak nevezett jelenség elég részletes tárgyalásban «Коррелятивные изменения значений» néven (69); ULLMANN-nál e jelenség csak egészen futólagos említésben részesül (214. l. j.).

ismeretlennel bíró egyenletnek” nevezi (254—6), s mikor BLOOMFIELD ama tételét idézi, hogy „refined and abstract meanings largely grow out of more concrete meanings” (253), vagyis hogy elvont fogalmak kifejezése esetében a kiindulópont rendszerint konkrétabb jellegű, még e tendencia érvényét is gondosan körülhatárolja, figyelmeztetve többek közt a nemzetközi jellegű tükörszók fontosságára (i. h.; példa a *sky-skaper* típusú szók története 183); az ófn. *zunga* szónak a beszélt nyelvre való vonatkoztatása a latin *lingua* hatására 234; a *hobby* szó származtatása a már 1589-ben felmerülő *hobby-horse* ’falovaeska’ szóból s ennek elterjedése Európa-szerte Sterne Tristram Shandy c. műve révén 229—30 stb.). Valamivel konkrétabb ULLMANN könyvének utolsó fejezete (General Semantics, 258—99); ennek magva a szerző szinesztezia-kutatásainak újabb összefoglalása (266—89), nemcsak kitűnő irodalmi példának egész seregével, hanem Keats és Gautier költői műveinek alapján készült statisztikákkal is (280—3). E táblázatok nagyon meggyőzően bizonyítják, hogy az ún. alacsonyabb érzéki területekről a magasabbak felé sokkal gyakrabban történnek szemantikai eltolódások, mint fordítva: „touch > sound has been found a very substantial group in all the authors investigated, whereas the number of heat > taste or scent > heat metaphors is infinitesimal” (280). Sajnos nem került ily részletes kifejtésre Panchronistic Statistical Laws c. alfejezet (289 kk.); hadd emeljük azonban ebből is ki G. K. ZIPFnek azt az angol példákából leszűrt formuláját, mely szerint egy szó különböző jelentésének száma nagyjából azonos az illető szó relatív gyakoriságának négyzetgyökével. Mondanunk sem kell, hogy az általános megállapításokra törekvő befejezésnek e két része korántsem egynemű; mindazonáltal érzékelteti azt a tényt, hogy a szemantika manapság fejlődésének új távlataihoz érkezett, sőt — hogy ULLMANN szavait idézzük — „is passing through a crisis” (299). Nyilvánvaló, hogy e válság leküzdésének egyik legfontosabb eszköze zártabb egységek, tehát egyes nyelvek s ezeken belül egyes szócsoportok jelentéstani problémáinak az eddiginél behatóbb vizsgálata, s csak öröndhetünk annak, hogy szerzőnknek egy másik munkája (Précis de sémantique française. Berne, 1952) e vonatkozásban is összefoglalja, rendszerezi a korábbi eredményeket s ezzel egyszersmind utat nyit a további kutatás számára.

GÁLDI LÁSZLÓ

Georg. v. Békésy: Experiments in Hearing

Fordította és szerkesztette:

E. G. Wever. McGraw-Hill Book Co. New-York, Toronto, London, 1960. 745 l.

A címben jelzett könyv különös érdeklődésre tarthat számot hazánkban. A McGraw-Hill kiadó a pszichológiai sorozatában jelentette meg BÉKÉSY GYÖRGY legjelentősebb munkáit angol nyelven. A munkák valamennyien folyóiratokban megjelent tudományos dolgozatok, egy részük fordítás német eredetiből.

BÉKÉSY maga nem írt könyvet — egy kisebb összefoglaló fejezete van a Handbook of Experimental Psychology-ban —, de annál nagyobb cikkek tekintetében irodalmi munkássága. Maga a kiadott könyv 83-ra teszi Békésy munkásságának bibliográfiáját, valójában ennél valamivel több munkája jelent meg nyomtatásban. A kiadott vaskos kötet nem adja közre valamennyi BÉKÉSY-dolgozatot, de az anyag rendszerezésével, csoportosításával, összevonásával és egyes részei kihagyásával valóban könyvszerű tárgyalásban mutatja be BÉKÉSY egész eddigi életművét. A kiadási évszámából gyanítható, hogy a munka egyúttal a 60 éves tudósnak szóló elismerés és emlék.

BÉKÉSY egyike a jelenkor legeredményesebb és világszerte legjobban elismert magyar tudósainak. Intuitív kutató, kitűnő kísérletező és világos okfejtő. Magyar barátai és volt munkatársai jól tudják, milyen sokoldalú kutató BÉKÉSY. Mostoha körülmények között is mindig megtalálta a megfelelő és megvalósítható megoldást, kísérleti eszközeit maga tervezte, sőt sajátos ábráit is maga készítette. Nevéhez fűződik a Magyar Rádió első stúdióinak akusztikai terve, és az azóta is róla elnevezett audiometer megszerkesztése. Mint egyetemi tanár, 1941—46 között a budapesti tudományegyetem a gyakorlati és fiziológiai fizikát oktatta. Munkássága, mondhatni, teljes egészében az akusztika területére esik. Ott azonban elég sokirányú. A fizikai akusztika, szubjektív akusztika és terem-akusztika sok fejezetében jelentős eredményei vannak. Különösen kiemelkedő a halláskutatás terén végzett munkássága, amelynek világviszhangja oly sok elismerést szerzett a magyar fizikusnak. Különös csodálattal emlegetik precíziós preparatív technikáját, amellyel elért eredményei a korszerű biofizika legjelentősebb állomásai.

* A könyvben feldolgozott 83 tudományos dolgozat közül 45 a budapesti Posta-kísérleti Intézetben, mintegy 32 pedig a Harvard-egyetem Pszichoakusztikai Laboratóriumában készült.

Az anyag összeállításában a szerkesztő nem az időrendi sorrendet követi, hanem, amennyire lehetséges, logikusan csoportosítja az egyes cikkek anyagát. Így került pl. előre egy igen tanulságos kísérleti technikai rész (3. és 4. fejezet), amely 14 dolgozatban található anyagból lett összeállítva.

A teljes anyag egyébként négy részre oszlik. Az első rész bevezetés a többi anyag olvasásához. Az említett kísérleti technikai fejezeteken kívül a halláskutatás problematikájával és a fül anatómiájával foglalkozik.

A második rész a hallás vezetési részével foglalkozó anyag rendezett gyűjteményében. Ebben a 100 lapos részben kerültek közlésre a középfül fizikájára (5. fejezet) és a csontvezetésre (6. fejezet) vonatkozó eredmények.

A következő 200 lapos rész „halláspszichológia” néven van összefoglalva. Ez a könyv legheterogénebb része, igaz, hogy egyben a legáltalánosabb érdeklődésre is tarthat számot. Ide kerültek a hallásérzékelésre és hallásküszöbmeghatározásra (7. fejezet), irány- és távolságérzékelésre (8. fejezet) és a fül torzítására és tehetetlenségére (9. fejezet) vonatkozó cikkek, de itt kapott helyet három cikkben a teremakusztika (10. fejezet) is.

Végül a legérdekesebb és egyben BÉKÉSY legelmélyültebb munkájának eredményeit a negyedik rész hozza. Ezek a belső fül mechanikájával foglalkozó dolgozatok. Az egész rész terjedelme 300 lap. Ebből a régebbi, a csiga rezgéseivel foglalkozó dolgozatok közlése két fejezetnyit (11. és 12. fejezet, 130 lap) vesz el. Főként BÉKÉSY első munkaperiódusának klasszikus műveit olvashatjuk itt angol fordításban. A következő fejezet már az újabb kutatási periódusba vezet (frekvenciaelemzés és a kontraszt-törvény). Végül a 14. (utolsó) fejezet a csiga elektrofiziológiájára vonatkozó legújabb BÉKÉSY-cikkeket fogja össze 80 lapon.

A könyv végén a már említett bibliográfián kívül a BÉKÉSY-cikkekben idézett művek is fel vannak sorolva. Talán nem fölösleges fáradság, ha néhány kiegészítést közlünk BÉKÉSY bibliográfiájához, amivel a gyűjteményt teljesebbé kívánjuk tenni.

01. Folyadékok diffúziós állandójának mérése (Measurement of diffusion constant of fluids) Doktori értekezés (Dissertation) Sz. István Akadémia felolvasásai I. 10. 1925.
02. Über ein Verfahren um, für Diffusionsmessungen, zwei Flüssigkeiten übereinander zu schichten. Physik. Zeits. 1927, 28, 812—814.
- ad 19. Oroszul is megjelent: Uspekhi Fizich. Nauk 1935, 15, 756—772.
- ad 24. Ugyancsak megjelent: Akust. Zeits. 1936, 1, 128—134.
- ad 25. A helyes cím: Über die photoelektrische Fourier-Analyse eines gegebenen Kurvenzuges.
- 25/a. Sur la réverbération optimum des petites salles. Revue d'Acoustique 1936, 5, 145—182. Kis zenetermek optimális akusztikai viszonyairól (On the optimum acoustical conditions of little rooms) Magyar Posta Műszaki Közlemények 1937, 11, 135—163.
- ad 27. Tulajdonképpen címnélküli válasz W. LOTTERMOSER „Bemerkungen zu den subjektiven, harmonischen Teiltönen nach G. v. BÉKÉSY” c. levelére.
- ad 36. Megjelent: Schriften zur Sing- und Sprechkultur Bd I. München und Berlin 1940. 110—113.
- 37/a. A vibrációs érzés szerepe a technikában (The rôle of the sensation of vibrations in the technics). Magyar Posta Műszaki Közlemények 1941, 15, 9—20.
- ad 41. Lapszám: 67—75. Ugyancsak megjelent: Arch. für Sprach- und Stimmphysiol. 1941, 5, 117—124.
- ad 71. Lapszám: 448—468.

Mégegyszer visszatérve a könyvben foglalt anyagra, meg kell állapítanunk, hogy igen jól összeválogatott és összeállított, szinte egészen könyvszerűen olvasható gyűjtemény. A roppant nehéz műfaji feladat kitűnő megoldásáért elismerés illeti ERNEST GLEN WEVER professzort, aki a fordítás nehéz munkáját is magára vállalta. A könyv a kiadótól megszokott mintaszerű gondossággal és nyomdatechnikai ízléssel van kiállítva. Ára, nyilván a sok engedély megszerzése miatt elég magas. Ennek ellenére sok érdeklődés várható irányában tőlünk is, akiket büszke örömmel tölt el a könyv megjelenése és akik további sok sikert kívánunk távol idegenbe szakadt hazánkfiának.

TARNÓCZY TAMÁS:

Helyreigazítás Korompay Bertalan „A finnek rokonai” című ismertetéséhez

A „Nyelvtudományi Közlemények” LXIII. (1961) kötete 2. számának 408—416 lapján „A finnek rokonai (Három finn kézikönyv és némely magyar vonatkozásai)” címmel bírálat jelent meg, KOROMPAY BERTALAN aláírással. Ebben a bírálatban a VUORELA-féle Suomensukuiet kansat (Helsinki, 1960.) című művel kapcsolatban Korompay Bertalan azt írja, hogy ennek a könyvnek a magyarokról szóló fejezetét „... Vuorela a budapesti egyetemi néprajzi intézet egyik munkatársának a segítségével állította össze”. A következő (415.) lapon pedig már ezt írja: „... a kifogásolt fejezet magyar szerzője, K. Kovács László...” stb. *Korompay Bertalannak ezek az állításai nem felelnek meg a valóságnak. Én az említett mű magyarokról szóló fejezetét (de semmilyen más fejezetét) nem írtam. T. Vuorela még csak adatokat sem kért tőlem annak összedállításához!*

Az én szerepem az említett könyv magyarokról szóló fejezetével kapcsolatban csupán annyi, hogy T. Vuorela elküldte nekem — néhány kép klisélevonatával együtt! — *a finn nyelvű kész kéziratot* azzal, hogy azt olvassam el és észrevételeimmel együtt küldjem vissza. Ezt meg is tettem, sőt a kéziratot Hajdú Péter professzornak és Korompay Bertalannak is átadtam elolvasásra, határozottan közölve, hogy miféle kézitról van szó. Korompay Bertalan mégis azt állítja, hogy az említett fejezet szerzője én vagyok. Ez az alaptalan állítás indított engem arra, hogy T. Vuorelától kérdezzem meg: ki hát a kérdéses fejezet szerzője. Ime a válasz:

Toht. K. Kovács, László

Helsinki 5. 1. 62

Budapest

Hyvä Ystävä

Tiedustit, kuka on kirjoittanut unkarilaisia käsitlevän luvun teokseeni „Suomensukuiet kansat”. Kysymyksesi hämmästyttää minua yhtä paljon kuin jos kysyisit, olenko yleensä kirjoittanut sen nimistä kirjaa ollenkaan. Tietenkin itse ja vain minä itse olen vastuussa koko teoksesta, myös sen unkarilaisia käsitlevästä luvusta. Ymmäränkin, että kysymyksesi johtuu Bertalan Korompayn Nyelvtudományi Közleményekissä julkaisemaan arvosteluun sisältyvästä väitteestä. B. K:n arvostelun sisältöä en vielä tunne. Mutta jos hän tosissaan tällaisen väitteen esittää, se on minulle käsittämätöntä. Pynnöstäni tarkastit käsikirjoitukseni ja teit siihen monta arvokasta reunahuomautusta, joista vieläkin olen Sinulle hyvin kiitollinen. Tästä halusin Sinua myös hyvän tavan vaatimusten mukaisesti alkulauseessa kiittää. Jos olisit unkarilaisia koskevan luvun kirjoittanut (niin kuin hyvä olisi ollut) ja *olisin jättänyt siitä mainitsematta*, olisinhan syyllistynyt moraalittomaan tekoon. Kyllä B. Korompay tämän asian tiesi, ja jos ei tiennyt, olisihan hänellä ollut tilaisuus kysyä sitä minulta itseltäni, kun kirjastani keskustelimme hänen Suomessa vierailunsa aikana. Onko asian laita siten, että Korompay pitää tätä lukua erityisen huonona ja syyttää siitä Sinua (syytöntä), kun ei jostakin syystä halua moittia tekijää.”

[A levél magyar fordításban így szól:

Dr. K. Kovács László

Helsinki, 1962. I. 5.

Budapest.

Kedves Barátom! Afelől tudakozódsz, hogy ki írta a magyarokkal foglalkozó fejezetet „Suomensukuiet kansat” című munkámban. Kérdésed éppannyira meglep engem, mintha azt kérdeznéd, hogy írtam-e egyáltalán ilyen című könyvet. A kérdéses fejezetet termé-

szetesen én írtam, s az egész munkáért — annak a magyarokat tárgyaló fejezetéért is — csak én magam vagyok felelős. Tisztában vagyok vele, hogy kérdésedre az az állítás adott okot, mely Korompay Bertalannak a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent bírálatában foglaltatik. K. B. bírálatának a tartalmát még nem ismerem. De ha ő valóban megkockáztat ilyen állítást, az számomra megfoghatatlan. Kérésemre átnéztél kéziratomat, és sok értékes szelvényzettel láttad el, amelyekért maig is nagyon hálás vagyok Neked. Ezért kívántam kifejezni Neked köszönetemet az előszóban, az illendőség szabályainak is eleget téve. Ha a magyarokról szóló fejezetet Te írtad volna (amint az jó is lett volna) és én azt említetlenül hagytam volna, erkölcstelen tettet követtem volna el. Korompay B. persze ismerte ezt az ügyet, s ha nem ismerte volna, lett volna neki alkalma rá vonatkozólag kérdést intézni hozzám akkor, amikor az ő finnországi látogatása alkalmával könyvemről beszélgettünk. Vagy talán úgy áll a dolog, hogy Korompay ezt a fejezetet rendkívül rossznak tartja és Téged (árthatlant) vádol érte, minthogy valamilyen okból nem akarja a szerzőt elmarasztalni...”].

Ezek a tények követelölen kényszerítenek engem arra, hogy Korompay Bertalan mindennemű állítását és kritikai megjegyzését, amelyeket fent említett bírálatában személyemmel kapcsolatban tett, a leghatározottabban visszautasítsam.

Dr. K. KOVÁCS LÁSZLÓ

Helyesbítés „A glottochronologia érvényessége a szláv nyelvek anyaga alapján” című cikkemhez (NyK. LXIII, 308—56)

A Nyelvtudományi Közlemények múlt évi 2. füzetében megjelent cikkem eredménytáblázataiba néhány sajnálatos számítási, illetve sajtóhiba csúszott be, amelyre GULYA JÁNOS volt szíves figyelmemet felhívni. E hibák javítását az alábbiakban közlöm, hozzátéve azonban, hogy ezzel az eredmények értékelése semmiben sem változik meg, sőt a javított szám adatok inkább csak alátámasztják a cikkben összefoglalt következtetéseimet. Az áttekinthetőség kedvéért a táblázatok megfelelő teljes sorait közlöm, bennük a javított szám adatok kurzív betűtípussal vannak szedve.

1. táblázat (a tanulmány 314. lapja)

ukrán	87	85	650	2,1	750	1,9	900	1,5	1100	1,3
fehérorosz	85	82	750	1,9	950	1,5	1100	1,3	1300	—
lengyel	85	85	750	1,9	750	1,9	1100	1,3	1100	1,3
felsőszorb	86	85	700	2	750	1,9	1000	1,4	1100	1,3

2. táblázat (316. lap)

cseh—lengyel	93	92	150	7	200	5	250	4	300	3
lengyel—alsószorb	90	88	250	4	300	3,4	350	3	400	2,5
orosz—cseh	90	89	250	5,6	300	4,7	350	4	400	3,5

3. táblázat (317. lap)

orosz—ukrán	88	86	300	2	350	1,7	400	2,5	500	—
orosz—fehérorosz	90	88	250	2,4	300	2	350	1,7	400	1,5
ukrán—fehérorosz	92	91	200	3	200	3	300	2	300	2
bolgár—macedón	90	90	250	4	250	4	350	3	350	3
bolgár—szlovén	86	84	350	3	400	2,5	500	2	600	1,7
szerb—horvát—szlovén	94	93	150	7	150	7	200	5	250	4
cseh—szlovák	95	93	100	10	150	7	150	7	250	4
lengyel—felsőszorb	83	84	450	2,3	400	2,5	600	1,7	600	1,7
orosz—alsószorb	83	82	450	3	450	3	600	2,3	650	2,2
szlovén—alsószorb	84	84	400	3,5	400	3,5	600	2,3	600	2,3

Végül tanulmányom 337. lapján a helyes időadatok számbavételéről szóló mondat így hangzik (zárójelben kurziválva a helytelen adatok szerepelnek): „A glottochronológiai számítás háromféle (összlávhoz való viszonyítás, mai szláv nyelvek egymáshoz való viszonyítása egy szóból kiindulva, illetőleg több szinonima figyelembevételével) egybevetéssel, kétféle listával és kétféle állandó arányszámmal kapott összesen 240 időadataból mindössze 10 találta el pontosan (50 év eltérésig) a valóságot (félkövér kurzív betűtípussal jelöltem meg őket), 10 közelítette meg 100 év eltéréssel (félkövér betűtípus), 3 (8) pedig 150 év eltéréssel (kurzív betűtípus). Összesen tehát csak 23 (28) elfogadható eredményt kaptunk, az összes 10%-át (11%-át).”

FODOR ISTVÁN

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. I. 25. — Példányszám: 650 — Terjedelem: 24,1 (A/5) ív

62.54754 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

LAKÓ GYÖRGY: Százéves a Nyelvtudományi Közlemények	3
FOKOS DÁVID: Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok	13
LAKÓ GYÖRGY: Voltak-e a finnugor alapnyelvben szókezdő zöngés zárhangok?	56
RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY: Jurák-szamojéd jövevényszók a zürjén nyelvben ..	71
SZABÓ LÁSZLÓ: Mit változott a vót nyelv Ahlqvisttől napjainkig?	97
BENKŐ LORÁND: Adatok a magyar szókincs szerkezetének változásához	115
MIKÓ PÁLNÉ: A minimális szókincs kérdéséhez	137
FÓNAGY IVÁN: A nyomaték hangos vetülete	157
LADÁNYI PÉTER: A kérdőmondatok logikai analizéséhez (Egy interrogatív logika vázlata)	187

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

SULÁN BÉLA: Magyar -ó > szláv -ou ~ -ov?	209
VÉRTES O. ANDRÁS: Czvittinger a finnugor nyelvrokonságról	223

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

ERDŐDI JÓZSEF: Általános és indoeurópai nyelvészeti kongresszus Innsbruckban ...	225
PAPP FERENC: A IX. Nemzetközi Nyelvész-Kongresszus előtt	226
BERECZKI GÁBOR: <i>Beke Ödön</i> , Mari szövegek	230
FOKOS DÁVID: <i>Wolfgang Schlachter</i> , Studien zum Possessivsuffix des Syrjänischen...	233
FOKOS DÁVID: Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов	235
FOKOS DÁVID: Коми-русский словарь (Комиа-роча словарь)	238
KÁLMÁN BÉLA: A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet	241
KÁROLY SÁNDOR: Nyelvtani tanulmányok. Szerkesztette: <i>Sulán Béla</i>	247
N. KAKUK ZSUZSA: Sovietico-Turcica	255
FODOR ISTVÁN: <i>Otto Jespersen</i> , The Philosophy of Grammar	256
GÁLDI LÁSZLÓ: <i>Stephen Ullmann</i> , The Principles of Semantics	268
TARNÓCZY TAMÁS: <i>Georg v. Békésy</i> , Experiments in Hearing	271
DR. K. KOVÁCS LÁSZLÓ: Helyreigazítás KOROMPAY BERTALAN „A finnek rokonai” című ismertetéséhez	273
FODOR ISTVÁN: Helyesbítés „A glottochronologia érvényessége a szláv nyelvek anyaga alapján” című cikkemhez	274

Ára: 16,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 28,— Ft

MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KIADÓNÁL

FINN—MAGYAR SZÓTÁR

Szerkesztette Papp István

1962. — 1119 oldal — 15 × 21 cm

Kötve 150,— Ft

✱

FOKOS-FUCHS, DÁVID SYRJÄNISCHES WÖRTERBUCH

In zwei Bänden

1959. — 1564 oldal

1 térképmelléklet — 21 × 26 cm

Kötve, együtt 350,— Ft

✱

KÁLMÁN, BÉLA DIE RUSSISCHEN LEHNWÖRTER IM WOGULISCHEN

1961. 327 oldal — 15 × 21 cm

Kötve 80,— Ft

✱

MARI SZÖVEGEK TSCHEREMISSISCHE TEXTE

Gyűjt., kiad. Beke Ödön

(Mari szövegek, magyar és német fordítással)

1. köt.: 1957. — 692 oldal — 15 × 21 cm

Kötve: 130,— Ft

3. köt.: 1961. — 515 oldal — 15 × 21 cm

Kötve 160,— Ft

4. köt.: 1961. — 540 oldal — 15 × 21 cm

Kötve 160,— Ft

✱

MOKSA—MORDVIN SZÓJEGYZÉK

Gyűjt. és kiadásra elők. Juhász Jenő
Sajtó alá rendezte Erdélyi István

1961. — 262 oldal — 17 × 24 cm

Kötve 80,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST